

Magyar

Történelmi Szemle

2438

1971 APR 20

HUNGARIAN HISTORICAL REVIEW

Szerkeszti:

FEHÉR MÁTYÁS JENŐ

Kiadja:

BERCHTOLDT LÁSZLÓNÉ

TARTALOM

FEHÉR MÁTYÁS	Az új tiz kötetes Magyar Történelem.
SIR STEIN AURÉL	A fehér hunok Indiában.
SURÁNYI ISTVÁN	Az ó-örmény Satenik: magyar Emese.
TÖMÖRDY GYULA	Rátkay József a tarakumarák között.
ERDÉLYI - PATAKY	A szentmiklósi kincs leletkörülményei

FÓRUM

ANDRÁSSY K. JÁNOS	Ókori eredetű magyar emlékek.
LELKES GÁSPÁR O.S.B.	Négy sáv, hármashalom és égyebek.
DEME ALBERT	Elhanyagolt részletek...
LOUIS K. KATONA	Sur la langue des Hioung - Nous.
FRIEDRICH HIRTH	Die Ahnentafel Attila's.
ROBERT S. LÓPEZ	Odoacer: German or Hun ?
SZILASSY SÁNDOR	The Montgomery Papers.

MISCELLANEA

Két 15. századi történelmi horoszkóp.
A budai egyetem könyves cimere.
A torcelloi mozaik ősmagyarjai.

ADATTÁR

FEHÉR MÁTYÁS	A Kassai Kódex szövege: Exodus FF.
SOMODY PÁL	Bartók és Kodály levelek

KÖNYVSZEMLE

A. L. GABRIEL	Garlandia.
SIRCHICH LÁSZLÓ	Belvederetől Kassáig.
BÉLA VÁRDY	History of the Hungarian Nation.

LAPSZEMLE

BÁLINT - VAJAY	Kalandozó őseink nyomán...
FETTICH - PAIS	A zempléni sir vitája
VASIL JENŐ	Izenet Moár Elemérhez.

I. É. 2. Szám
1970. Február
New York

Magyar Történelmi Szemle

AZ AMERIKAI MAGYAR KÖNYVTÁR ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT AJÁNLÁSÁVAL

SZERKESZTŐSÉG :
266 PENNINGTON AVE
PASSAIC, N.J. 07055. USA.

KIADÓHIVATAL :
"TURUL PUBLISHING"
100 EIGHTH ST. PASSAIC, N.J.

MEGJELENIK KÉTHAVONTA

EGÉSZ ÉVRE	\$ 12
FÉL ÉVRE	\$ 7.50
EGYES SZÁM	\$ 3

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL :

VASI M. GÁBOR
ALTANER L. M.
BÁLINT GÁBOR
DÁM INCE O.F.M.
BALOGH JÓZSEF
VETÉSSY IVÁN
SZILASSY SÁNDOR
TÖMÖRDY GYULA
M.V. MINORSZKY
DEME ALBERT
LELKES GÁSPÁR O.S.B.
FEHÉR MÁTYÁS

A paziriki hún sír feltárdstörténete 1929 ben.
Leontius "szittyá" szerzetes.
A hún kérdés és a kaukázusi nyelvek.
Influsso di Pelbarto di Temesvár in Italia.
Imre király özvegyének koronája és sirja Palermo.
Medgyesi Pál sárospataki lelkész 17.századi könyve.
Magyar semlegességi törekvések 1939-ben
A Fejérváry maya - kódex.
Le nom de Dvin.
Az "istenfája" két középkori kódexben.
Egy sumér varázstábla megfejtése.
A "hún - krónika" szerzője: fráter Marcellus

EREDETI TÖRTÉNELMI DOKUMENTUMOKAT SZIVESEN KÖZLÜNK.

CSAK TÖRTÉNELMI TANULMÁNYOK KÖZLÉSÉT VÁLLALJUK.

EMIGRÁCIÓS TÖRTÉNETSZEMLÉLET.

(Az új 10 kötetes "Magyarország története" elé.)

írta: Fehér Máttyás.

(Folytatás.)

Az immár negyedszázados múltra tekintő magyarországi marxista történettudomány művelői most egy olyan nagyszabású és komoly jelentőségű munkatervet készítenek elő, amelynek a kihatásai és eredői esetleg az egész jövő nemzedék életében érezhetőek lesznek. Nem kisebb munkáról van szó, mint az újszemléletű, 10 kötetre tervezett Magyarország Történetének szintézise. Már a történelemtudomány fejlődése is sürgetőssé teszi, hogy időnként az új eredmények kedvéért a régiek szemléletét is átértékeljék.

Hogy huszonöt év alatt újabb eredmények egész sorával gazdagodott a magyar történelemtudomány, az minden vitán felül elfogadott tény, hiszen a régészet, mint az előbbinek segédtudománya, valóban mérföldes lépésekkel haladt a jelzett időtávlatban. Az egész országban tervszerűen folyó feltárásokból adódó tanulságok már olyan hipotéziseket döntenek romba, amelyeket már szinte dogmává merevített történészeink egy eléggé hangadó rétege. Ezek közé a dogmák közé tartozik többek között a honfoglaláskori magyar műveltség szláv-függvény volta, amelyet Hunfalvytól egészen Moór Elemérig, sok tudósunk erősen vitatható, eléggé labilis és tárgyi bizonyítékokat nélkülöző, majdnem öncélúvá váló nyelvészetre alapoztak. A zalavári, honfoglaláskori magyar földművelő eszközök és

a Don-vidéki 268 ősvár feltárásának során előkerült leletek merőben ellenkezőt vallanak. Ugyanígy inog a Nagymorávia elmélet is. Ma már csak az emocionális síkon dolgozó Laczkó jezsuita tartja a fiatal szlovák történészek részéről és egy-két magyar osztozik véleményében.

A vélt szláv felsőbbrendű műveltség helyett az egyre inkább tudatosabb váló avar kultúra hatásait is kénytelenek bevallani, azok, akik fecsegésnek tartották Kézai híradását a "második honfoglalásról", amely a logika rendje szerint egy "első honfoglalást" tételez fel. László Gyula "nagyjelentőségű" tétele erről a tényről valahogy a spanyolviasz példát idézi. Ezek a tények azonban nem vonnak le semmit azok érdemeiből, akik sokszor kollégáik rosszalása ellenére nem bírnak tovább tusakodni a megismert igazság ellen, hanem helyes önkritikával felszámolják a felszámolandókat. Ezt természetesen csak az erős egyéniségek képesek megtenni.

A Budapesten megjelenő Történelmi Szemle ezt a nagyszabású tervet már évekkal előbb elkezdte, de egész hivatalos formában csak a jelzett hazai szaklap 1968. évi 1-2. száma közölte a nagyközönségnek számító történészekkel, akik nincsenek és nem is lesznek bevonva az új történelmi sorozat szerkesztésébe. Ime szó szerinti közlésben az első híradás:

A magyar történettudomány nagyszabású munka előtt áll: hazzáfogott Magyarország története új szintézisének előkészítéséhez. A szintézis a tervek szerint 10 kötet terjedelmű lesz. Folyóiratunk úgy is részt kíván venni ebben a munkában, hogy „A magyar történet új szintézisének munkálatai” címmel új rovatot nyit; ebben rendszeresen közli a nagy vállalkozás előmunkálatai során megszületett tanulmányokat és vitákat.

A MTA Történettudományi Intézetének I. magyar oszállya a 10 kötetes „Magyarország története” munkálatainak előkészítése során 1967. november 27-én megvitatta Bartha Antal: A magyar történet problémái 1526-ig, Makkai László: A kései feudalizmus korának története a magyar történelem egyetemi tankönyvében és „rövid összefoglalásában” és Zimányi Vera: Az 1610—1630-as évek c. referátumát.

A referátumok feladata annak vizsgálata volt, hogy mennyiben szolgálhat a magyar történet legutóbbi két szintézise, az 1961—1962-ben megjelent egyetemi tankönyv három kötete, illetve az 1964-ben megjelent két kötetes Magyarország története, koncepciójukat és részletmegoldásaikat tekintve, a magyar történet megírandó újabb nagy összefoglalásának alapjául. A következőkben közöljük az elhangzott referátumok szövegét és a vitában résztvevők hozzászólását, a vitáról készült jegyzőkönyv alapján.

A szerkesztőség célja a vita közlésével az, hogy tájékoztassa a történész közvéleményt a referátumokban és hozzászólásokban felvetett problémákról és megoldási javaslatokról, s ezzel is előmozdítsa történettudományunk küszöbön álló nagy vállalkozásának, a 10 kötetes „Magyarország története” munkálatainak minél magasabb eszmei színvonalon való megindítását.

A fejlődés törvényének nem lehet útját állni. S a történetírásunkban is mutatkozik fejlődés. Részben abban mutatkozik ez hogy eltűnt ideológiák helyét újak foglalják el és ezzel a történeti szemlélet is változik. Igaz, hogy nem mindig előnyére a tudomány tárgyilagosságának még akkor sem, ha talán az elmúlt érák ilyen irányú felfogása is mellőzte ezt a követelményt. Viszont azt is feltétlenül valljuk, hogy régi hibák kigyomlálása közben kárt tenni magában a vetésben, legalább is akkora tévedés, mint aminőt ki akarók írtani. Ennek az alap gondolatnak a jegyében várjuk a beígért 10 kötet elkészültét.

A vélt szláv magasabbrendű műveltség helyett ma már a részleteiben erősebben kibontakozó állásfoglalás az avarok ősiségét hangoztatja. Az avar kultúra háromszáz éves befolyása a Duna-völgy és Kárpát-medence térségeiben élő népekre, többek közt az akkoriban még jelentéktelen szláv törzsekre sokkal erősebb lehetett, mint azt sokan gondolják és vallják. Az a tény, hogy ennek a látszólag eltűnt népnek már a nyolcadik században saját veretű aranypénze volt, ötvösremekeit még a Karolingok is őszintén megcsodálták, harci alakulataik híres taktikáját a bizánci "Strategikon" mintaként vette hadserege újjászervezéséhez, azt mutatják, hogy az eddigi történelemírásban a kérészéletű kis Morva fejedelemségnek aránytalanul nagyobb jelentőséget tulajdonítottak, mint ennek a közvetlenül ugyanazon térségben gazdasági, politikai és katonai állami szervezet keretében élő avar birodalomnak.

Ha az európai történelemírás már maga is rájön ezekre a hibákra és aránytalanságokra, amelyek mindig a szlávok javára tolódtak el, mennyire inkább kellene az új magyar történelemszemléletben ennek az új irányzatnak avar-magyar kapcsolataink vonalába irányított munkatervvel megindulni. Ha az új tíz kötetes Magyar Történelem ennek a jegyében indul, akkor valóban jelentős feladatot tölt be.

Bartha Antal a fiatalabb generációs történészeink nagy ígérete állította össze "A magyar történelem problémái 1526-ig" címmel az első elaborátumot. Az említett történelmi évszázadok történetében valóban nagyon sok problémát, megoldatlan kérdést sorol fel. Mondhatnánk, mindenben egyet érthetünk vele, főképp a következő pontokban:

1. "...joggal figyelmeztetünk a finn-ugor és magyar őshaza megoldatlan problémáira."

Egyetértünk vele, de ez a figyelmeztetés már több, mint kétszáz éves, amióta Mária Teréziától a svéd király kölcsönkért két félmagyar félosztrák csillagászt, hogy a lapp földön az északifényt tanulmányozzák. A két csillagász eredményeiről az égbolt titkainak vizsgálatában nem tuduk ugyan semmit, de annál többet arról, hogy ők állapították meg a finn-ugor nyelvek hasonlatosságára épített közös finn-ugor és magyar őshaza közös földrajzi helyzetét is. A csupán nyelvészetre alapított történelemtudomány és a csillagászati tételekre épített földrajzi helyzet; ez az oka a kétszázados helybentopogásnak.

2. "...Figyelembe kell vennünk az őshaza kérdésében azt is... hogy az újabb szovjet kutatások a volgai finnség halász-vadász műveltségével szemben erőteljesen hangsúlyozzák az ugarság lovas-nomád kultúráját."

Ez már nagy lépés, de egyben szégyene a kétszázados nagy őshaza-keresésének a mindenkori hivatalos történettudomány részéről, hogy ezt szovjet tudósoknak kellett bizonyítani, illetve csak tőlük fogadják el.

3. "...A 8.-9. században a Don és Dnyeper között élő népek steppei népek műveltségére a szovjet régészeti kutatások cáfolhatatlan bizonyítékokat szolgáltatottak az ezen népek körében meghonosodott csoroslás ekés földművelésre és kerti, egyebek között szőlőművelésre... a Don és Dnyeper menti 268 település anyaga alapján a félnomád állapot hiteles történelmi képét kapjuk..."

Ez a vallomás — mert annak tekintjük — lényegesen előre vitte az új, honfoglaláselőtti magyarságról eddig szándékosan hamisított képet Schözertől egészen Váczy Péterig. Mennyi tudósunkat hallgatattak el a régészeti adatok alapján, fémműves remekeink Kiev-környéki műhelyeit már a második világháború előtt ismerte több történészünk, köztük László Gyula, de a félelem, az idomulás törvénye abba hagyta vele a félig kimondott mondatot..

4. "...10. századi fémművességünk díszítő motívumainak iráni-kaukázusi jellege legalább is két irányba tereli az érdeklődést: ez a motívum - kincs vagy alán, vagy pedig horezmi közvetítéssel került a 9. szd. magyarsághoz. Az első lehetőség mellett szól az, hogy az említett steppei ekés műveltség kialakításában az Észak-Kaukázusból elvándorló alánok döntő szerepet játszottak. Ezzel kapcsolatban mérlegelnünk kell annak a lehetőségét, hogy a bolgár törökség csupán az eredetileg szarmata-alán földművelést közvetítette. A magyarság bol-

gár - török közvetítéssel ugyan, de voltaképp alán és iráni eredetű földművelést vett át. A második lehetőség javára szól a közismerten intenzív horazmi - magyar kapcsolat. Egy azonban kétségtelen: mind a két lehetséges megoldás esetén az eddiginél fokozottabban kell foglalkozni korai műveltségünk iráni - kaukázusi elemeivel, hiszen akár alán, akár horezmi közvetítéssel az iráni - kaukázusi szellemi műveltség is eljutott a magyarsághoz. (Ritkítás tölem.) Bartha Antal expozejának ez a legjelentősebb része, amely végre új utakat ígér a magyar őstörténetkutatásban. Az összes fősorolt szovjet tudósok között azonban rehabilitálnia kell a magyar történettudomány művelőinek az eddig ismert legnagyobb kaukazológust, akit Stalin személyes bosszúja hallgattatott el 1947 -ben többek között a Magyar Tudományos Akadémia akkori tagjaival. Amit Bartha bátran bevall, az említett "akadémikusok" népbírószági gyűlésén, amelynek minden aktája olvasható az azon évi Akadémiai Értesítőben. Nem érdemes nevüket fősorolni, ők úgyis tudják, hogy bábok voltak. Egyebekben mindenben egyetértünk Barthával. A Kaukázus felé haladó őshazakutatás Julián barát óta tart, erről beszélnek krónikáink, mondáink, legendáinknak ez a vidék a bölcsője, erre halad a pentatonikus magyar dalok üteme, innét ered népművészetünk ezernyi csodája, fémművéségünk remekei. De ne magunkból induljunk el. Az őshazát nem finnugor nyelvészek fogják megtalálni, hanem a grúz, örmény, szír, horezmi, asszerbeidzsáni frott emlékek, a hagiográfia ezer adata, az osszét és grúz Urmag szarvashajtó legenda, a Sad - Enek ó - örmény versekben megénekelte Dulo alán királyleány és a magyar Eneh (Emese) a Góg és Magóg vaskapú legendák és mindaz, ami Kmoskó Mihály kiadatlan műveiben rejtőzik még. És ezeken túl, a Sasanidai Emírség történetén túl, a Kuún Géza keleti relációk alapján még messzebbre jutunk. Csak le kell lépni az eddig egyetlen járhatónak vélt és tartott finnugor kutató útról és szóhoz juttatni a még föl sem készült asszirológusainkat. Amit Kodolányi mély magyar lelke megsejtett, intuitív látással — amit Györffy György oly nagyra értékelt — ott, azon a vidéken túl, ahova vönöcki Schenk Jakab magyar solymászmadarai eljutottak és röpdöstek, ott valahol közelebb vagyunk az őshazához.

Ha a 10 kötetes új magyar történelem eddigi tévedéseket el akar kerülni, legelső kötetében, akkor Bartha Antal programját a munkaközösség kell, hogy legfontosabb feladatnak tekintse. . .

5. "... Azt már láttuk hogy ekés földművelés kultúránkat nem eredeztethetjük szláv hatásból. A Zalavárról előkerült 9. szd.-i szláv ekepapucs a Don és Dnyeper között ugyanabban a korban használt nehéz csorosozlyás ekékkel szemben egy fejletlenebb típust képvisel. A "csorosozly" elnevezés nem általános a magyar nyelvterületen: Székelyföldön "hosszúvas"-nak nevezik, magának az ekevasnak pedig "laposvas" a neve. Komoly adat és nem akarunk az emigrációs történet szemlélettel: "lám - lám, mi ezt már régen megmondottuk" alapon diadalmaszkodni, csak kiegészítésül annyit, hogy a Kemenes-alján és a Rábaközben a "csorosozly" a vénasszonyokra értett tréfás kifejezés, ellenben

az ekevasat a jelzett vidékeken, akárcsak a Bartha jelezte Székelyföldön, szintén "laposvas"-nak nevezik, sőt még az Őrségben is.

6. "...A nyelvészeti irodalomból történeti összefoglalásunkba is bekerült az az ötlet, mely szerint a 10. szd. első felében a magyar létényésztés szláv, nevezetesen szlovák elemekkel gazdagodott. Holott még a nyelvészeti irodalomban sem tisztázódott az, hogy a feltételezett átdók szlovákok, vagy elszlávosodott avarok voltak-e?"

Bartha eme mondata rámutat arra az alapvető tévedésre, amely azt mondhatnánk, egyedül és kizárólag csak a magyar történettudomány művelőinél található: a nyelvészeti hipotéziseket történelmi tényekké duzzasztják. Így épül homokra az egész. Az a részlete azonban, hogy az elszlávosodott avarok hatása is mérlegelendő, nagyon fontos megállapítás.

*

Az újabb magyarországi fiatal történész nemzedék már nem fogadja el feltétel nélkül a honfoglaláskori szláv kultúrfölényt a magyarság hátrányára. Bár marxista történészeknek vallják magukat, de bizonyos kötetlenség jellemzi őket a régi szlávofil eredményekkel szemben. Ők pl. már nem beszélnek Morva Birodalomról, vagy mégkevésbé Nagy Moráviáról, hanem az igazságnak megfelelően, Morva Fejedelemségről. Már vitatják többek között a tulzó fontosságát a "grad" szónak, amelynek alapján az egész honfoglalás előtti Magyarországot szlávokkal telepítették be. Tagadják "ispán"szavunk szláv eredetét, csak Györffy György ragaszkodik még ehhez a régi nézethez. Ugyanez a helyzet az államalakítás szakkifejezéseinek egész soránál, mint pl. a "megye". Még pápai levelekre is hivatkoznak a fiatalabb történészek sorából arra, hogy a templomdúlások és rombolásokból a szlávok is ki vették részüket, tehát vallási műveltségük sem volt semmivel sem magasabb, mint a honfoglalóké.

Ez még csak kezdet ugyan, de biztató. A szlávisztikában egyébként is nagy a belső békétlenség. A cseh történészek ma már sokkal szolidabb valóságtalajon állnak, mint szlovák kollégáik és eléggé heves vitákat folytatnak egymással a multban lefolyt szellemi vezérség hovatarozandóságáról. A lengyelek már kívül maradtak a pánszlávista színezésű vitákból. Otthoni történészeinket nem ismerjük annyira, mint az emigrációban, vagy a hazai földtől távol kutatókat, Dvornikot, Lackót annál jobban. Vernandszky orosz részről sokkal nacionalistább mint bárki.

Folytatása következik.

A FEHÉR HUNOK ÉS ROKON TÖRZSEK INDIAI SZEREPLÉSE.

írta : STEIN AURÉL.

Alig ötven éve, hogy még teljes homály fődte előttünk India történetének e nevezetes szakaszát. A reánk maradt régi ind irodalom roppant terjedelme s változatossága ellenére fölötte szűkölködik a tisztán történelmi munkákban, sőt vonatkozásokban. Az Indo-szittyák és fehér hunoknak évszázadokra terjedő uralmára nézve ind irodalmi adatokat egyáltalában csak a *Rájataranginí* című Kasmiri krónikában találunk, melynek földolgozásával már hosszabb idő óta foglalkozom. De e néhány adat is annyira szórványos, hogy igazi jelentősége csak akkor válhatott tisztává, midőn a modern európai kutatás más forrásokból hozta napfényre a földéritő adatokat. Ily forrásokat szolgáltatnak a khinai császárok annalesei és azon khinai zarándokok úti följegyzései, kik kegyes buzgalommal vándoroltak Közép-Ázsia nagy sivatagjain és hóbérczein át a messze India buddhista szent helyeihez. A mi anyag ezenkívül még szolgálatunkra áll, azt csak az Indo-szittyák királyok és utódainak érmei s fölirataiból nyerhettük, melyeknek gyűjtése s megfejtése körül Európa indologusai szép eredményeket értek el az utolsó évtizedekben.

Természetes, hogy az ily tarka kútfőkből merített adatok különböző időkből maradtak reánk és ezért csak akkor használhatók föl teljesen, ha egybe vetjük s egymással kiegészítjük. Így tehát azt vélem, szabad, sőt előnyös, hogy azon nevezetes korszakot, melyet röviden az észak-nyugati India turáni hódoltságának nevezhetünk, egészében vonjuk megbeszélés alá. Könnyebben s talán biztosabban alkothatunk magunknak képet, ha csak nagy vonásokban is, annak történelmi és ethnologiai jelentőségéről.

Az Indo-szittyák uralom, megnyitója a bennünket érdeklő korszaknak, megdöntője s örököse volt azon görög fejedelemségeknek, melyek a Krisztus előtt való utolsó két században a Hindukus hegységtől délre és az Indus mentén alakultak. E körülmény adja meg művelődéstörténeti különös érdekét. Érmek és classikus íróknak néhány elszórt megjegyzése alap-

ján tudjuk, hogy a Nagy Sándor által hátra hagyott görög katonai telepekből Baktriában keletkezett királyság körülbelül 200 évvel Krisztus előtt kiterjesztette hatalmát az indiai Kaukázus-tól vagy Hindukustól délkeletre eső vidékekre, melyek a nagy hódító meteorszerű megjelenése után is induralkodók alatt megmaradtak. Az Euthydemos és fia Demetrius által elfoglalt indiai területeken, úgy látszik, nagy számmal és gyors egymásutánban osztozkodtak kisebb hellén fejedelmi családok. Csak így magyarázhatjuk, hogy az eddig napfényre került érmeek harmincnél több oly görög fejedelem nevével s arczképével ismertettek meg, kik alig másfél évszázad tartama alatt a Kábul folyam völgyében és az Indus mentén uralkodtak. Ez érmeek közt sok az olyan, mely művészi conceptio s kivitel tekintetében bátran versenyezhet a hellén művészet e szakbeli legszebb termékeivel. E körülmény valamint ez érmeek typusainak bámulatos változatossága és eredetisége legjobb bizonyítéka azon messzeható culturalis befolyásnak, melyet a hellén nemzet oly távol szakadt és szám szerint minden esetre fölötte gyenge ága India határvidékein gyakorolt.*)

Ha a görög fejedelmek baktriai s indiai uralmáról csak az érmeek útján szerezhethünk némi hézagos tudomást, legalább biztosabb értesítésünk van ez uralom megdöntésének közvetlen okáról s idejéről. Strabo és Justinus egy alkalmi megjegyzéséből tudtuk ugyan, hogy különböző nevű szittyia törzseknek északról történt betörése vetett véget a görögök baktriai hatalmának.**)

De a biztos adatokat ez esemény idejéről, a hódító törzsek igazi eredetéről és hatalmokrak Indiára való kiterjesztéséről csak azon följegyzéseknek köszönhetjük, melyeket a khinai *Han*-családbeli uralkodók évkönyvei őriztek meg számunkra.***)

*) A baktriai és indiai görög uralomra vonatkozó adatokat kiváló gondnal tárgyalta Percy Gardner: *The coins of the Greek and Scythic kings of Bactria and India in the British Museum* című numismatikai műve bevezetésében, xx. stb. l.

***) Strabo szerint e törzsek az Asiok, Pasionok, Tokharok és Saka-raulok voltak. E nevek közt csak a Tokharoké ismerhető föl biztosan, kik az ind földrajzi lajstromokban a *Tukhára* név alatt szerepelnek és Tokhárisztán-nak, a felső Oxus-melletti vidéknek, adták meg közép-kori elnevezését.

****) A khinai évkönyveknek az Indo-szittyák vagy Nagy Yue-tsikről

Ott az első Han dynastia idejéből (206 Krisztus előtt—24 Krisztus után) kapjuk azt a tudósítást, mely világosan a «Nagy Yue-tsi» (*Ta-yue-tsi*) népet jelöli meg mint Baktria meghódítóját a Krisztus előtt való második században. Eredetileg, azt mondja szövegünk, a Nagy Yue-tsik nomád módon éltek Khina észak-nyugati határvonalán kívül csak úgy, mint szomszédjaik, a Hiung-nuk esordáikkal vándorolva be e nagy területet. 201-ben és ismét 165-ben Krisztus előtt a hatalmas Hiung-nuk, a későbbi hunok, reájok támadtak, és miután az utóbbi alkalommal királyokat megölték és koponyájából ivóedényt készítettek, arra kényszerítették őket, hogy elhagyják táborhelyeiket s a messze nyugatra vándoroljanak. Ott legyőzvé a Ta-hiákat, vagyis Baktria népét, vezérok az Oxus folyamtól északra eső vidéken telepedett le. E helyen találta a Nagy Yue-tsi népet 126-ban Krisztus előtt Tsang-khian khinai követ.

Látogatása után, biztosan meg nem jelölt évben, a Nagy Yue-tsik átlépték az Oxust és hatalmukba kerítették a Ta-hiák az Oxustól délre eső fővárosát. Az így szerzett területet nyugat felé határolta az A-szi, vagyis az Arsacidák birodalma, délfelé pedig Ki-pin, azaz a Kábul völgy vidéke. Ekkortájt százezer családra rúgott a Yue-tsik népe, s százezer volt harczosaik száma.

A Ta-hiaknál a hódító nép nem talált egy központi hatalmat: «minden város saját hatósága által kormányoztatott. A lakosság gyenge volt és félt a háborútól. Midőn a Yue-tsik megérkeztek, alávetették magokat». Alig tévedünk, ha a khinai forrás e leírásában reáismerünk Baktria görög főhatóság alatt álló bennszülött lakosságára, mely valószínűleg, csak úgy mint ma, a földjét békésen művelő tájiktól állott.

Az így meghódított országot a győztes Yue-tsik öt fejedelemségre osztották föl és abban körülbelül száz éven át maradtak. Akkor az öt fejedelem egyike, a ki a khinaiak följegyzése szerint Kieu-tsieu-khio nevet viselt és a *Kuei-*

szóló tudósításai, melyek régente csak a Ma-tuan-lin encyclopædiájában foglalt kivonatok alapján voltak ismeretesek, most könnyen és hiteles aiakban hozzáférhetők az eredeti szövegeknek Specht által eszközölt fordítása következtében; lásd *Études sur l'Asie centrale, Journal asiatique*, 1883, 320. stb. 1.

suang törzsnek volt főnöke, megtámadta és legyőzte a többi négy Yue-tsi fejedelemséget. Így hatalma alatt egyesítvén az egész népet egy nagy birodalmat alapított, melyet az uralkodó család származása után a «Kuei-suangok birodalmának» neveztek. E király vezetése alatt a Yue-tsik áttörtek Baktria déli határán, a Hindukus hegységen; elfoglalták Kao-fut, azaz a mai Kábult, és Ki-pint, a Kábul folyam völgyét, és e vidékek környékét is teljesen hatalmukba ejtették. Kieu-tsieu-khio e hódítások után nyolczvan éves korában meghalt. Fia és utóda a trónon, Jen-kao-tsin-tai, a khinai forrás szerint meghódította a voltaképeni Indiát, és hadvezérei által kormányozta. Ez időtől fogva lőn gazdaggá és hatalmassá a Yue-tsi nemzet.

A khinai évkönyvek itt röviden összefoglalt értesítése tiszta képet nyújt a régi India egyik legnagyobb birodalma keletkezéséről és egyszersmind lehetővé teszi azon adatok helyes értelmezését, melyek e nevezetes korból érnek s egyéb emlékek alakjában reánk maradtak. Első sorban megtudjuk belőle azon nép igaz eredetét s nevét, melyet régebben csak egy-két görög geographus megjegyzése alapján az «Indoskythák» kényelmes, de voltaképen semmit mondó elnevezése alatt ismertünk. A khinai írók Kuei-suang törzsében egyhamar fölismerték az európai kutatók az örmény történetírók *Kusán*-jait. Ugyan e név vezetett egy nagy és érdekes érem-sorozat biztos meghatározásához, melyből a Kusán uralkodók hiteles nevein kívül még sok más fontos dolgot tanulhatunk ez uralom történetére nézve.

A Kusán érmeiken megörökített uralkodók között minden esetre az első azon fejedelem, ki az érmei egyik oldalán lévő görög betűs föliratban ΚΟΖΟΥΛΟΚΑΔΦΙΖΗC-nak nevezi magát, míg a másikon ind nyelv és írásban «*Kujulakasza*, a Kusana», gyanánt szerepel. Hogy ő volt azon első Kusán király, ki egyesítve a Yue-tsi törzseket áthatott a Kábul völgybe s végleg megtörte a görög hatalmat, azt egyéb jel mellett az az érdekes körülmény is mutatja, hogy érmei közt sok az olyan, mely az egyik oldalon az ő ind nevét és czímét, a másikon pedig még az utolsó görög fejedelem, Hermaios, nevét mutatja. Benne látjuk tehát azon uralkodót, kinek neve a nehézkes és hangtanilag mindig elégtelen khinai átírásban mint Kieu-tsieu-khio jelenik meg. Sajnos, hogy nem tudjuk egész bizto-

san meghatározni hatalmának Baktrián túl való kiterjesztésének idejét. E hódításokat a khinai források száz évvel a Baktria teljes elfoglalása utáni időre teszik. Az utóbbi esemény időpontjáról pedig csak azt tudjuk, hogy a khinai követ Tsang-khiánnak 126-ban Krisztus előtt történt látogatása után esik. A görög uralom teljes megdöntése tehát legkorábban csak a Krisztus előtti 25-ik év körül történhetett.*)

Numismatikai nyomós érvek alapján két más Kusán fejedelmet, kik érmeiken KOZOLAKAΔΑΦΕC (ind írásban Kuyulakaphsza) és ΟΟΗΜΟΚΑΔΦΙCΗC (Himakapisa)-nak nevezik magokat, Kozulokadphises utódainak kell tekintenünk.***) A második valószínűleg azon uralkodó, kit a khinai források Yen-kao-tsin-tai név alatt mint a tulajdonképeni India meghódítóját ismernek. Míg elődei görög éremfölratai csak az egyszerű Basileus czímet mutatják, Ooemokadphises már fölveszi a büszke czímezést ΒασιλευC Βασιλεων Σωτηρ Μεγας, «a királyok királya, az Oltalmazó, a Nagy». Az ő érmei, melyek közt már sok az arany, azért is érdekesek, mert a Yue-tsi királyt népe sajátos öltözetében állítják elének. Rendesen állva jelenik meg előttünk, térdig érő nyitott kabátban, mely a mai középázsiai népek subáira emlékeztet, magas kucsával és csizmával. Hálásak lehetünk azon ismeretlen vésőmesterek iránt, kik a külső alak e realistikus ábrázolásával minden kétséget kizártak az iránt, hogy itt északról jött szittyá hódítóval van dolgunk.

De sokkal bővebbek ismeretforrásaink azon uralkodók

*) Hogy Kozulokadphises föllépése a Krisztus születése körüli időszakba esik, az abból következtethető, hogy közvetlen utóda, Kozulokadaphes érmei az arckép tekintetében határozott utánezatai Augustus érmeinek. A római pénz ez időtájt nagy mennyiségben vándorolt Indiába. Ezt a gyakori leleteken kívül a Vespasian császár idejéből reánk maradt *Periplus maris Erythraei* jegyzetei is mutatják. Lásd Percy Gardner föntemlített művének bevezetését.

**) Gyakran találjuk még újabb ez érmekeket tárgyaló könyvekben a föntnevezett uralkodókat, mint I. Kadphises, Kadaphes és II. Kadphises fölemlítve. Dr. Hoernle joggal figyelmeztet arra, hogy e megjelölés valószínűleg épen oly hibás, mintha például a Diodotos és Apollodotos nevű baktriai görög királyokat I. Dotos és II. Dotos név alatt vinnék be a történelembe. Hogy a Kadphises és Kadaphes-szal ártírt névképző szavak a Yue-tsik nyelvén mit jelentettek, azt persze nem tudjuk.

idejéből, a kik alatt a Kusán birodalom kiterjedésének és hatalmának fénykorát élte. Értem *Kaniska* és *Huviska* királyokat, kiket érmeik és egyéb adatok tanúsága szerint a Kozulokadphises által alapított és Ooemokadphises által kiterjesztett uralom közvetlen örököseinek kell tartanunk. Az ő emlékezetök még a szanszkrit irodalom tradíciójában is fönmaradt, mert a *Rájatarangini*, Kasmir krónikája, a Himálaya azon kies hegyvidéke fölött uralkodott régi fejedelmek során fölemlíti Huska, Juska és Kaniskát. Mindhárman Turuska, azaz török törzsből származtak, így szól a krónika (*Rájatarangini* kiadásomban I. 177 stb.) De ezen eredetök ellenére a vallásos érzelem iránti fogékonyságukat számos monostor és szentély építése által bizonyították. Hosszú uralkodások alatt nagy befolyásra tettek szert Kasmirban a buddhista tan követői.*)

A krónika ez utóbbi jegyzetét teljesen igazolja azon fontos szerep, mely az észak-indiai buddhista egyház hagyományaiban Kaniskának jut. Ő ott mint az egész Jambudvípa, vagyis India legfőbb ura és Buddha tanítványainak buzgó pártfogója szerepel. Neki tulajdonítja a kegyes hagyomány Buddha ereklyéi fölött emelt sok szent sztúpának és monostornak alapítását. Ő tartotta meg e hagyomány szerint Kasmirban a buddhista egyház azon harmadik nagy zsinatját, mely végleg megállapította a Tripitaka canonját.

Legmegbízhatóbb tanujeleit azonban a Kusán birodalom akkori terjedelmének s hatalmának azon számos föliratban bírjuk, melyek Kaniska és Huviska idejében az északi India legkülönbözőbb vidékein vésettek be és e fejedelmeket emlí-

*) Kalhana, a *Rájatarangini*nek a XII. század első felében élt írója, e Turuska királyoknak tulajdonítja a Huskapura, Juskapura és Kaniskapura nevű kasmíri helységek alapítását. E helynevek, a mint a most sajtó alatt lévő *Rájatarangini* fordításom jegyzeteiben kimutattam, maig élnek az Uskür, Zukkür és Kánispór falvak elnevezésében. Huskapura: Uskürről, a Barámúla szoros bejáratánál, már Hiuentziang khinai zarándok tesz említést a VII. században. A helység régiségéről tanúskodik azon számos rom, melyet kasmíri utazásaim alkalmával ott láttam.

Bühler udv. tanácsos újabban a Huska nevet mint a Huviska királynév másik alakját egy Mathurában fölfedezett föliratban is megtalálta. Juska azonban, a harmadik Turuska fejedelem neve, eddig másutt nem került napvilágra.

tik mint az ország legfőbb uralkodóit. E föliratok, melyek kivétel nélkül szanszkrit vagy prákritban vannak írva és szentélyek, szobrok, stb. fölállítására vonatkoznak, a bennök használt éra évszámait által mutatják, hogy Kaniska megelőzte Huviskát. Ez éra kiindulási pontját eddig nem sikerült ugyan biztosan meghatározni,*) de e nélkül is elég bizonyítékunk van arra nézve, hogy Kaniska uralkodása nem eshet távol a Krisztus után való második század kezdetétől. A föliratok lelhelyei Peshawer vidékétől, a régi Gandhárától, egészen Benaresig keleten és a Málwa tartományig délen terjednek. Az így közbe foglalt területekhez hozzá kell számítanunk a felső Kábul völgyet és Baktriát, mely az érmeik tanúsága szerint továbbá is a Kusán birodalom része maradt. Az utóbbinak Kaniska alatti kiterjedéséről fogalmat nyújt talán azon megjegyzés, hogy kiterjedése északnyugatról délkeletre csak oly nagy lehetett, mint a távolság Buda-Pesttől Madridig.

De a föliratoknál is fontosabbak reánk nézve a nagy Kusán királyok érmei, mert meglepő világosságot vetnek az uralkodó törzset környező művelődési és vallási viszonyokra. Azon rendkívüli változatossággal, melyet Kaniska és Huviska érmei fölirataik és a rajtok ábrázolt istenségek tekintetében fölmutatnak, csak a belőlök fönmaradt példányoknak nagy mennyisége vetélkedhetik.***) Ez utóbbi is világos bizonyítéka a Kusán hatalom nagysága- s gazdagságának. Első sorban érdekes már azon körülmény, hogy kizárólag görög írást találunk ez érmeiken, de görög nyelvű föliratot már csak Kaniska

*) Sokáig Fergusson és Oldenberg föltevése alapján biztosnak véltük, hogy az e föliratokon használt éra azonos az indusok úgynevezett *Saka* érájával, mely a 78/79 Krisztus utáni évvel kezdődik és a régibb hagyomány szerint valamely Saka, azaz «szittya» király trónra léptét örökíti meg. A Kusán fejedelmek újabban talált fölirataik közt azonban többen oly évszámokat mutatnak, melyek e föltevéssel össze nem egyeztethetők. Palæographikus és egyéb megfigyelések is valószínűvé teszik, hogy Kaniska uralkodása valamivel későbbre esik a Saka-éra kezdeténél.

**) Kaniska s a többi Kusán uralkodó réz érmei mai napig oly nagy számmal kaphatók a nyugati Panjáb, Kasmír, Kábul bazárjaiban, hogy mondhatnók, miszerint tizennyolcz évszázadon át megmaradtak a forgalomban. Kaniska s Huviska arany érmei is meglepően nagy számban jönnek napvilágra e vidékeken.

néhány ritka pénzén. Miután a Kusán uralkodókat semmi nemzeti hagyomány nem köthette a görög íráshoz, jogos a következtetés, hogy ez írást azért választották érmeik fölirataira, mert általánosan ismeretesek voltak betűi azon vidéken, hol hatalmuk legelőbb megerősödött, vagyis a Kábul folyó völgyében és a nyugati Panjában.

A mit aztán e görög írásban olvasunk, az megérdemli különös figyelmünket. Az érmeek felső oldalán, megfelelően néhány tisztán görög érem BACILEYC BACILEΩN KANHPKOY föliratának, találunk egy oly címet, melyet régente PAO NANO PAO KANHPKI KOPANO-nak olvastak. Hogy a KANHPKI-nak olvasott szó Kaniska nevét tartalmazza, azt már Prinsep a harminczas években fölismerte. A többi magyarázatlanul maradt szó sok fejtörésre adott okot, míg egy régebben megjelent kisebb munkálatomban bebizonyíthattam, hogy az e szavakban oly sűrűn előforduló P(r)-nek olvasott betű egyáltalában nem a görög ρ, hanem egy külön a görögben elő nem forduló s hangnak jelölésére szolgáló jegy, mely alakjában hasonlít a régi angol-szász þ-hez.*) E megfigyelés alapján aztán könnyű volt kimutatnom, hogy a KOþANO szó e királyok törzsi nevét, azaz a Kusánt tartalmazza, s hogy a rejtelmes þAONANO þAO semmi egyéb, mint elég pontos átírása a középperzsa *sáhanán sáh*-nak, «a királyok királya» régi iráni címnek. Épen így az egyszerű þAO cím, mely némely érmen található, és a BACIAEYC-nek felel meg, csak átírása azon *sáh* címnek, melyet a szanszkritizált *sáhi* alakban a Kusánok fölirataiból jól ismerünk.

E magyarázat által, mely azóta, mondhatom, általánosan indologus szaktársaim és numismaták által elfogadtatott, elvesztettük ugyan a reményt arra, hogy a Yue-tsi nyelv egy kis emlékét találjuk a þAONANO þAO címben. De megkaptuk helyibe leghitelesebb alakban azon bizonyosságot, hogy a régi iráni fejedelmi címzést, melynek a Kusánok által történt használatát azelőtt csak későbbi okmányok alapján sejtettük, már a nagy Kaniska maga is használta. Minden jel arra mutat, hogy e címzés is nyoma azon mély befolyásnak, melyet az iráni műveltség a Yue-tsi nemzetiségre, épen úgy mint sok

*) Lásd *Zoroastrian Deitiesson Indo-Scythian coins* című értekezésemet, *Indian Antiquary* xviii. köt. (Bombay, 1888.)

más hasonló jellegű vándor törzsre középázsiai tartózkodása alatt gyakorolt.

E befolyásról legfényesebb tanúságot tesz az iráni vagy még helyesebben mondva zoroaster-vallásbeli istenségek nagy száma, melyek sok eredetiséggel mintázott alakokkal s tisztán olvasható névvel föltűnnek Kaniska és Huviska érmeinek hátsó lapjain.*) Ott találjuk a szent tűz személyesítőjét, ΑΘΡΟ, a perzsa Átast; ΜΙΠΟ, azaz Mihirát, a nap istenét; ΟΡΛΑΙΝΟ vagyis Verethraghná-t, a harc nemtőjét fején a sassal; ΟΑΔΟ vagy Vátá-t, a szél istenét és még többet. Csak növelheti érdeklődésünket, hogy az iráni mythologia ez alakjai mellett megjelennek kisebb számban ugyan görög istenségek is, a ragyogó Helios, Selene (férfi alakban az indo-iráni fölfogásnak megfelelően!), ΗΡΑΚΙΛΟ, azaz Herakles, az oroszlánbőrrel és buzogánnyal. És hozzájok szegődik még ΚΑΡΑΙΟ is, az egyiptomi Serapis, kinek indiai szereplése méltóan állítható párhuzamba Mithras cultusának európai hódításaival.

Hogy a távol nyugatról behozott ez istenségek nem szorították ki a hódító Kusánok figyelméből a bennszülött ind lakosság vallását, azt bizonyítják azon idővel mindinkább szaporodó érmeek, melyek Sivát és szent ökrét (ΟΗΡΟ, azaz prákrit *visa*, szanszkrit *vr̥sa*) mutatják jelképekként. Mellette úgy látszik, az ind mythologia harci istene hatott leginkább a hódítók képzelmére, mert nem kevesebb mint négy név s alakban találjuk az érmeiken (Mahászena, Szkanda, Kumára, Visákha). Érdekes és vallástörténeti tekintetben jellemző az, hogy a nagy hitalapító Buddhának alakja és neve (ΒΟΥΔΔΟ) csak néhány érmen volt eddig található. Egybe vetve az iráni, görög s hindu istenek fölötté gyakori ábrázolásával, mutatja e körülmény, hogy Kaniskának a buddhista egyház fölött gyakorolt védnöksége egyáltalában nem jelenthette a többi vallásnak, különösen pedig az észak-nyugati Indiában mindig túlsúlyal bírt Siva-cultusnak háttérbe szorítását.

Az érmeek változatos és mindig érdekes jelképei mutatják, mily mély gyökeret vert a távol Indus partjain a hellén és római befolyás alatt álló művészet. Alapos okkal sorolhat-

*) Lásd ez érmeek ábrázolatait és leírását Percy Gardner fönt nevezett művében, 129. stb. l.

juk a nagy Kusán uralkodók idejébe tehát azon csodálatra méltó szobrok és domborművek legtöbbikét, melyek napjainkban oly nagy számmal jönnek napvilágra a régi Gandhára s Udyána romba dőlt szentélyeiből.

A rendelkezésünkre álló idő és biztos adatok hiánya nem engedi, hogy részletesebben foglalkozzunk a nagy Kusán királyok uralkodása után következő korszakkal. Úgy látszik, már Huviska közvetlen utóda után, ki érmein s föliratain a Vászudeva ind nevet viseli, szűkebb határokba szorult a Kusánok külhatalma. Az északi India fölötti főnhatóságuk mindenestre csorbát szenvedett a IV. században az ind Gupta család felülkerekedése folytán. Az ebből származott Szamudragupta (a IV. század második felében) győzelmét említi egyik feliratában a *Sáhánusáhi* fölött, ki nem lehet más, mint az akkori Kusán fejedelem, a «Sáhán Sáh». A Kusán uralom így valószínűleg visszaszorított azon vidékekre, a hol eredetileg megerősödött, azaz az Indus tájára s keleti Afghánisztánra.

Itt aztán úgy látszik 430 körül, a khinai források tanúsága szerint, a Kusánok régi uralkodó családját fölváltotta egy új, de rokon dynastia, melyet a Nagy Yue-tsik Baktriában maradt egyik törzsének főnöke, Ki-to-lo, alapított. Érdekes, hogy az utóbbit a Hindukustól délre való vonulásra a Juan-Juan vagyis a későbbi avarok támadó föllépése kényszerítette. A khinai évkönyvek a Ki-to-lo utódai által Gandhára fővárosából, Purusapura vagyis a mai Peshawerből, kormányzott népet ez időtől fogva a «Kis Yue-tsiknek» nevezik. De forrásaink egyszersmind azt is világosan mutatják, hogy az uralkodó nép nemzetiségi jellegében nem állott be változás.

A Yue-tsik nemzetiségével kapcsolatos kérdéseket eddig nem érintettük; és pedig azért, mert könnyebb lesz rólok véleményt alkotni, ha kapcsolatba hozzuk azon adatokkal, melyek a közvetlen utánok észak-nyugati Indiában hódítóként megjelent népről reánk maradtak. Értem a fehér hunokat vagy Ephthalitákat, kik az V. század közepétől kezdve vagy száz éven át folytak be India történetébe. Rólok is a legkorábbi s legmegbízhatóbb adatokat a khinai forrásokból meríthetjük.*)

*) Az Ephthalitákra vonatkozó khinai tudósítások, melyekre V. de St. Martin: *Les Ephthalites* című alapvető munkájában (Paris,

A Hiang és Wei dynastiák évkönyveiből tudjuk, hogy azon nép, a Nagy Yue-tsik egy ága, eredetileg a *Hoa* vagy *Hoa tun* elnevezés alatt a khinai nagy faltól északra lakott és a már említett Juan-Juan uralma alatt állt. Kis népből fokozatosan nagy és hatalmas nemzetté lettek a Hoák, kik királyaik családi neve után a *Ye-ta-i-li-to* vagy rövidítve *Ye-tha* elnevezést vették föl (csak úgy mint a Yue-tchik a Kusán nevet). Ebből eredt aztán a görögöknél az *Ephthalita* (vagy Hephthalita) név, az örményeknél *Haital* és a perzsa s arabs írók *Haythalja*. A Ye-thák Khotant nyugatra áthaladva az Oxus s Murgháb folyóig hatoltak és roppant terjedelmű birodalmat alapítottak, mely a mai khinai Turkesztántói Perzsiáig terjedt és harmincznál több királyságot foglalt magában. Ezek között említik Ki-pint is, vagyis a Kábul folyam völgyét. A khinai források értesítenek arról, hogy a Ye-thák népe harczedzett és erélyes volt. Szokásaikról azt mondják, hogy határozottan hasonlítottak a Tu-kiue vagy törökökhöz. Eredetileg városaik nem voltak, hanem nemez-sátrak alatt laktak; az írást nem ismerték, hanem szerződéseket fadarabkákon jegyezték föl, stb. Föltűnő a polyandria szokása, melyet a khinai írók mint jellemző vonást említenek föl náluk.

A Yethák vagy Ephthaliták nyugat felé való szerepléséről elég bőven vagyunk értesülve azon háborúk folytán, melyeket ők Bahrám Gúr (420—438) szaszszanida uralkodása óta a perzsa birodalom ellen intéztek. Minthogy e harczokban mintegy természetes szövetségei voltak a szaszszanidák ellen védekező görög császárságnak, gyakran említik őket a byzanci történetírók. Ez utóbbiaknál találkozunk velök a «fehér hunok» elnevezése alatt. Procopius, ki a hatodik század közepében használja ez elnevezést, határozottan az Európában szerepelt hunok fajához számítja őket «bár ezekkel — a mint mondja — kapcsolatban nem állottak és messze tőlök Perzsia északi határán laktak». Procopius Attila hunjaival szemben a fehér hunok magasabb műveltségi fokát dicséri és

1849, 52. stb. l.) mutatott reá először, most az eredeti szövegből egybe vannak állítva Specht fönnemlített dolgozatában; lásd *Journal asiatique*, 1883, 335. stb. l.

a «fehér» elnevezést (vajon jogosan, az bizony kérdéses) világosb bőrszínűeknek tulajdonítja.

E nevezetes nemzet indiai szerepléséről az utolsó évtizedig csak keveset tudtunk. Legbiztosabb adatunk volt talán az, a mit az alexandriai kereskedő és későbbi szerzetes Kosmas, ki 530 körül India nyugati részeiben járt és ez útja következtében az Indikopleustes névre tett szert, *Topographia Christiana* című művének végén közöl. Az ő idejében, így szól jegyzete, India északi részét a fehér hunok (λευκοὶ Οἰωνοὶ) bírták. Élökön állt Gollas nevű királyuk, «ki két ezer elefánttal s nagyszámú lovassággal indul háborúba». Ő parancsolt egész Indiának és messze vidékekről szedte a sarczot. Hatalmát jellemző adatként pedig fölemlíti Kosmas azon népadomát, hogy midőn a hun király India közepén fekvő egy várost az azt védő vizes árkok miatt ki nem vívhatta, az árkok vizét hosszas ostrom alatt elefántjai, lovai, s katonái sokasága által kiitatta és aztán szárazlábbal hatolt be a városba.

Kosmas e hun hirályát most biztosan az ind hagyományban Mihirakula név alatt ismeretes uralkodóval azonosíthatjuk, és e fölfedezés nyomán tisztába is jöhetünk a fehér hunok indiai szereplésének több fontos mozzanatára nézve. Köszönjük pedig ez eredményt újabban föltalált ind föliratoknak, melyek lehetővé tették Mihirakula idejének és nemzetiségének pontos meghatározását.*)

Mihirakuláról a legbővebben emlékezik meg Hiuen-tsiang khinai zarándok, ki a VII. század második negyedében vándorolt India buddhista szentélyeihez és *Si-yu-ki* című művében fölötte fontos följegyzéseket hagyott hátra az ott tapasztalt dolgokról. A Mihirakuláról szóló és nyilván néphagyományon alapuló értesítésének főbb pontja a következő.***) Mihirakula huzamosb idővel Hiuen-tsiang utazása előtt hatalmas király volt Sákálában, a Panjábi síkság régi fővárosában,

*) A Mihirakula és atyja Toramána uralkodására vonatkozó adatok földériteése körül kiváló érdemet szerzett magának Fleet J. J., azelőtt az indiai kormány epigraphistája; lásd értekezéseit az *Indian Antiquary* xv. kötetében, 245. stb. l., és a *Corpus Inscriptionum Indicarumban*, III., 10. stb. l.

**) Lásd *Si-yu-ki* vagy *Mémoires sur les contrées occidentales*, ford. Stan. Julien, I. 190. stb. l.

mely valahol Lahore vidékén keresendő. Bátorságával és eszeségével leigázta a szomszédos fejedelmeket, úgy hogy végre az «öt India» fölött ő birta a főhatalmat. A buddhisták üldöztetése és egyéb kegyetlen cselekedete miatt föllázadt ellene Báláditya, India keleti részének egyik királya. Mihirakula hatalmas sereggel indul Báláditya ellen, ki mocsáros vidékre kényszerül visszavonulni, de később lesbe csalja és fogságba ejti ellenfelét. Báláditya ugyan anyja közbenjárása következtében megkíméli a fiatal Mihirakula életét, sőt utóbb szabadon bocsátja. De midőn Mihirakula vissza tér fővárosába, már öcsesét találja a trónon és bujdosni kényszerül. Menhelyet találván Kasmírban, itt esellel magához ragadja a királyi hatalmat. Újonnan szerzett országából hódító útra indul nyugat felé az Indus vidékére és Gandhárát tüzzel-vassal elpusztítja. Hiuen-tsiang azt meséli, hogy a kegyetlen király ott 1600 buddhista klastromot döntetett romba és 900,000 embert öletett meg vagy rabszolgaságba vert az Indus partján. Rövid idővel ezután az isteni harag nyilvánulásának több jele közt meghalt.

Hogy Hiuen-tsiang elbeszélése minden mondaszerű részlete ellenére történelmi alapon nyugszik, azt már régebben a Kasmíri szanszkrit krónikából is láthattuk. Ott ugyanis Mihirakula szintén szerepel mint Kasmír hatalmas uralkodója, persze idejének egészen téves megjelölése mellett. A krónika is szól Mihirakulának egész Indiára kiterjedt hódító hadjáratairól. Bátor, de kegyetlen jellegéről pedig oly hagyományos adatokat közöl, melyek teljesen egybe vágnak a khinai utazótól följegyzettekkel. Ezek között talán az egyik jellemző adoma már csak azért is fölemlíthető, mert, mint egy Kasmír régi földrajzára vonatkozó értekezésemben kimutattam, még a mai napig él a helyi hagyományban.*) Midőn Mihirakula visszajövet nagy hódító útjáról a Kasmírba vezető hegyszoros magaslatára ért, hadi elefántjai egyike lezuhant a mélységbe. A kegyetlen királyt annyira gyönyörködtette a haldokló állat ordítása, hogy aztán ugyan e helyen száz más elefántot vettetett le a sziklákról. Kasmírban tett régészeti

*) Lásd *Notes on the ancient topography of the Pir Pantsál* című értekezésemet, *Journal of the Asiatic Society of Bengal*, Calcutta, 1894, 376 stb. l.

utazásaim egyikén bizonyosságot szereztem a felől, hogy e monda a Pír Pantsál hegyszoroson 12,000 lábnyi magasságban átvezető útnak egyik pontjára vonatkozik és a közellakó havasi nép közt még most is ismeretes.

A krónika elbeszéléséből különben még azon fontos adatot merítjük, hogy akkortájt Kasmír barbár nép hatalma alatt állott.

A fönt említett fölíratok tanúsága alapján, melynek részletezése itt mellőzhető, most biztosan kimutathatjuk, hogy Mihirakula, India ez Attila-szerű alakja, 530 körül állott hatalma tetőpontján, azaz épen akkor, a midőn Kosmas Indikopleustes az egész északi Indiát a fehér hunok uralma alatt találta. Mihirakulának Kosmas hun királyával való azonossága ebből határozottan következtethető. Valószínűleg 530-ban vagy egy-két évvel előbb készült azon fölírat, mely Gwaliorban, vagyis Észak-India kellő közepén, Mihirakulát említi mint az ország akkori legfensőbb urát.

Minthogy e fölírat Mihirakula uralkodásának 15-dik évében készült, trónralépte körülbelül 515-re tehető. Ebből pedig azt kell következtetnünk, hogy Mihirakula volt azon hatalmas király, kit Sung-yun khinai zarándok 520-ban keregett föl hadi táborában Gandhára nyugati határán. *)

Sung-yun a király nevét ugyan nem említi, de az eredetéről és jelleméről mondottak világosan mutatják, hogy Mihirakulát érti. Sung-yun elmeséli, hogy két nemzedékkal látogatása előtt a Ye-thák, azaz a fehér hunok elpusztították Gandhárát és Laeliht tették az ország urává. Az utóbbinak családjából származott a Sung-yun idejében uralkodó király. Ez kegyetlen és fölötte indulatos volt és barbár cselekedetekben lelte gyönyörét. Buddha törvényét nem tisztelte és a Gandhárában élő buddhistákat sanyargatta. Midőn Sung-yun táborába érkezett, már három év óta hadakozott Gandhárában a felső Kábul völgy uralkodója ellen. Érdekes, hogy Sung-yun is megemlékezik a király hadi elefántjairól, melyeknek számát hét százra becsüli.

Sung-yun személyesen rándult e félelmetes uralkodó színe elé, s érdekes tudósítást hagyott reánk azon épen nem

*) Lásd *Travels of Sung-yun, Beal Records of the Western Worlds* című Si-yuki fordításában, I., xcix. stb. l.

kegyes fogadtatásról, melyben részesült. A jámbor zarándok a király önhittségének és, a mint ő mondja, barbár gögjének jeléül fölemlíti, hogy a khinai császárnak általa hozott ajánló levelét ülve olvastatta föl, míg a Baktriában lakó Ye-thák királya és a többi fejedelmek csak állva s illő tisztelettel fogadták az «ég fiának», a nagy Wei császárnak üzenetét.

Rövid idővel 530 után bekövetkezett Mihirakula hatalmának az a hanyatlása, melyről Hiuen-tsiang tesz említést. Az 532-diki év körüli időből bírjuk ugyanis Közép-India Mandasor városában talált azon föliratot, mely Yasodharman királyt dicsőíti mint Mihirakula legyőzőjét.*) Valószínű, hogy Közép-India elvesztése után Mihirakula még egy ideig megtartotta a Panjáb és az Indus vidék fölötti uralmat, és hogy a hunok ottani hatalmának csak az 544-ben Korur mellett vívott nagy csata, melyet Albérúni említ, vetett véget.

A Gwaliori fölirat Toramánát nevezi meg mint Mihirakula atyját és elődjét. Az előbbtől egy oly föliratot bírnak, mely a 484 körüli időbe helyezi Közép-India fölötti uralmának kezdetét, és e körülmény egybevetve egyéb jelekkel, arra enged következtetést, hogy a fehér hunok India észak-nyugati határvidékén jóval korább, valószínűleg már az V. század közepe körül jelentek meg. Így tehát indiai szereplésök időbeli határai, a mennyire most meghatározhatók, igen közel esnek azokhoz, melyeket nyugati forrásokból az Ephthaliták középszerű uralmára nézve megállapíthatunk (körülbelül 427—557).

Mielőtt áttérnénk az indiai fehér hunok nemzetiségének fejtegetésére, néhány szóval meg kell emlékeznünk az e törzs fejedelmeitől származó érmeokről, mert több érdekes adattal egészítik ki ez uralomról szerzett ismeretünket. Mihirakula fölötté számos érmein megtaláljuk a király neve előtt a *Sáhi* czímet, melyet Kaniska s utódai viseltek s melynek eredetéről már volt alkalmunk szólni. Ebből valószínűvé válik, hogy a hun király ez uralkodók örököse gyanánt kívánt szerepelni. Az érme hátsó lapján rendszeren megjelenik Siva szent állatának, a Nandi ökörnek, alakja s a velejáró fölirat (*jayatu vrsa*) mutatja, hogy Mihirakula maga is ápolta a benn-

*) Az itt és alant említett szanszkrit föliratokat hiteles alakban kiadta s magyarázta Fleet a *Corpus Inscriptionum Indicarum* III. kötetében; lásd 142. stb. 1.

szülött ind alattvalói közt dívó Siva-cultust. A király nevét gyakran Mihiragula alakban olvassuk és valószínű, hogy ez alak hívebben képviseli a királyi név igazi kiejtését mint a nyilván szanszkritizált Mihirakula.*) Toramána érmei szintén nagy számban maradtak reánk, különösen Kasmírban, a mi mutatja, hogy ez országra már Mihirakula előtt terjedt ki a fehér hunok uralma. Ezenkívül az érmeik megismertetnek több oly fejedelem nevével, kiknek uralkodási ideje stb., eddig ugyan meg nem állapítható, de a kikiről nagyon is valószínű, hogy a fehér hunok nemzetiségéhez tartoztak.**)

Ámbár a fehér hunok betörése és százéves uralma tekintettel az alább közlendő tényekre csak epizódként tűnik föl az indiai határvidék történetének általunk tárgyalt korszakában, mégis fölötte fontos, hogy tisztába jöjjünk e hódító nép ethnikus jellegére nézve. E kérdés megítéléséhez, azt vélem, már most is bírunk elegendő támpontokkal. Első sorban súlyt kell helyeznünk a khinai forrásmunkákra, melyek a Ye-thákat egyrészt határozottan a Nagy Yue-tsik egy ágának nevezik, másrészt pedig minduntalan kiemelik a köztök és a Tu-kiue vagy törökök közt fönnálló nagy hasonlatosságot az életviszonyokban és szokásokban. Ez utóbbi megjegyzések annál fontosabbak, mert a khinai történetírók nagyon jól tudják, hogy az Ephthaliták hatalmát Közép-Ázsiában épen a törökök törték meg a VI. század közepén (lásd *Histoire des Tcheou*, Spechnél, 345. l.), és így arról egyáltalában szó se lehet, hogy a khinaiak e két népet valamikor összetévesztették légyen.

De magában az Ephthalitáknak «hun» elnevezése is fölötte hasznos útmutatást szolgáltat. Ennek megítélésében, azt hiszem, eddig nem vették eléggé tekintetbe azon körülményt, hogy ez elnevezést három egymástól egészen független forrás

*) A Gollas név Kosmas Indikopleustesnél valószínűleg a Mihiragula névalak utolsó részét őrzi meg. *Mihira* a napisten iráni elnevezése; *gula* mindenesetre nem indiai eredetű szó. Megfejtését valószínűleg a török nyelvekben kell keresnünk.

***) E fejedelmi nevek között van két olyan, Lahkhana és Khinkhila, melylyel a *Rajatarangini* által fölemlített régi kasmíri uralkodók sorában is találkozunk. Az indiai fehér hun fejedelmek érmeiről Cunningham tábornok bő, de csak elővigyázattal használható adatokat közölt a *Later Indo-Scythians* című munkájában, 85. stb. l.

igazolja. A byzancezi történetírókra még rá lehetne fogni, hogy az európai hunokra való tekintettel puszta generikus kifejezésként és minden igaz ethnologiai alap nélkül használták e nevet; bár nálok is megfontolandó, hogy Procopius, ki a «fehér hun» elnevezést köztük legelőször használja, már száz évvel élt Attila hunjainak szereplése után. De mikép magyarázhatnók különben azt, hogy Indiában e nép elnevezésére a szanszkrit *Húna* szóalakot használták, ha csak nem úgy, hogy e név épen a fehér hunok betörése következtében vált ott ismeretessé? Megtaláljuk pedig a Húna nevet legelőször épen azon Szkandagupta király egyik föliratában, kinek uralkodási idejébe (körülbelül 448—466) esik a fehér hunok első megjelenése Indiában. Ugyancsak a fehér hunok megjelölésére használja a Húna szót Yasodharman király azon föliratában, mely Mihirakula fölötti győzelmét dicsőíti. Hogy végre a khinai források is használják a hun nevet a Ye-thák vagy Ephtalithák megjelölésére, Specht a Hoa vagy Hoa-tunak írt névnek phonetikus kiejtését tárgyaló jegyzetében (*Journal asiatique*, 1883, 335. l.) elég világosan kimutatta.

Hogy a görög, ind és khinai források egyformán jelölik az Ephthalitákat a «hun» névvel, e jelenséget csakis úgy magyarázhatjuk, hogy ez elnevezés magánál e néptörzsnél használatos volt. A mennyiben e föltevést elfogadjuk önként következik annak bizonyossága is, hogy az Ephthaliták közel nemzetiségi kapcsolatban állottak azon európai hunokkal, kik velök épen egyidőben jelennek meg a világtörténelemben. Az európai hunokról hazai tudósoknak, első sorban pedig Vámbéry Árminnak, kutatásai kimutatták, hogy ők a turáni népesalád messze elterjedt török-tatár ágához tartoztak. Így tehát jogosultnak látszik azon föltevés, mely ugyanezen eredetet tulajdonítja az Indiában szerepelt fehér hunoknak is.

E föltevés nyelvészeti igazolást is nyer azon pár indiai fehér hun név által, melyet eddig illetékes turkolog tudósok tettek vizsgálat tárgyává. Értem Toramána nevét és ugyan-e királynak Jaúvla hangzású családnevét, mely egy a Panjábi Só-hegységben talált föliraton van megörökítve. E két névben Karabacek bécsi orientalista, a mint Bühler udvari tanácsos e föliratnak kiadásában közli,*) tiszta török

*) Lásd *Epigraphia Indica*, II. köt. 238. stb. l.

szót ismert föl. Magam sajnálatomra teljesen járatlan lévén a nyelvészet ez ágában, csak azt kívánhatom, hogy egyik-másik a régibb török nyelvekkel foglalkozó hazai tudósaink közül vizsgálat alá venné az indiai okmányokból ismeretes többi fehér hun nevet is.

Három khinai dynastia évkönyveiben találkozunk azon állítással, hogy a Ye-tha vagy Ephthaliták a Nagy Yue-tsik fajához tartoztak. Ebből pedig azt kellene következtetnünk, hogy az utóbbiak is, és köztök maga az uralkodó Kusán törzs, szintén a török-tatár népekhez tartoztak. Független bizonyítékokkal a khinai források ez állítását ugyan nem támogatjuk. De bizonyos, hogy e fölfogás helyes volta fölülte alkalmas magyarázatát nyujtaná azon viszonyoknak, melyeket a fehér hunok letünése után India azon határrészein találunk.

Bármennyire gyérek is adataink ez utolsó századokra nézve, az eléggé világossá lesz belőlök, hogy az akkor a Kábul folyam és az Indus mellett uralkodó család Kaniskára és az ő törzséből való Kusán királyokra vezette vissza származását. Másrészt pedig leghitelesebb forrásaink megegyeznek abban, hogy ez uralkodó családnak török nemzetiséget tulajdonítanak. Ha e történelmi hagyományok és tudósítások jogosultságát elfogadjuk, két fontos következtetésre szorulunk. Az egyik az, hogy a Kusán háznak egy ága a fehér hun hódítás alatt is megtartotta törzse régi uralmát e vidéken, vagy azt azon vihar lezajlása után visszanyerte. A másik következtetés pedig az, hogy a Nagy Yue-tsi nemzet maga is török-tatár eredetű volt. Ez eredet viszont valószínűvé teszi, hogy a fehér hunoknak gyors és teljes letüntését e vidéken épen a rokon Yue-tsi néptörzsbe való beolvadás eredményeként kell tekintenünk.

A kegyes khinai zarándok Hiuen-tsiang, ki mint első tanunk a fehér hunok szereplése után a 630-diki év nyarán járt Kábul vidékén, persze sokkal inkább volt elfoglalva az ottani buddhista búcsújáróhelyek s csodatevő szobrok leírásával, mint hogy beható tudósítást várhatnánk tőle az ország politikai s nyelvi viszonyairól. Ennek ellenére megtudjuk útleírásából,* hogy Kábul (vagy a mint ő nevezi Kia-pi-se,

*) Lásd *Mémoires sur les contrées occidentales*, I. köt. 40. stb. 1.

a görögök Kapissene-je) és az Indus melletti Gandhára egy király alatt volt. Ez, csak úgy mint Kaniska és utódai, a nyáron a hűvös kábuli hegyek közt, a többi időszakban pedig a mai Peshawer vidékén tartotta udvarát. Az akkor uralkodó királyt Hiuen-tsiang olyannak rajzolja, mint a ki Buddhista tanáért lelkes buzgalmat tanusított, de a mellett bátor és fölötté harcziás volt. Akkortájt tizenkét kisebb fejedelemség fölött gyakorolt főnhatóságot. Érdekes, hogy Hiuen-tsiang Kapi-se (Kábul) és Tu-ho-lo (Tukhárisztán) vagyis Baktria népei közt nagy különbséget említ szokásokban, törvényekben és a beszélt nyelvben, míg az írást mind két országban fölötté hasonlónak mondja.

E különbséget azért tartjuk fontosnak, mert a VII. század elejére vonatkozó khinai történeti följegyzésekből tudjuk, hogy Tukhárisztánt akkor, a törökök főnhatósága alatt és hatalmokban nagyon megfogyva, Ye-tha, vagyis fehér hun törzsek lakták, kik megőrizték régi szokásaikat, köztök a sokférjűséget. Hiuen-tsiang megjegyzése a szokások stb. különbségéről tehát világosan mutatja, hogy a Hindukustól délfele már száz évvel Mihirakula után a fehér hun hódítás nyomai, legalább a felszínen, elenyésztek. Hogy pedig a Tukhárisztánban használt írás fölötté hasonlított a Kábulban divóhoz, azt könnyen érthetjük. A fehér hunok, a már említett VI. századbeli khinai adatok szerint, írással még nem bírtak. Fölötté valószínű, hogy azon írás, melyet e népnek később Tukhárisztánban élő maradványai ismertek, csak úgy mint Buddha hitők az ind s iráni műveltséggel telt régi Kusán területről jött hozzájuk.

Alig néhány évtizeddel Hiuen-tsiang utazása után egy új s hatalmas hódító elem kezd fenyegetni, ezúttal nyugatról, a régi Kusán területen főnnálló uralmat. Értem az arab khalifák hatalmát. Keleti Irán meghódítása után már 664-óta (Reinaud, *Mémoire sur l'Inde*, 176. l.) az Iszlám seregei újabb meg újabb támadásokat intéztek Kábul királyai ellen, kik hősies küzdelemben három századnál hosszabb időn át állták útjokat Indiába. A khalifák és helytartóiknak e hadjáratairól tudósítanak ugyan a muhammadán történetírók, de ezek a minket érdeklő viszonyokról csak azt a biztos adatot szolgáltatják, hogy Kábul királyai ez időben török nemzetiségűek voltak és indus vallású alattvalók fölött uralkodtak.

Így tehát jogosult, ha mindjárt áttérünk azon fölötte fontos tudósításra, melyet e küzdelmek befejezése után a muhammadán tudomány talán legnagyobb képviselője, a híres Abu-l-Rihán Muhammad al-Bérúni, jegyzett föl számunkra. Albérúni, ki szemtanúja volt Mahmúd Ghaznavi azon hadjáratainak, melyek föltárták Indiát a győztes Iszlám előtt, a *Tárikh-al-Hind* czimű nagy művének 49-diki fejezetében röviden elmondja azt, a mit saját korában a meghódított ind határvidék hagyománya tudott a régente ott uralkodott királyi családról. «A Hinduknak török nemzeti segű királyaik voltak, kik Kábulban székeltek és a kikről azt mondják, hogy Tibetből származtak». Így kezdi Albérúni elbeszélését (lásd *India*, Sachau fordításában, II. köt. 10. stb. l.). E királyok közt az első volt Barhatekin,*) ki kalandos módra Kábulba jövéen, hatalmába kerítette ez országot s ott a *Kábuli Sáhija* czime alatt uralkodott. Az ő családjában maradt aztán az uralom, a mint mondják, hatvan nemzedéken át.

A mit Albérúni ezenkívül a néphagyományból ez uralkodó családról megtudhatott, az persze csak néhány legendaszerű vonas a dynastia alapítójáról és annak Kanik nevezetű utódjáról. De meg e pár adat is hasznos. Kanikról például főlemlíti, hogy ő építette az ő nevét viselő híres buddhista monostort Peshawerban. Ebből teljes bizonynyal azt látjuk, hogy Kanik senki más, mint Kaniska, a kinek nagy Viharáját valamennyi khinai zarándok a régi Purusapura főszentélyéül dicsőíti. Barhatekint pedig következőkép írja le az Albérúni által közölt hagyomány. «Török ruhát viselt; elől nyitott kabátot, magas kucsmát és csizmát; tetőtől talpig föl volt fegyverezve». Nyilvánvaló tehát, hogy a dynastia alapítójának alakja úgy élt a nép képzelmében mint valamely az északi barbár világból jött török kalandoré. És érdekes mindenesetre, mennyire összevág e leírás az első Kusán fejedelmeknek az érmeiken található képével.

Azon körülmény, hogy Albérúni elbeszélésében Kaniska is Kábul «török Sáhija» fejedelmei között szerepel, világo-

*) Hogy e név török eredetű, azt világosan mutatja a *-tekin* végzés, mely *-teghin* alakban már az Orkhon melletti ó-török föliratokban előfordul és az Alptekin, Szabuktekin stb. későbbi török nevek-ből is jól ismeretes; v. ö. Reinaud, *Mémoire sur l'Inde*, 73. l.

san bizonyítja, hogy a XI. századig fönmaradt hagyomány egyenesen a nagy Kusán királyoktól származtatta le ez uralkodókat. És ugyanerre mutat maga e családnak Albérúnitól megörökített czíme, mert a Sáhija név, a mint egy régibb értekezésemben kimutattam, teljesen azonos azon Sáhí czímmel, melyet a Kusán fejedelmek és pedig kizárólag ők használnak fölirataikban és érmeiken.*)

Az Albérúninál megörzött hagyománynak hitelességét fényesen igazolta legújabb időben egy érdekes fölfedezés. Chavannes és Lévi a Collège de France tanszékein működő tudós barátaim alig másfél évvel ezelőtt a buddhista canon khinai fordításában az egyik kötet előszavában életrajzára akadtak Ou-kong buddhista szerzetesnek, ki 753-ban Khinából jött Gandhárába és ott összesen hat évet töltött ájtatos tanulmányok között.**)

Ou-kong e rövid életrajzában az egyesült Gandhára és Kábul fölött uralkodó király családtagjai tisztjei oly czímekkel vannak fölemlítve, melyek mint török udvari czimzések más khinai forrásokból már rég ismeretesek. Ezenfölül pedig Ou-kong határozottan azt írja, hogy a király a régi Kaniska király családjából származik.

Ou-kongnak Kasmirra vonatkozó értesítéseit tárgyalván sikerült, azt hiszem, másutt bebizonyítanom, mennyire pontosak még a részletekben is e khinai zarándok följegyzései.***) Ezért Gandháráról szóló adatait is teljes bizalommal fogadhatjuk és ezek alapján mondhatjuk, hogy Albérúninak tudósításai a Kábuli Sáhik török nemzetiségéről és a Kusán királyi családból való származásáról háromszáz évvel korábbi hiteles tanú által nyertek megerősítést.

Ou-kong tudós fölfedezői, azt hiszem, még gyarapították érdemöket, midőn a fordítást kísérő értékes jegyzeteikben rámutattak arra, hogy Ou-kong tanúsága a Gandhárában uralkodó család török nemzetiségéről talán magában foglalja

*) Lásd *Zur Geschichte der Cāhis von Kābul* dolgozatomat a *Festgruss an Rudolf von Roth* című kötetben. (Stuttgart, 1893., 178. stb. l.)

***) Kiadták *L'itinéraire d'Ou-kong* cím alatt a *Journal asiatique* 1895 októberi füzetében.

****) Lásd *Notes on Ou-kong's account of Kashmir* című értekezésemet a bécsi csász. akadémia philos. és történettud. osztályának évkönyveiben, 1896.

a kulcsot egy érdekes epigraphiai rejtély megfejtéséhez is. Körülbelül három éve, hogy a régi Gandhára északi határán, különösen a mai Bunér hegyei közt, napfényre került számos fölirat, melynek írása teljesen elüt minden eddig ismert indiai írástól. Föltalálásuk Deane őrnagynak, a Swat határvidék britt politikai biztosának, érdeme, kinek megbízásából 1894-ben Senart párisi tudós adott ki vagy harmincz ily föliratot. Annak ellenére, hogy azóta anyagunk vagy száz újabb fölirattal szaporodott, melynek kiadását most eszközlöm, e rejtélyes írás megfejtéséhez eszközt nem kaptunk. Csak az Orkhon mentén talált és Thomsen koppenhágeni tanár által megfejtett ó-török föliratok írásában tűnt föl több oly betű, mely Deane őrnagy föliratain is látható. Chavannes és Lévi tanárok Ou-kong adataira utalva joggal hívták föl a figyelmet arra, hogy e hasonlatosság most, midőn egy török nyelvjárásnak használata a VIII. századbéli Gandhárában az uralkodó osztály részéről kétségen kívül be van bizonyítva, nagyon is megérdemli a közlelbbi vizsgálatot. Örülnék, ha rövid megjegyzésünk ez érdekes probléma felé irányíthatná szakavatott hazai turkologusainak is figyelmét.

Hátra van még, hogy néhány szóval beszámoljunk a Kábuli török Sáhik uralmának végéről és közvetlen örököséről. Albérúni azt írja, hogy Laga-Túrman volt az utolsó király a török Sáhi-családból.*) Vezírje volt «Kallar» nevezetű Brahman, ki gazdagsága következtében nagy befolyásra és hatalomra tett szert. A gyenge király kezéből mind inkább kisiklott a kormány gyeplője, míg végre Kallar fogságba vetette őt s trónjától megfosztotta. Kallar alapította a «Hindu Sáhik» dynastiáját, mely hat nemzedéken keresztül vitézen folytatta a harcztot a mind inkább előnyomuló muhammadán hatalom ellen. Utolsó sarja volt Trilocanapála, ki hősies küzdelmek után a nagy Mahmúd Ghaznavi által több hadjáratban legyőzetvén, 1013 körül végleg elvesztette családjá birodalmát.

A Hindu Sáhikról mind a Kasmíri krónika, mind egykoru muhammadán források által bővebben vagyunk érte-

*) Fölötte valószínű, hogy a Laga-Túrman név második része ugyanazt a török szót tartalmazza, melyet a szanszkritizált Toramána alakban mint Mihirakula atyjának nevét ismerünk.

sülve. E tudósítások alapján fölötte valószínű, hogy az Albérúni művének kéziratában Kallarnak nevezett uralkodó azonos Lalliya Sáhival, kit a Kasmíri krónika mint Sankaravarman kasmíri király (883—902) hatalmas ellenfelét Gandhára földjén említ föl. *) Így tehát a Kábuli török Sáhi család bukása a IX. század végére tehető. Azon okokról, melyek e fontos eseményt eredményezték, biztos tudomást nem szerezhettünk. Lehetséges, hogy a régi nemzeti érzület gyengülése vagyis az államföntartó török elemeknek végleges beolvadása az őket környező Hindu világba volt közvetve e dynastikus változásnak az előidézője.

A török Sáhik uralmának utóhatása gyanánt tekinthetjük azon hősieles ellentállást, melyet a reájok következő Hindu Sáhi dynastia még másfél századon át fejtett ki a túlhatalmas Iszlám ellen. Albérúni, ki maga szemtanúja volt Mahmúd Szultán táborában a régi Sáhi birodalom meghódításának, lelkes szavakban dicsőíti a letűnt Sáhi-család nagyságát és vitézséget.

Alig tévedünk, ha e magasztos emlékezetben mintegy utófényét látjuk azon dicsőségnek, mely a Kusánok sokszázados uralmának nagy emlékeihez fűződött.

STEIN M. AURÉL.

*) A Kábuli Hindu Sáhikról szóló történelmi adatokat és hagyományokat részletesen fejtegettem a *Zur Geschichte der Çāhis von Kābul* című értekezésemben. Vonatkozva e fejtegetésekre, Seybold tübingai tanár kimutatta, hogy az Albérúni *Indiájának* egyetlen kéziratában talált «Kallar» név az arabs betűk alakjából könnyen magyarázható íráshiba «Lalliya» helyett; lásd *Zeitschrift der Deutschen Morgenl. Gesellschaft*, xlviii. köt., 700. l.

Budapesti Szemle, 1897.

AZ Ó-ÖRMÉNY SAT-ENIK ÉS A MAGYAR EMESE-MONDA .

Irta : Surányi István.

A pre-örmény hősi époszokat, legendákat és mitológiai emlékeket, amelyeknek az eredetét sokan vitatják, Pseudo Choreni Mozes örmény története hagyta az utókorra.(1) Bizánci Fauszt, ugyancsak örmény-író szerint " a Gog ten vidéken Mozes idejében nagy szőlő termelés volt és a nép régi hagyományaihoz pogányul ragaszkodva, szívesen hallgatta a vének és bölcsek, de még inkább az énekesek mondáit, amelyeket a gyermek Mozes szinte áhitattal figyelt...(2)

A kaukázusi népek szűrőjén Európába jutott mitológiák gondos gyűjtői már régóta állítják, hogy a szövegtöredékek régebbiek, mint a kereszténység, de maga az örmény nép képzeletvilága szülte őket (3), de akad komoly örményológus, aki ezt a tételt kétségbe vonja és az ősi nyelv szabályaiból visszakövetkeztetve állítja, hogy a Pseudo Choreni-féle töredékek pre-örmény korból származnak. (4). Miután a szövegtöredékek, amelyeket Choreni feljegyzett a partus származására büszke Sahac Bagratuni király parancsára, verses formákban vannak írva, arra is akadt kísérletező, aki a vers-ütemek alapján igyekezett más ősi népek époszaiban ritmus-analógiákat feltárni, hogy az éposztöredékek eredetét némiképp megközelítse, természetesen elfogadható eredmény nélkül (5).

Abban minden kutató megegyezik, hogy a töredékek valamilyenkor egy összefüggő hőskölteménynek szerves részei voltak, amelyeknek a megformálásában a népköltészet is lényeges szerepet játszott(6). A közeli népek ősi legendáiban sok önként kínálkozó párhuzam akad, de mindegyik egy közös és egyben bizonytalan gyökérre vezethető vissza.

Sokáig vitatták Choreni Mozes életidejét, amelyet kezdetben az 5. századra állapítottak meg (7), de ma már minden kétséget kizáró vélemény, hogy 850 táján élt és írta meg nagy munkáját.(8) Ez a közelség időbelileg a magyarság őstörténetének szempontjából sokkal fontosabbá avatja irását, mint azt száz évvel ezelőtt könyvének magyar fordítója Szongott Kristóf "Nagyörményország története" előszavában mondja,(9), sőt a nagy magyar orientalista, gróf Kúun Géza méltatásán is túlmenve, nemcsak a magyarok rokonnépeinek a történetére világít rá, hanem egészen kimondva a savardiai magyarokéra is. (10).Viszont igazolva látjuk Lukácsy Kristóf állítását A "Chorenei által használt kútfők között nem utolsó helyet foglalnak el a történelmi tartalmú népregék,mondák, népelemek, dalok, apró költemények, amelyeket az író a nép szájából gondosan feljegyzett és munkájában igen célszerűen felhasznált."(11) A Pseudo Choreni-féle szö-

vegből kitűnik, hogy nagyon ismerte a hazájával kapcsolatban álló törökös népeket, hiszen éppen ezen ismeretei alapján tudták megállapítani véglegesen a kort, amelyben élt(12), de a lényegét a magyar őstörténelemmel kapcsolatban a nép ajkáról hallott mondák és énekek alkotják, mint a 2. könyvének 50. fejezetében közölt hősi énektörredék Sat-Enik elrablásáról. Bár ha megemlítjük a történelmében szereplő Tork alakját, aki a magyar népmesék Kőmorzsolójával azonos(13) vagy az "iregic"-cel éneklő mesemondóval összehasonlítjuk a mai "igricet", sorraverszük a leányvásárt és a magyar krónikában szereplő "tuba" ünnepet(14) és a költemények egyikében szereplő és "crux interpretum"-nak tekintett *γυρρωσθησε* 'zartagu'-ban felfedezzük a magyar 'aranygalyacskát', mint varázsnövényt, akkor is jelentőségeltjesnek kell tartanunk Choreni történelmi működését magyar szempontból.(15). A Sat-Enik 'ciklus', – jelen tanulmányunk tárgya – azonban minden más kapcsolaton túltesz a magyar eredetmondáink ama részével, amely a Hunor - Magor nevekhez kapcsolt leányrablásról és Emeséről szól.

Mielőtt azonban a Sat - Enik monda taglálásához kezdenénk fontosnak tartom, hogy az események színhelyét, történelmi keretét és főszemélyeit ismertessem, hogy az Emese-mondával való meglepő hasonlósága jobban érthető legyen.

A Gog ten tartomány Örményország északi részén terül el a Kur folyó jobb partján a Káspi-tengerhez közel eső vidéken. Nevét az ősi, mondai, bibliai Gogtól kapta, aki a hagyományok szerint már K.e. a 7. században megtelepedett a vidéken Strabo tanúsága szerint.(16) Magát az egész vidéket még ma is így nevezik a középkori örmény írók nyomán (17), Goug-ark vagy Goug-ten valójában annyit jelent, mint Gog - népe.(18). Történelmi személyként Gagou saca herceget is emlegetik, mint a tartománynak nevetadó uralkodót.(19). Pseudo Choreni történetében nagyon sokat ír erről a vidékről, de hajdani lakóinak történetét szinte újra kell kormeghatározással időben rögzíteni. Ez főként a Gog ten vidék népeire vonatkozik, amelyek legtöbbet szerepelnek a törökös népek és később a szabard-Sevordik vagy Savardik, akiket a magyarság 'ad Persidem', perzsa vidékre visszatérő ágának tart a történelem.(20). A savardok történetét éppen 850 körül ismerjük leg részletesebben, amikor István savard fejedelmet és a vejét Jusufot a bagdadi kalifa hadvezére, a rettegett Buka legyőzte és fogságba húrcolta.(21) A savardok történetével maga Chorenei nem foglalkozik részletesen, de annál bővebben a Gog ten vidékre bevándorló pártus eredetű nemzetségekkel,(22) de szempontunkból legfontosabb a Mamiconian és Orbelian családokkal kapcsolatos híradása, akikről ma ő is állítja a ma általánoságban elfogadott tételt, hogy kínai eredetűek.(23) A két család tehát már Chorenei korában, 850 körül szerepel a vidéken, ami magyar őstörténelmi szempontból azért fontos, mert a Kézai-féle 'hún krónika' betétes részében, és Kalti Mark 'Gesta Hungarorum'-jában a szkita határok leírásánál találkozunk a megjegyzéssel, hogy 'délre laknak a Kytánok és Alánok'

népei, (24) amely Pseudo Choreni adata nélkül légbőlkapottnak tűnhetne. Az alánokkal is sokat foglalkozik, mint azt később a Sat Enik mondából szükségszerűen meg kell állapítanunk. Ugyancsak szerepelnek a II. könyv 6. fejezetében a bulgárok is, akiknek a fejedelmét Voundnak nevezi. Ez a rész sok vitára adott alkalmat a magyar történészek részéről is Choreni művének fordítása után.. Edelspacher Antal a Vound 'bolgar' nevet a 'hetumoger', a hét vezérek egyikével Ond-dal azonosítja (25) amit Kúun Géza is elfogad (26). Bármiképp is alakult azonban a vita magyar vonalon, lezártnak semmi esetre sem tekinthető, főképpen M.V.Minorszky feltétlenül meggyőző, a helyi földrajzi nevek elemzésére és hagyományokra épített tanulmánya alapján, amely mindenütt 'törökös' nyomokat tár fel a környéken. (27). Krónikáink adata szittyia földről épp a jelzett adatok és Minorszky alapján lényegesen megszilárdulnak a Pezsiával szomszédságban levő vidékről (28).

Égészen feltűnő a Choreni-féle 'Nagyörményország Történetében' a jafeti genealogia szerepe. Mint már jeleztük, Pseudo Mozes Choreni Sahac Bagratida kérésére írta meg művét és miután ez a család büszke volt pártus eredetére, a tudós szerző némi gúnnyal, de eleget tett a kérésnek. Saját szavai szerint ő maga sem hitt a Jafet-vonalig való családfaeredeztetésbe: 'Ha azonban némely megbízhatatlan férfiak kedvezésből, de azért nem igazsághiven azt állítják, hogy a királykoronázó Bagratuniak Haictól származnak, — úgy én azt mondom, ne higgy ilyen együgyű szavaknak mert egyetlen egy állításukkal megegyező nyomok vagy jel sem maradt fenn, mely láttatná az igazságot. (29.) Bárhonnet is merítette azonban Choreni az örmény-pártus Bagratunik 'Haik' — 'Hunk' őséne a nevét és bár 'együgyű szavaknak' bélyegzi a forrást, amelyből merített (kisértetiesen e egyforman csengenek a szavai a magyar Anonymus parasztnak együgyű meséiről szóló megjegyzésével !) mégis egészen Jafetig vezeti vissza a családfáját. A magyar krónikákban oly sokszor szereplő Jafeti eredet mellett sokszor előfordulnak a vizözönre vonatkozó alúziók (30.) de egészen szembeötöl a Turóczi Krónika Attila-családfájának Jafettól számított ötödik tagja Hunor. (31.) a Choreni-féle pártus családfa ugyancsak ötödik tagja Hun - Haik. (32.)

A felsorolt földrajzi és történelmi keret, valamint a felsorolt, krónikai párhuzamok már önmagukban felhívják a figyelmet Pseudo Choreni 'Nagyörményország Története' munkájának a fontosságára magyar őstörténeti szempontból tekintve. Szerintünk vitathatatlan kapcsolatok állnak fenn a nagy örmény történetíró által lejegyzett monda-töredékek és a magyar eredetlegendák között, amelyekből a Sat-Enik ciklust és a magyar Enech személyéhez, illetve Dula lányához kapcsolt monda párhuzamát vesszük elemzés alá. Maga a Sat-Enik név egymagában sokat sejtet. Első a 'Sat', más írónak 'Sad' a királyi, uralkodói cím alkalmazása (33), míg neve második része, amely a kaukázus vidéki népeknél nagyon sok változatban található még a mai népmesékben és énekekben is (34.) fiatal leányt, kisaszonykát jelöl. A magyar krónikák Enech-Eneth-je az ősi 'ünö' és 'inö' alakban ugyanazt jelenti. (35.) Ez már önmagában is figyelemre méltó egye-

zésnek látszik, de még inkább azzá válik, ha a Pseudo Mozes-féle verses töredéket olvassuk.

**Յեժաւ արի արքայն Արտաշէս ՚ի սեաւն գեղեցիկ
և հանեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն և
անցեալ որպէս զարժուի սրաթև ընդ գետն
և ճգեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն ընկէց
ի մէջք օրհորդին Ալանաց և շատ ցաւեցոյց
զմէջք փափուկ օրհորդին արագ հասուցանելով
ի բանակն իւր.** II, 50

Magyar fordításban :

A bátor Artakes király szép fekete ménjére pattant
Kezében lobálva szattyánbőr fonottas, aranygömbbel ékes pányváját,
S mint légethasító gyorsreptű sas átlendült a folyón
Megsuhintva szattyánbőr fonottas, aranygömbbel ékes pányváját.
Az alánok királylányának derekára fonta azt
Szorosan, míg a hercegnő dereka megsajdult
S aztán szélvészékként táborába ragadta őt....

Bár a magyar leányrabló ősök eme bizonyára hasonlóképp lezajló romantikus jelenete krónikáinkban nem szerepel, az 'alánok királyleánya', mint eredetlegendánkban, itt is szerepel. Sőt, itt szerepel a név is, ha nem is magában a leányrablásban, hanem az utána következő mennyekzői énekben, amelyet az örmény történet így jegyzett fel : (36.)

**տեղ ոսկի տեղայր ՚ի փեսայութեանն Արտաշիսի
տեղայր մարգարիտ ՚ի հարսնութեանն Աթինկանն** II, 50

Magyar fordításban :

Aranyeső hullott Artakes lakziján,
Gyöngyszemeket szórtak Sat-Enik mennyegzőjén.

Égészen új távlatokat nyit a mennyegzői kép után következő verstöredék, magyarázatot adva a nemzetségeket jelölő 'aranyágacskáról'. Ennek a fordítása sok nehézséget okozott a Pseudoi Choreni szöveg magyarázatánál. (37.)

**Այլ և տենչայ, ասեն, Սարթենիկ տիկին
տենչանս զարտախոււր, խաւարտ
և զտից խաւարծի ի բարձիցն Արգաւանայ՝:**

Magyar fordításban :

Sat-Enik királyné égő vágyat érzett
A bűvös aranyally után
Artakes asztalánál

Az örmény történelmi adathalmazban a közölt verses töredékek mint összefüggéstelen szövegek szerepelnek a bennük felsorolt személyek élete azonban szerves egésszé fűzi őket. Így a Grigor Magistrosnak tulajdonított verstöredék is a Sat-Enik ciklushoz számítható, bár ennek az eredetét, illetve feljegyzését csak 10. századi betoldásnak tekintik (38.) amely a magyar krónikában szereplő ' festum tubae'-ra nyújt elfogadható magyarázatot :

**ն տայր ինձ զԹուխ Ժխանի և զառաւօտն նաւասարդի
զվազելն եղանց և զվազելն եղջերուաց
մեք փող հարուաք և Թմբկի հարկանէաք:**

Magyar fordításban :

Ki adná nekem vissza tüzhelyem füstjét
Nar-asard hajnalán gazellák szökellését,
Szarvasok űzését végtelen tereken
Trombitát fújva, dobot pergetve,
Ahogy régen királyaink szokása volt...

A felsorolt töredékek alapján a magyar eredetmondákkal összefüggő részek valóban történelmi magot rejtenek. Ilyen az alánok szerepe. Bár a királynevet nem említinemcsak az énekekben nem, hanem az alánok és örmények háborújának leírásánál sem. A történelmi események rögzítése után minden átmenet és magyarázat nélkül csak annyit mond, hogy 'a történészek mindezeket daloscskáikban (cantinelis suis fabulose) mesés módon így mondják el...' (39.) Miután az alán királyt oly sokszor körülírja anélkül, hogy nevét mondaná, azt kell következtetnünk, hogy már sem ő, sem az igricek nem ismerték. Nem valószínű, hogy a magyar leányrablás mondája e részről jobban lett volna értesülve, mint az örmény írók. Minor-szky véleménye igazolja, hogy a 'Dulo' az alánoknál nem nevet, hanem uralkodó-családot, dinasztiaát jelent. (40.)

Folytatása következik.

Հրէիցն՝ որը փոխեալ էին անդր յԱրմավիրայ, և նստուցանէ՛ զնս՝ յԱրտաշատ. նա՛ և՛ զնս՝ վայելչութիւն քաղաքին Երուանդայ՝ զոր տարեալ էր յԱրմավիրայ, և զոր անդէն արարեալ՝ նորա, փոխէ յԱրտաշատ. և առաւել ևս՝ յինքենէ՛ յօրինէ իբրև՝ պաշտօն արքայանիստ:

tis collocavit; atque omnia etiam Eruandi urbis ornamenta, quæ ille vel ab Armaviro avexerat, vel ibi instruxerat, Artaxata comportavit; splendidioraque alia adjecit, quæ urbem regiæ fedi destinatam decorarent.

^c Edit. նոր. corrupté.

^d Abest ab Edit. յօրինէ.

Պ Ր Ա Կ Ի Տ Է :

C A P. XLVII.

Յարձակումն Ալանաց՝ ի մեզ՝ և պարտումն, և խնամութիւն Արտաշիսի ընդ նոսա:

Alanorum in nos incurso, cladisque Artases affinitatem cum eis jungit.

*** ԱՅՍՈՒ Ժամանակաւ՝ միա՝
 * 2 * բանեալ Ալանք, շեռնականօքն ամենայնիւ, յինքեանս արկանելով և զկէս Արաց աշխարհին, մեծաւ ամբոխիւ տարածեալ ի աշխարհս մեր: Ժողովէ և Արտաշէս զիւրոց զօրացն բազմութիւնս, և լինի պատերազմ՝ ի մէջ երկոցուոց ազգացն քաջաց աղէղնաւորաց. սակաւ ինչ տերի տայ ազգ Ալանաց՝ և զնաղեալ անցանէ ի գետն մեծ Կուր, և բանակի առ Էղեղը գետոյն ըստ Տիւսիտոյ: և Տասեալ Արտաշէս բանակի՝ ի Հարաւոյ, և գետն ընդ մէջ նց: Բայց բանդի զորդի՝ Ալանաց արքայի՝ ձերբակալ արարեալ զօրացն Հայոց, ածին առ Արտաշէս, զխաղաղութի խնդրէր արքայն Ալանաց՝, տալ Արտաշիսի զինք և խնդրիցէ. և երդմունս, և դաշինս ասէր՝ Տաստատել մշտնջենաւորս. ուր զի մի՛ ևս՝ մանկուռք Ալանաց՝ ասպառակաւ Տիւրքից՝ ելցեն յաշխարհս Հայոց: Եւ ի ջառնուլ յանձն Արտաշիսի՝ առ

1 P ER hæc tempora * Alani, montanis omnibus in societatem adjunctis, dimidiâque Iberorum regione ad se allecâ, cum ingenti catervâ per agros nostros palati sunt. Igitur Artases etiam exercitum maximum colligit; præliumque inter utrasque gentes manu fortes, arcûque valentes committitur. Alani verò paululum recessere, trajectoque magno flumine Cyro, ad aquilonarem amnis ripam castra 2 posuere; quos Artases infecutus, à meridie castra locavit, ut flumen interjaceret. Cùm autem Alanorum regis filium exercitus Armenius cepisset, atque ad Artasem abduxisset, Rex Alanorum pacem petiit, se Artasi daturum pollicens, quicquid postulasset; ac jurejurando interposito, perpetuum eâ lege foedus facturum, ne deinceps Alana pubes incurfionibus 3 Armeniam vexaret. Cùm verò Artases juvenem reddere recusaret, foror

Részlet Satenik elrablásáról :Moses Coronensis HISTORIA ARMENIAE. Londoni, 1736.

LIBER II.

'ի տալ զպատանին, գայ քոյր պատանուն յափն գետոյն, 'ի դարաւանդ մի մեծ, 'ի ձեռն Թարգմանաց՝ ձայնէ 'ի բանակն Արտաշեսի: Գեզ սսեմ, արիդ քաջ Արտաշէս, որ յաղթեցեր քաջ ազգաց Ալանաց, էկ հաւանեաց բանից աչագեղոյ դասերս Ալանաց տալ զպատանիդ, զի վն միոյ քինու ոչ է օրէն Իւլցազանց՝ լայլոց Իւլցազանց գարմից բառնալ զկենդանութի, կամ ծառայեցուցանելով 'ի ստրկաց պահել 'ի կարգի, և Թշնամութիւն յաւտենական 'ի մէջ երկոցունց ազգացս քաջաց հաստատել: Եւ լոճեալ Արտաշեսի զայսպիսի իմաստութեան բանս, գնաց յեզր գետոյն, և տեսեալ զկոյսն գեղեցիկ, և լոճեալ 'ի նմանէ բանս իմաստունս, ցանկացաւ կուսին. և կոչեցեալ զդայեակն իւր՝ զՍմբատ, յայտնէ նմա զկամս սրտի իւրոյ, առնուլ զօրիորդն Ալանաց՝ իւր կնութեան, և դաշինս, և ուխտս հաստատել ընդ ազգի քաջացն, և զպատանին արձակել խաղաղութեւ. և հաճոյ Թուեցաւ Սմբատայ, յղէ առ արքայն Ալանաց տալ զտիկին օրիորդն Ալանաց զՍաթինիկ Արտաշեսի կնութեան: Եւ սսե արքայն Ալանաց, և ուստի տացէ քաջ արին Արտաշէս բիւրս 'ի բիւրուց, և հազարս 'ի հազարաց, ընդ քաջազգուոյ կոյս օրիորդիս Ալանաց: Զայս տեղի առասպելաբանելով Վիպասանքն, յերգերն իւրեանց՝ սսեն: Հեծաւ արի արքայն Արտաշէս 'ի սեաւն գեղեցիկ, և հանեալ զոսկի՝ օղ շիկափոկ պարանն, և անցեալ, ուր զարծուի սրաթև, ընդ գետն, և ձգեալ զոսկի՝ օղ շիկափոկ՝ ներդերն, ընկէց 'ի մէջ օրիորդին Ալանաց, և շատ ցաւեցոյց զմէջ փափոկ օրիորդին, արագ հասուցանելով 'ի բանակն Արտաշեսի: որ շքմարտութեւն սյսպէս բանգի՝ պատու-

juvenis ad ripam fluminis in editum locum accessit, unde per Interpretem castra Artasis inclamaret. Te alloquor, Artases fortissime, qui Alanam gentem fortissimam vicisti, Veni huc, atque oratione formosæ Alanorum filiæ te sine exoratum, ut juvenem reddas; neque enim Deorum genus decere, unius ulciscendi gratiâ, se inter se trucidare, aut in servitutem, velut mancipia, abstrahere, ex quâ re sempiternæ inter ambas gentes fortissimas inimicitia essent oritura. Oratione igitur tam prudenti Artases audita, ad fluminis ripam accessit, ubi, pulchritudinem virginis contuens, & sermonis ejus prudentiam attendens, virginem ipsam statim concupivit. Accersito igitur Nutritio suo Sembato, animi fui voluntatem ei aperuit, velle se Alanam puellam in matrimonium ducere, & fœdera pactionesque cum fortissimâ illâ gente sancire, juvenemque quietè dimittere. Ea res Sembato arrisit, qui proinde ad Alanorum regem misit, qui peterent, ut regiam Alanam puellam Sathiniam Artasi nuptum collocaret; cui rex Alanus, “ Unde dabit fortis ille Artases millia millium, & decies millia millium pro præstantissima virgine, puellâ Alanâ?” Hæc autem Historici in cantilenis suis fabulosè tradunt in hunc modum; “ Fortis rex Artases in equo nigro & pulchro vectus est, eductoque fune cum fibulâ aureâ ac loro rubro, velut Aquila pernix, flumen trajecit, coniectoque telo cum fibulâ aureâ ac loro rubro, Alanam virginem percussit; puellamque teneram satis gravi vulnere sauciatam in Artasis castra cito perduxit.” Quæ res sic

Részlet a Whitson - féle 1736 - os londoni kiadásból a Satenik elrablásáról írt részzel.

JEGYZETEK :

1. Choreni Mózés könyvének a következő fordításai vannak, amelyeket javarészen felhasználtuk tanulmányunkban.: Szongott Kristóf: "Choreni Mózés Nagyörményország története." Szamosújvár, 1892. - Lauer E.: Mozes von Chorene Die Geschichte Armeniens. 1869. - Ed. Whitson: Mosis Choronsensis Historia Armeniae. London 1736.. Részletfordítások pedig a francia Langlois : Collectionjából vettük. I.v.4o.
2. Lukácsy Kristóf: "A Magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei." Kolozsvár. 1870. 82.old.
3. P.Vetter: "Die nationalen Gesaenge der alten Armenier" - "Tübingerische Theologische Quartalschrift 76(1894) 74. írja, hogy ezek a költemény-töredékek örmény eredetűek. Cáfolja ezt a véleményt az újabb örmény kutatók közül Vahan Inglisian: "Armenisch und Kaukasische Sprachen" c. tanulmányában: "Da aber das Altarmenische die Geschlechterbezeichnung in der Nominalflexion bis auf ganz wenige Reste überhaupt verloren hat, muss infolgedessen dieser Mythos in die vorarmenische Zeit zurückreichen..." Handbuch der Orientalistik. u.Bd. 157.old.
4. Cf. előbbi jegyzet.
5. Ilyszerű próbálkozás volt L.H.Gray kísérlete: "Les mètres paiens de l'Arménie" címmel a Revue des Etudes armeniennes 9(1929)Paris, 159- stb.
6. G.Dumezil: "Les chants épiques des bardes de Colthène..." Rev.Arm.11(1931)
7. J.Catergian: Világtörténet.I (1852) kezdte a kételkedést Mózés korára vonatkozólag, de nem tudta megoldani a nehézségeket. Inglisian előbb citált munkájában apró részletességgel kitér ezekre a kutatásokra, amelyeknek eredményeként Choreni Mózés neve elé odakerült a "Pseudo" előnév. Manadian: "Das Raetsel Khorenatzis entraeselt" Erewan, 1934 c. munkája már véglegesen tisztázza, hogy a nagyörmények történetírója a 9.század gyermeke volt.
8. Anakian örmény szerző Handes Amsorya, 1948, 173.old.
9. V.o.: Gr.Kuún Géza bírálatát Szongott Kristóf könyvéhez. TSZ.19. évf.831 stb
10. U.o.
11. Lukácsy: i.m. 82.old.
12. Choreni Pseudo Mózés könyvének II. részében a 6. fejezetben ír a Vnd névről, amelyet gr.Kuún Géza a magyar Ond-dal azonosított. V.o.: 9.számú jegyzettel.
13. Tork mesebeli alakjával és a magyar "kőmorzsoló" ősi népmeséhez való lehetséges kapcsolatáról egy külön tanulmányban foglalkozom.
14. Legrészletesebben, a legújabb eredmények összegezésével Gyóffy György írja "Kronikáink és a magyar őstörténet" Budapest, 1940 c. munkájában az ide vonatkozó forrásokat műve 11. oldalán.
15. A titokzatos szó a legjobb örményológusoknak komoly problémát okozott, mint ezt G.Chalathiantz: "Zur Erklärung der armenischen Geschichte..." c. tanulmánya részletezi. (Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes " 1893-1894. évf.

- lyamában: “Wegen der Unbekanntschaft... wurde die Übersetzung dieses Stückes... mit dem ungefähren Wörtern nach gegeben. So übersetzen die Gebruder Whiston: ‘Praeter haec Sathinica valde concupivit operculum planum tenebrosicum ex pulvino Argovani.’ (pag.73.) In der ersten russischen Übersetzung(1809) ist diese Stelle ausgelassen. Der italienische und französische Übersetzer geben zwei von den unbekanntem Wörtern im Sinne von ‘Kraut(’ wieder – l’erba, l’herbe: ‘La princessa Satinig,dicono ancora, bramasse ardentemente dalla mesa d’Arcavan l’herba ardacure l’erbolina ditz.’(pag.83)....Lauer übersetzt folgendermassen Die Princessin Sart- henik, sagt man, hatte Verlangen nach dem Kraute Artachur...’(pag.51.) K.Patka- now hat schon im Jahre 1882 im I.Theine sener, ‘Материалы для Армянскаго словаря’ die Aufmerksamkeit hierauf gerichtet, und schlug seinerseits mit Benützung des grossen Wörterbuches der Mechitaristen und Paul de Lagarde s ‘Armenischen Studien’(53) eine Bedeutung für die erwähnten vier Wörter vor, im Sinne Lagadre’s, welcher zu erst das Wort z a r t a k u r als Name einer Pflanze erkannt hatte...” I.m.27-28
16. Strabo XI, xv.4,5.
  17. Bizánci Faust tortenete III.7.
  18. Dhumezil:i.m. 242.
  19. “Vers l’an 665 avant notre ère, les Sacés, sous la conduite de leur prince appelé Gagou (Gog), passerent le Caucase et occupèrent la partie droite du Kour. Une partie du territoire occupé par eux fut appelé Gogarene...” Dumezil i.m. 253.
  20. Gyórfy Gy.. i.m.
  21. Chamich:History of Armenia. 412.old.
  22. Bizánci Fauszt is ezt állítja könyvének V,4,37. részében. Pseudo Choreni a családok eredetéről írt részleteket a II. kötet 81. fejezetben közli. Más források a- zonban inkább arra engednek következtetni, hogy a jelzett családok pártus származásuk és erre nagyon büszkék is voltak. V.o. Dumezil i.m. 256.
  23. U.o.
  24. “Circa enim meridiem iuxta ipsum iacet gens Kytanorum et gens Alanorum”.. SS Rerum Hungaricarum.(Szentpétery kiad.) Budapest I. kötet 250.oldal.
  25. Edelspacher Antal a következő kommentárral kíséri Choreni szövegét, amely szerinte nem állja meg a helyét: “ Miután ekként Vagarsak a nyugati néptömeget elbo- csátotta, a Saraj közelében elterülő földús vidékre szállt, mely a régiek által erdőtlen és felső Baseannak hivatik; utóbb azonban, mivel ott UND vgendur bolgár gyarmata telepede meg, nevérol VANAND nak hivaték : s a falvak még most is fiverei és utódai nevét vise- lik...” Xorenaci Mozes : Nagy - Örményhon Története. II.6. Az Und nevet Lauer Vunt, (i.m. 62.old.), Lukácsy pedig Vent-nek olvassa. E hangoztatás az új-örmény nyelv- szabályain sarkal; az ó-örmény nyelv szerint – Xorenaci ép ennek képezi egyik legjelesb és legtekintélyesebb példányát – csak VND vagy VEND- nek hangoztat- ható. E név eredetileg UND vagy OND- nak(v.ö. az Ond Ound nevű hetumogert)is hangozhatott.”.Edelspacher Antal:“Az Ogundur és Ogul Bolgárokról” Budapest 1878 62-63.
  26. I.m.835. old.
  27. Minorszky eme tanulmányát fontossága miatt egy közeli számunkban szándé-

közünk leközoelni. Szerkesztő.

28. V.o. 24. számú jegyzetünkkel.

29. Pseudo Choreni Mózes i.m. I. könyv 22. fejezet.

30. Kézainal: "...az özönvíz 204. esztendejében..." Győrffy i.m.17.old. és "Hec fuit prima preda post diluvium..." Kálti Márknál SS.Rerum Hungaricarum I.250.

31. Hirt F. "Die Ahnentafel Attila's", amelyet a Magyar Történelmi Szemle első száma közölt.

32. V.o. 29. számú jegyzetünkkel. A Jafet ősatyától való származtatási adatok a nyugati krónikásoknál és történelemíróknál is sokat szerepel. Vitterboi Gottfried az 1189-ben írt 'Pantheon'-jában a gótokat is ebből a többől eredezteti: "De origine omnium Gothorum" címmel. Ennél a nyugati forrásnál azonban, mint láttuk az eddig tárgyaltakból, sokkal ősbibb időkből származnak a keleti források, köztük Pseudo Choreni adatai is, bár a kezdetben 5.századi életidejét egész pontosan 850 körül állapítják ma már meg.

33. A Sat - Enik név használat - szétválasztatlan alakban - a leggyakoribb a királylány nevénel. Mint láttuk, minden európai fordításban más és más formában közlik a nevet (v.ö.15. számú jegyzetünk Sathinica, Satinig, Sarthenik neveivel) de az értelmét elemezve, legjobb kiindulásnak tarjuk F.Alheim véleményét, amelyet a húnok nyelvével kapcsolatban említ: "Die türkischen Sprache der Heftaliten ist gerade noch fassbar. Ein paar Namen und Titel: das ist alles. Von den Titeln sind "qagan", "sad" und "sat" so wie "tegin" iranischen Ursprungs, allerdings in türkischem Mund lautlich ungeformt..." Geschichte der Hunnen. Berlin, 1960, II.B. 286. Így a 'Sat' előnév a királyi, vagy uralkodói családhoz tartozandóságot fejezte ki már a hunoknál is.

34. G.Dumezil "Le dit de la Princesse Satinik" c. alapvető tanulmányában össze gyűjtötte a kaukázusi népek regéit, mondáit és népi énekeit, amelyekben valamilyen formában és sűrűn szerepel a legendás királyleány..Revue des études armeniennes Paris, 1929. (9. évf.) 43 - 53. A nagyjelentőségű tanulmány alapul veszi az eddig megjelent összes tifliszi nagy gyűjteményes kiadásokat, amelyek nagyon sok kapcsolata van eredetlegendáinkkal, főképpen az URMAG királyfi szarvasúzó' legendával, amelyet részletes tanulmányban dolgoztam fel.

35. Győrffy Gy. i.m.12.old. szerint Enech (Eneth) a magyar "ünö" (régi inö, ine Okl.Sz. alakváltozása ene, onö) junge Kuh jelentésű szavunk régebbi Enech-Inech alakjából keletkezett személynév. Honfoglalás előtti török jövevényszó.

36. A nőrablás történelmi értékét a magyar eredetlegendákból tudományos vonalon sokat vitáttak. E tekintetben Győrffy i.m. nagyon bő tájékoztatást ad.

37. V.ö. 15. számú jegyzetünkkel. A "artakur" vagy "zartagu" aranyág jelentésű megfejtését a következő részekben tárgyaljuk.

38. V.ö. 5. számú jegyzetünkkel

39. Whiston: i.m. II. 163.

40. Minorszky V. Studies in Caucasian History. 1953. London. 18 és köv.. Ugyan ezt a véleményt nyilváníttja Marqart i.m. "Es ist mir nicht zweifelhaft, dass der Alanenfürst Dula nur eine Personification eines Stammes ist." 172.old.

BÁRÓ RÁTKAY JÓZSEF A TARAKUMAR-INKÁK FÖLDJÉN 1682-BEN.

írta : Tömördy Gyula. (Mexico City.)

Amerika földje felfedezése óta csábította a bevándorlók tömegeit. Hajóácsok, tengerészek és hittérítők csoportosan keresik már a 15. század eleje óta a spanyol bevándorló hatóságok szigorú bizottságait Cadízban és Sevillában, ahól a híres "Catalogo de los Pasajeros a Indias" számba vett mindenkit, akinek sikerült az igen szigorú ellenőrzésen túljutnia és valamilyen olcsó, rendszerint teherhajón helyet kapnia. (1) Nem spanyol alattvalókat már eleve elutasítottak, mert minden "forastero"- idegen, gyanús elemnek számított. Az első Catalogus 1509-1588 között a 13.965 kivándorló sorában csak 73 idegent tart számon. (2) Ezek is javarészt az egyházi méltóságok segédszemélyzete, vagy a virrey - királyi kormányzó orvosa. Nagyjából ez a helyzet a spanyol fenségterületet képező amerikai országokban.

Változás csak a 17. század eleje óta áll be, amikor már idegen származásuk főképp bányászatra vállalkozók és hajósok is nagyobb számmal találhatók anyilvántartásikönyvekben. 1664 óta a két Habsburg birodalom területéről származó papságot egyenesen felszólították, hogy minél nagyobb számmal jelentkezzen az indiánok keresztény nevelésére a már fennálló missziókban, amelyek erősen fogyasztották az addigi hithírdetők számát. (3)

Főképp a mai Mexico területén volt nagy szükség a vállalkozó szellemű, európai hithírdetőkre, mert abenszülöttek a hirhedt spanyol konkistadorok honfitársait még akkor is gyűlölték, ha azok történetesen a legönfeláldozóbb papok voltak is. Ezért fogadta szívesen minden szerzetesrend örömmel az Osztrák-Magyar birodalom területéről jelentkezőket.

Európa ekkor a teljes barokk pompában él. Magyarországon Pázmány Péter és a jezsuiták fénykora bontakozik ki teljes erővel, amikor a magyar főnemesség fiai szinte kötelességszerűen nevelkednek "apród"-ként a császári udvarban. Ezek sorában él

a fiatal, alig 22 éves báró Rátkay József. Itt hallott először Oliva jezsuita generális felhívásáról rendje fiatal tagjaihoz, hogy vállaljanak szerepet az új-világ hithírdetői között. (4)

Nem tudjuk, milyen körülmények hatására szánta el magát a fiatal magyar arisztokrata, hogy a fényes bécsi udvariélet puha kényelmét a keményfegyelmű jezsuita rend celláival cserélje fel. Egy kétségtelen: nem volt egyedül, egy zágrábi származású arisztokrata ifjú Pettinati Jakab, akivel már a "page" iskolában összeharátkozott, szintén jezsuita lett és siettetten Rátkay elhatározását, hogy Loyola katonái sorába álljon. (5)

Egyben azonban Rátkay megelőzte Pettinatit: azzal az elhatározással lett szerzetessé, hogy Európát is elhagyja és az indiánok földjére megy. Barátja csak évek múlva követte őt, amikor már Rátkay halott volt. (6)

Bécsből szinte menekülés szerűen távozik és Trencsén felvidéki városka jezsuita ujoncházába kerül a szokásos felvételhez előírt két évre. Itt is hamar barátságot köt társaival, főként a belga származású, brüsszeli születésű Naymann Józseffel, aki sorstársa lett a mexikói missziókban is. (7) A belga jezsuitának köszönhető, hogy báró Rátkay működéséről egyáltalán tudunk valamit, mert ő mint jó levelező, sok érdekes adatot hagyott róla hátra. (8)

Trencsénből Rátkay és Naymann együtt utaztak lóháton spanyol földre, Cadizba, ahol a jezsuita rend a tengerentúlra készülők tagjait két éves különleges kiképzésben részesítette. Mindnyájuknak egész csomó mesterséget kellett elsajátítani megfelelő mestervizsgára készülve és amellet a kötelező, hivatalos spanyol nyelvet tökéletesen ismerniök kellett. Rátkay - Naymann levelei szerint - üvegfüvő, bognár, cinkheggesztő és szabó mestervizsgákat szerzett, de mintegy ráadásként a kenderfonál és zsák készítményt is megtanulta. Különösen ki tűnt ügyessége a fafaragás terén, amit mesterei is megcsodáltak (9). A két év alatt arra is tudott magának időszakítani, hogy az általa választott tarakumar bennszülött nyelvbe is belekóstoljon, aminek később oly nagy hasznát vette. (10) Ugyancsak cadizi tartózkodása alatt mesterien megtanult fuvolázni és társai, akik amúgy is nagyrabecsülték, egyenesen rajongtak érte. (11) A leírások szerint magasnövésű, erős fizikumú és örökké derűslelkű ember volt.

Két év leteltével, 1680 július 11-én szállt hajóra Sevilla kikötőjében 23 jezsuita társával. Hogy az utazás költségeit némileg csökkentse, egy túlterhelt hajón indultak el, amely azonban a

behajózás harmadik napján, még a partok közelében léket kapott és a szerzeteseknek alig-alig volt idejük, hogy egy kis lélekvesztőre átmentsék életüket. A kis hajócska, hat főnyi személyzettel és szerzetesekkel hosszú viszontagságok után október 11-én, tehát pontosan három hónap múlva kötött ki a mexikói parton. A nélkülözésekkel szinte halálragyötört jezsuitákat ökrösszekereken vitték Vizcaya püspökéhez, aki egy hetes pihenő után indította őket kijelölt állomáshelyeikre. (12)

Rátkayt saját kérésére Tarakumara tartományba, a Sierra Madre hegységeibe küldték rendi felettesei Naymann Józseffel együtt. A jezsuita rendtartomány "kincstárháza" 30-30 szarvasmarhát és 10 lovat utalt ki mindegyiküknek két spanyol zsoldos kíséretével. A Vera Cruz-ban székelő jezsuiták látták előket templomi felszereléssel, könyvekkel és írószerekkel. Itt társult hozzájuk egy új társ, aki szintén ismerősük volt, mert egy évvel előbb érkezett az új világba, az osztrák Strobach János.

Utjuk lóháton, sokszor lakatlan, sokszor ellenséges indulatú beenszülöttek között vezetett a Sierra Madre hegység felé, miközben sorra érintették a már működő jezsuita telepeket, többek között Szinalo, Szonora, Tapia missziókat, amíg eljutottak útjuk végcéljához, a tarakumarok tartományában lévő Gojakics hegyi indián falúcskában lévő Szent Barnabás misszióba. Itt elváltak útjaik és Rátkay egyedül maradt a kísérő spanyol zsoldossal, aki az állatállományt terelte maga előtt a keskeny ösvényeken. Lassú meneteléssel három napos utat hátrahagyva érkeztek meg az elhagyatott Korukaricsiba, Rátkay kijelölt "székhelyére". (13)

Maga a Tarakumara tartomány, a mai Csikvakua, már akkoriban a legrettegettebb vidékek közé tartozott, amelyet a spanyolok aránylag későn és nagy nehézségek árán tudtak csak meghódítani, mert az őslakosság nagyon bátor és harcias volt és hamarosan a konkistadorok partraszállása után a loállományukat a királyi zsoldosoktól ellopkodott állatokból kifejlesztve, a rajtaütő harcokban alkalmazni tudták, sokvesztességet okozva a hódítóknak. (14) A misszió alig volt tíz éves, amikor Rátkay átvette az irányítást. Az első keresztény papok 1673-ban jártak a vidéken, de csak futó sikereket tudtak szerezni, bár a szomszédos nyugati határtartományban a kazapar és varrok inka-indiánok között már ebben az időben virágzó missziós telepek gondozták a beenszülötteket (15).

Korukaricsi falucska, egy az amúgy is nehezen járható hegyösvényektől elzárt vidéken feküdt, mely szakadékoktól körül-

véve. Éghajlata a nagy magasság miatt nyáron és télen egyformán szélsőséges volt, amihez az állandó erős szelek még hátrányosabb légkört teremtettek. Spanyol származású hithírdetők nem is bírták a hely zordságát elviselni, úgy hogy az egyházi hatóságok igyekeztek "meszticeket", félvér papokat, vagy ahogy a Virreynatus jegyzőkönyvei többször írják "creolokat" alkalmazni. Rátkay elődje is ilyen félvér jezsuita volt, P. Barrionuevo, aki alig féléves ottartózkodás után tüdőtagulásban, amelyet búskomorsága csak súlyosbított, meghalt. (16)

Rátkay sem bírta a magasságok ritka levegőjét, hamarosan megérkezése után füleiből állandóan vér folyt, elerőtlenedve nem tehetett mást, mint a még ott időző spanyol zsoldost feletteseihez kifejezetten azzal a kéréssel küldte egy levéllel, hogy alacsony fekvésű helyre mehessen. (17). Így került a völgyben fekvő, ugyancsak tarakumar falúba, Karicsibe, ahól eddig ugyan még nem volt misszióstelep, de mivel központibb fekvése miatt maguk a bennszülöttek is szívesen keresték fel ügyes-bajos dolgaikban, célszerűbbnek látszott a paplakot és templomot ott felépíteni. Így Rátkay hamarosan áthelyezte székhelyét a közeli völgybe, ahól a bennszülöttek örömmel és egyben meglepetéssel fogadták a magasnövésű "fehér atyát", mert eddig csak félvérekkel volt dolguk, akiket ők maguk is megvetéssel kezeltek. Bizonyára az is sokat segített Rátkaynak az első időben, hogy feltűnő gyorsasággal sajátította el nyelvüket, amellyel már annak idején saját szorgalmából Cadizban nyelvtanilag megismerkedett. Ő maga említi a jezsuita rendfőnökhöz írt levelében, hogy a már régebbi idők óta ott tartózkodó ferences szerzetesek által írt Tarakumari-szótárnak nagyon nagy hasznát vette. Nagy előnyére volt az is, hogy szépen fuvolázott, amit az őslakosok nagy örömmel hallgattak, úgy annyira, hogy még a különben nagyon bizalmatlan sámán is eljött az éjszakai zenére. Úgyesen felhasználta ezt az adottságot és a sok gyerekből, akik majdnem mezítelenül jártak körülötte, énekkart szervezett. Ennek hatása akkora volt, hogy az elhagyott Korukaricsi falvacska körülbelül 160 családja a régi lakhelyét elhagyva a templom mögötti hegyoldalban telepedett le. A kőből épített templomot három hónap alatt tető alá tudta hozni Rátkay a tarakumarok önkéntes segítségével. A már említett beszámolójában a jezsuita generálishoz, elmondja az ünnepélyes templomavatás lefolyását, amelyen az összes környékbeli falvak lakóival együtt még a sámánok is megjelentek. Az ünnepség után az új

lelkész három vágómarhát áldozott fel állományából, hogy a megjelenteket vendégül lássa. (18)

Új állomáshelyén Rátkay hamarosan magához tért és a környéket is bejárta a félszemű kis indián fiúval (tuerto). Az indiánok bizalmát annyira megnyerte, hogy még a titkontartott éjszakai összejöveleikről is értesült, amikor egy előtte ismeretlen itaifogyasztástól a jelenlevők mindnyájan kába álomba merültek. (19). Maga a főnök, aki valami nyavalyatöréshez hasonló betegségben és idegrángatózásban szenvedett, értesítette pl. arról, hogy a második faluban összeesküvés készül a spanyolok ellen, akik kegyetlenkedtek az ottani kacikéval. (20)

Rátkay sokoldalú tevékenysége mellett még arra is tudott időszakítani, hogy egy nagyszabású tanulmányt és beszámoló iratot küldjön a jezsuita rend generálisához. Tanulmányának a címe: "Relatio Tarahumarum Missionum eiusque Tarahumae Nationis Terraeque Descriptio" (21), - 11 nagy fóliónyi oldalt tölt meg apró betűkkel és egy feltűnően pontos színes térkép melléklete is van. A küldemény 1683 március 23.-ki dátumot visel, amikor még szerzője viszonylagosan jó egészségnek örvendett. Nagyszabású tervei voltak a tarakumarak ősi legendáinak és énekeinek az összegyűjtésére is, és hogy ebből mennyit tudott megvalósítani, az még ma rejtély, mert mint később látni fogjuk, Rátkay nagyon különös körülmények között halt meg.

A misszió élete teljes nyugalomban és eredményekkel folyt nap-nap után, amíg a tarakumarak földjén spanyol bányász-csoportok rendkívül gazdag aranyerekre nem találtak a vidék ama részén, ahol a missziók voltak. Az aranyláz egyszeribe tömegével vonzotta a kalandorokat és zsoldjukkal elégedetlen katona-szökevényeket. Oly nagyon felduzzadt a vidék lakossága, hogy a virrey maga is személyesen felkereste őket és intézkedett, hogy külön katonai kirendeltség vigyázzon a bányákra, amelyeket amúgy is spanyol felségterület részeinek tartottak. Számba vették a munkabíró indián férfi lakosságot és kényszermunkára az aranygazdag vidékek felé terelték őket anélkül, hogy ellátásukról a legegyszerűbb módon gondoskodtak volna. A körülbelül 10 évig tartó bányászat első éveit egybeesnek Rátkay működésének kezdetével és nagy lelki-
testi nyomort hagytak maguk után, mert szinte évente kolera jár-

vány tizedelte a lakósságot. A végsőig elkeseredett nép természetesen nem bírta türelemmel viselni a nyomorúságot és tíz év alatt nyolc nagy forrongás tört ki, amelyek alatt azonban épp ők szenvedtek a legtöbbet a lázongást leverő spanyolok bosszujától. (22).

Az egyik ilyen felkelést éppen Rátkay falújában lakó tarakumar, névleg Karosias, szervezte 1688 január első napjaiban, mert a spanyol eredetű misszionárius megkorbácsolta a környék egyik kacikéjét (törzsfőnök) titkos pogány szertartáson való részvétel miatt. A megalázás kirobbantotta a lázadást és az összes falvakban feldúlta a nép a missziós telepeket, ahonnan a még jókor értesült papok el tudtak menekülni. Ebben a lázadásban Naymann József is menekülni volt kénytelen. Útját Rátkay telepe felé vette, de holtan találta kunyhójában, ágyán fekvé, kezeit összekulcsolva mellén, mintha csak aludna. Tarakumara viseletben volt, subaszerű takaróval fedve, melyet a bennszülöttek "penacso"-nak neveztek (23) és homloka is körül volt kötve a szokásos szíjjal. Csak Filippo térdelt ágya mellett, aki hangos jajveszékelésbe tört ki, mikor P. Naymann a kunyhóba lépett. Naymann mérgezésre gondolt az első pillanatban, mint "Historiájában" írja, (24) de pár nap múlva, mikor a lázadást a zsoldosok leverték és módjában volt halott barátjának a végsőtiszteiséget megadni, rögtön vizsgálatot rendelt el a halál körülményei felől. Filippo vallomásában elmondotta, hogy őt Rátkay Szinaloba, a jezsuita páterhez küldte lóháton egy nagy iratos csomaggal, melyet azonban nem tudott átadni, mert a misszionárius elmenekült. Viszsa felé vezető útján spanyolok elfogták és csomagját átvizsgálva elkobozták és ő kisebb fenyíték árán hazamenekült. Rátkayt az ágyán holtan fekvé találta kevéssel azelőtt, mikor Naymann megérkezett. Bár még sokáig jártak a hírek, hogy valóban megmérgezték és maga a jezsuita generális is kérte a vizcayai püspök útján a kivizsgálást, végül mégis Naymann véleményét fogadták el megoldásként, hogy a halált szívszélhűdés okozta. (25).

Kevéssel Rátkay halála után az új jezsuita tartományfőnök, Oddon Ambrosio, Francesco M. Piccolo olasz jezsuitát küldte az elárvult telepre, akitől részletesebb adatok maradtak fenn a szép fafaragásokkal díszített oltárról, amelyet két oldalán "Magyar Szent István" és "egy másik király" képe ékesített. (26). Rátkay sírjáról röviden annyit ír, hogy a népnek meg kellett tiltani, hogy kukoricalisztból készült süteményeiket és csuprokban hordott mézesitalikat ne hordják állandóan oda.

JEGYZETEK:

1. Boletín del Archivo General de la Nación.7(1936).221.Mexico. Az adatok szerint voltak ingyenes utasok is,de több éves szerződéssel lekötötték őket a lehető legkifizetőbb munkával,mint pl. a bányászat.
2. Colección de Documentos.(14 kötet),Madrid 1930 I.vol 'Catálogo de Pasajeros a Indias'.
3. JAVIER ALEGRE: Historia de la Compañia de Jesús en la Nueva España escrita por el P.Francisco Javier Alegre al tiempo de su expulsión. Mexico,1841-1842 III. 149. Alegrenek még pontosabb adatok álltak a rendelkezésére és az általa felsorolt misszionáriusokszáma Tarakumara területéről,ott ahol Rátkay működési tere volt, 10 év alatt 16, aránylag fiatal jezsuita halotról tesz említést.
4. J.STOCKLEIN : " Der Neue Welt- Bott, mit allerhand nachrichten und Reis-Be-schreibungen welches von denen Missionariis der Gesellschaft Jesu aus beiden Indien und andern Ober Meer gelegen Landen Seit an 1642 bis aus das Jahr 1727 in Europa angelangt seynd." Augsburg und Graz, 1728. I. kötet idevonatkozó leveleiben (29 - 38 számok) vannak felsorolva P.Naymann S.J. levelei,melyek bőséges részleteket szolgáltatnak. A későbbiekben ezt a forrást J.Stocklein hivatkozással idézzük.
- 5t. Boletín del Archivo Nac. Mexico,5(1934) 372. Pettinati Jakab később Californiában szervezett missziós telepet és nagy barátságban volt P.Kunsági Nándorral,aki magyar jezsuita volt és részletes leírást hagyott hátra californiai működéséről. Levelezésükben is akadnak utalások báró Rátkayra.
6. J.STOCKLEIN: i.m. I. uo-i
7. J. NAYMANN:"Historia seditio-nis quas adversus Societatis Jesu Missionariis eorumque Auxiliares moverunt Nationis Indicae ac potissimum Tarahumara in America Septentrionalis, Regnoque Novae Cantabriae iam toto ad fidem Catholica propemodum redacto Authore P. Josepho Naymanno eiusdem Societatis Jesu in Patibus Tarahumarorum Missionario. Pragae. (Dátum nélkül.) Naymann S.J. meg az egész forrongásról és Rátkay haláláról irt részleteiből kiderül,hogy mennyire értékelte báró Rátkayt.Históriájában egyébként épp úgy írja le a tarakumárok életét,mint a magyar szerzetes,akitől az ösztökélést kapta,hogy vezessen magának állandó naplót. Maga ez a tény is arra mutat,hogy Rátkay,ha már másnak ily jótanáccsal szolgált, ő is vezetett jegyzetelést napi eseményeiről. Ezek az iratok azonban a forrongás zavaros napjaiban elkallódtak.
8. V.8. előbbi jegyzetpontunkkal.
9. Rátkay halála után a jezsuita rendfőnök külön vizsgálóbiztost küldött Karics faluba Francesco Maria Piccolo olasz jezsuita személyében. Az ő leírása tartalmazza a Rátkay által épített templom oltárfaragványai felett való elragadtatottságot.
10. Nehéz más magyarázatot találni arra,hogy Rátkay miért éppen a tarakumárok-nak a nyelvét tanulta saját szorgalmából,mint azt,hogy a misszionárius jelölteknek szabad választása volt,hogy milyen vidékre és milyen nép közé óhajtanak letelepedni. Ha Rátkay olyan könnyen tanulta a tarakumárok nyelvét, akkor bizonyára valami hasonlóságot találhatott benne a saját anyanyelvével. Ez természetesen csak feltevés és csak az adhatna magyarázatot a nagy rokonszenvre,amelyel a vidék lakói később fogadták,ha a véletlen folytán iratai előkerülnének.
11. Ezt az adatot Vlahó I. professzor urnak köszönhetem;aki szerint Rátkay sűrű levelezést folytatott felvidéki rokonaival.Kérésemre kutatásokat folytatott Brunnben, ahol azonban csak Naymantól származó leveleket talált(Arch.Mor.MSS.No . 577 Vol.VI.)
12. J. Stocklein: i.m. eo. levél.
13. Rátkay levele rendfőnökéhez 1863 március 23-áról a Boletín del Archivo General de la Nación.Mexico 17 ff.492.
14. Collección de Documentos.)(lásd 2.jegyzetpontunkat) V. kötet,223.
15. J.ALEGRE: idézett munka III.12.

16. J.NAYMANN: idézett munka folio 12 verso. A félvérekkel sokszor kényszerből kísérleteztek a missziók, de az általános közvélemény felőlük rendszeren ellenséges volt. Hogy azonban a nagyobb kolostorokban igen jelentős ember hiány mutatkozott, felvették őket a szerzetesrendekbe alantasabb tisztségek végzésére. Nagyon sok ilyen származású egyén lett pappá, mert így megmenekült a spanyoloknak kijáró minden féle teherrel és adózástól. Később már a virreyek egyenesen tilalmazták a félvérek felvételét a szerzetekbe és a püspökök sem szívesen szentelték őket pappá.
17. J.NAYMANN: idézett mű folio 16-17.
18. Rátkay levele rendfőnökéhez. Boletín del Archivo General de la Nación. fol. ro. 492.
19. Idézett előbbi munka, 493-494 oldalak.
20. J.STOKLEIN: idézett munkája (lásd 4. jegyzetpontunkban) 1693 júliusi levelek.
21. A kézirat és a térképmelléklet a mexikói Archivóban van a fentebb jelzett számozással (lásd 13. számú jegyzetpontunkat). Térképeket tanulmányozva a vidék 6-si vidékeinek elnevezéséről, találtam Rátkay térképeknek megnagyobbított másolatát egy bizonyos Kino nevezetű jezsuita áldozópap írásaival együtt jegyzetelve, amely kéziratnak a címe: "Teatro de los Trabajos Apostolicos de la Compañia de Jesús en la America Septentrional, 1699."
22. J.NAYMANN: "Historia Seditio-num." folio ut versus.
23. SZERKESZTŐI JEGYZET: Dr. Tömördy a jelzett "penacho" ruhadarabot suba szerűnek írja le. Talán nem tévedünk, ha a Bolíviában, de még Argentínában is nagy közkedveltségnek örvendő autokton "ponchoval" azonosítjuk, amely azonban inkább a magyar szűrhöz hasonlítható, legalább is anyagában és díszítéseivel.
24. J.STOCKLEIN: idézett munka, ahol P.Naymann I.kötet ee. levelét közli.
25. Ugyanott, mint az előbbi.
26. Archivío Nacional Mexico Colleccio de las Indias. 3 folio 247 versus.

A NAGYSZENTMIKLÓSI „ATTILA KINCS” LELET-KÖRÜLMÉNYEI

Folytatás

Nagyszentmiklós, (Sinnicolaul-Mare) község a Román Szocialista Köztársaság területén fekszik. A kincs megtalálásának körülményeivel román szerzők többször is foglalkoztak. Gh. Cotoşman, volt zombolyai görögkeleti lelkész, könyvének vettük legnagyobb hasznát,³⁰ aki mind a helyi hagyomány adatait, mindpedig egy egész sor szerző munkáit felhasználta³¹ az Alsó-Maros mente románsága történetének megírásakor. Művében részletesen kitért a nagyszent-

miklósi kincse is. Elmondja, hogy a község délnyugati, „Sziget”-nek nevezett részében, amit a magyar *sziget* szóval kell azonosítanunk, annál is inkább, mert régebben az Aranka folyó vadvizei kerítették azt, 1799-ben Peru Vuin nevű szerb földműves, más falusiakkal együtt, istálló építéséhez szükséges földet termelve ki egy kertje közelében lévő gödörben 23 aranyedényből álló kincset talált. Fellelése az edényeket, megtakarításuk után, nem is sejtve, hogy azok aranyból vannak, a pitvar falára akasztotta, amint szokásos volt falra aggatni edényeket az ottani románok és szerbek körében.

Az edények felfedezése után *egy évvel*, – írja Cotoşman, – egy arra járó és értéküket felismerő görög kereskedő potom áron megvette azokat és azonnal Pestre indult, hogy értékesítse. Kevéssel ezután, már a hatóságok tudomására jutott az ügy és keresni kezdték a görög kereskedőt. Meg is találták és a tárgyakat elkobozták. Egy másik hagyomány-változat szerint az emberek még a felfedezés napján értesítették Nákó (Nacu) grófot, aki elkobozta a kincset. A helyi birtokos gróf, a kincset talált parasztot két jobbágyteleknyi (64 hold) szántófölddel és négy ökörrrel jutalmazta, az illető kérésére.³² Azt is mondják, hogy a kincset mellett egy nagyértékű keresztet is találtak. Ezt Nákó gróf a bezdini kolostornak³³ ajándékozta, ahol „a mai napig ereklyeként őrzik a szerb szerzetesek”.³⁴ A kincset lelőhelyét egy 1881-ben állított emlékkő jelzi.³⁵

Az elmondottakkal kapcsolatban tudnunk kell azt is, hogy két testvér, Nákó Cirill és Kristóf voltak a Nagyszentmiklóson megtelepedett macedon-románok között a leggazdagabbak, akik közvetlenül Béccsel folytattak marhakereskedelmet. 1781-ben nyilvános árverésen vásárolták meg az államkincstártól a helyi uradalmat.³⁶ Nákó Kristófnak és Cirillnek II. József 1784. február 27-én adományozott Bécsben címeres nemesi levelet, melyet ugyanazon év május hó 28-án „nagyszentmiklósi” előnévvel egészített ki. Nemességüket 1807. július 27-én I. Ferenc császár erősítette meg. Nagyszentmiklósi *Nákó Sándor* (1785–1848), Nákó Kristóf fia, Bécsben 1813. február 26-án nyert grófi címet.³⁷ Tehát Cotoşman tévesen írta Kristófnak grófnak, annak ellenére, hogy tudomása volt arról, mikor kaptak Nákóék grófságot.

Erdélyi István – Pataky László

³⁰ Cotoşman, Gheorghe, Din trecutul Bănatului. Comuna si bisericile din Sănnicolaul-Mare. II. (Timişoara 1934)

³¹ Az általa felhasznált munkák a következők: Grozescu, V., Istoria Românilor dela Mareşul de jos. (Nagyvárad 1887) 26–29; Borovszky, Samu, Torontál vármegye (Budapest, 1914) 313; Schreyer, Temişana (Bucureşti 1848) 71.

³² Cotoşman, Gh., i. m. 142–143.

³³ A Bezdini zárda Munár község határában van, a volt Temes megye újaradi járásában. Ma is működő görögkeleti szerb kolostor.

³⁴ Cotoşman, Gh., i. m. 144.

³⁵ Uo. 145. Ma ez már nincsen meg. A jelenlegi tulajdonos Kerpenişan Vitamir szerint a ház még lényegében az eredeti, csak modernizálták. (Str. Comorii 19, az első világháború előtt Aranyelet urca 19 volt.) Az adatokat Csatády Béla nagyszentmiklósi lakosnak köszönjük.

³⁶ Uo. 152.

³⁷ Illésy J.—Pettkó B.: A királyi könyvek. (Budapest 1895) 151., valamint Cotoşman, Gh., i. m. 152.

Die Ahnentafel Attila's nach Johannes von Thuróc.

Von **Friedrich Hirth.**

Vorsetzung

Bezüglich des Namens oder Titels Lau-schang, «der Alterhabene», «der Ehrwürdige», womit der durch seine Ermordung des Königs der Ta-yüé-tschü und dadurch als indirekter Urheber der ersten indoskythischen Völkerwanderung berühmte dritte Schan-yü bezeichnet wird, war ich schon vorher mit Radloff darin überein gekommen, dass wir darunter auf keinen Fall eine Transscription, sondern die Übersetzung eines türkischen Ausdrucks zu verstehen haben. Als derjenige Ausdruck, der dabei zu Grunde gelegen haben kann, eignet sich keiner besser als das uigurische *möngi* oder *mingi*, «hoch, erhaben, ewig, himmlisch, unsterblich», das in ähnlicher Bedeutung in mehreren Türk-Dialekten vorkommt (vgl. jakut. *mängä*, «gross, ausgedehnt»; *mängä tangara*, «der unermessliche Himmel»; «die wahre Bedeutung», fügt Böhlingk, *Üb. d. Sprache der Jakuten*, Wörterb. p. 148, hinzu, «ist wohl unvergänglich, ewig»; ferner Formen wie *mengi* und *mëgu* im *Codex Comanicus*, Radloff, p. 77). Der Sohn des Beztur der ungarischen Chronik heisst Mike, und darin dürfen wir bei der stets schwankenden Schreibweise des Chronisten ohne Zwang die türkische Urform *mingi* (= *lau-schang*) wiedererkennen.

Der Sohn des Mike heisst Miske. Dieser Name lässt sich nur dann zum Vergleiche heranziehen, wenn wir voraussetzen, dass das ganze Namenverzeichnis einem hunnischen oder altmagyarischen Heldenliede entnommen ist, das nach dem Muster der bei Hunfalvy (s. oben p. 7 Anm. 3) mitgetheilten Proben¹⁾ gedichtet wurde. Wir dürften in diesem Falle annehmen, dass die Urform *Iske* gewesen ist und dass der Dichter, um den Stabreim herzustellen, den Anlaut *m* des vorhergenannten Vorfahren, Mike, dem Namen eigenmächtig hinzufügte. Wir würden auf diese Weise immerhin

1) Aus *Régi magyar vitézi énekek*, d. h. «Altmagyarische Heldenlieder», gesammelt von Koloman Thaly, Pest, 1864, Bd. I, p. 346. Ich weiss nicht, ob die in der folgenden Strophe genannten Ortsnamen nicht lediglich wegen der Alliteration mit dem vorausgehenden Thiernamen gewählt wurden:

Azután hamar vigyed kapranci kakasnak kopornyaki kappannak, bihari bagoly-nak rakamazi rokának, az szegszárdi szarkának, szikszói szajkónak, etc., d. h. sind, so schliesst doch Schott («Über den Stabreim bei Finnen und Tataren») *Abhdl. d. Berliner Ak. d. Wiss., philos.-hist. Kl.*, 1877 p. 232 ff.) aus einigen modernen Literaturproben, dass der Stabreim bei den tatarischen Völkern von Haus aus heimisch gewesen sein muss.

seiner Generation entsprechenden Leuente der Chronik in Zusammenhang bringen. Hier dürfen wir um so eher an eine Verstümmelung durch den Chronisten denken, als der Name einem bekannten ungarischen Führer aus dem arpadischen Kreise angehört, der auch bei Thurocius (p. 103) in der Schreibart Leuente vorkommt. Graf Kuun (II, p. 5) erklärt den Namen aus dem persischen Levend, «quod inter diversas significationes eum quoque virum denominat, qui conjugem singulari amore amat». Im modernen Ungarischen soll levente soviel wie «Ritter», «Paladin» bedeuten. Ein Sohn Arpad's heisst bei Constant. Porphyrogenitus Λιούντις, welchen Namen Kuun mit Leuente identificirt. Unter diesen Umständen darf es uns nicht wundern, wenn wir die Urform des Hiung-nu-Namens nicht genau wiedergegeben finden. Ich nehme an, dass zunächst ein vocalischer Anlaut bei dem letzteren vom Chronisten unterdrückt worden ist, da die Anlaute *l* und *r* in den meisten Türk-Dialekten so gut wie nicht vorkommen. Als Parallele zu diesem Vorgang möchte ich den Geschlechtsnamen der Nachkommen T'ou-man's, also vermuthlich auch des Hauses Attila's, anführen. Dieser Name ist uns in doppelter Überlieferung als Transscription aufbewahrt, einmal im Ts'ién-han-schu (Kap. 94^A, p. 7), wo er als Lüan-ti (canton. Lün-ti ¹) erscheint, und später im Hóu-han-schu (Kap. 119 p. 6) mit der augenscheinlich verbesserten, volleren Form Hü-lién-ti (canton. Hü-lin-ti ²). In der zweiten Transscription kommt der in Lüan-ti unterdrückte vocalische Anlaut zur Geltung, da die Silbe hü hier, wie in Hü-lü-k'üan-kü für ü, wenn nicht für einen anderen Vocal, stehen kann. Trotz der äusseren Ähnlichkeit mit dem Λιούντις des Porphyrogenitus und dem Leuente des Thurocius, möchte ich den Geschlechtsnamen nicht mit diesen, sondern dem teleutischen үрändү, «Samen habend», «Nachkommenschaft habend» (Radloff, Wb. p. 1829) in Zusammenhang bringen. Das in den beiden Transscriptionen verwendete Zeichen für ti kommt in den Hiung-nu-Texten des Öfteren in Combinationen vor, die den Verdacht auf ein in späteren Dialekten verloren gegangenes Affix aufkommen lassen. In Hü-lién-ti (= ürändü) würde es an das teleutische Affix 'dū, erinnern, das nach Radloff an Stelle von lü in der Bedeutung «habend», hier «Nachkommenschaft» (ürän), steht. Jedenfalls deutet die doppelte Transscription der chinesischen Überlieferung an, dass ein vocalischer Anlaut vor *l* oder *r* unterdrückt werden kann; ich nehme daher an, dass etwas Ähnliches bei der Form Leuente der Fall gewesen ist, so dass wir stattdessen Eleuente oder Ülüvente lesen dürfen, was uns der chinesischen Form Hü-lü-k'üan-k'ü um einen Schritt näher bringt.

1) 孿鞞.

2) 虛連題.

Dass te für chin. k'ü steht, kann der Einzwängung des Namens in eine ungarische Form zuzuschreiben sein, vielleicht auch, wenn derartige Vorgänge anderweitig vorkommen sollten, durch dialektisch begründeten Suffix-Wechsel.

Ich will auf die Identification dieses Namens kein allzugrosses Gewicht legen und nur den Verdacht des linguistischen Zusammenhangs aussprechen. Es scheint mir persönlich, dass die drei Fälle Beztur, Mike und Kulche vollkommen genügen, um die Wahrscheinlichkeit der Identität der attilanischen Ahnentafel mit dem Herrscherhause der Hiung-nu hart an die Grenze der Gewissheit streifen zu lassen. Ob auch andere, in den türkisch-chinesischen Transscriptionen weniger erfahrene Gelehrte diesen Eindruck empfangen, wird immerhin Sache des persönlichen Urtheils bleiben. Jedenfalls wird es sich für die Historiker der Völkerwanderung empfehlen, in der Frage Stellung zu nehmen, da sich an die Voraussetzung der Identität mancherlei für die Beurtheilung Attila's und seiner Hunnen wichtige Schlussfolgerungen knüpfen. Es würden dadurch u. A. folgende Thatsachen festgestellt werden können.

1) Attila betrachtete sich als den Nachkommen einer Ahnenreihe, die mindestens bis in das 7. Jahrhundert vor Chr. zurückreicht.

2) Attila war vermuthlich ein directer Nachkomme des im Jahre 36 vor Chr. von den Chinesen wegen der Ermordung chinesischer Gesandter hingerichteten Tschī-tschī¹.

---

1) Derselbe hatte sich in einem unbewohnten Länderstriche des Gebietes von Sogdiana festgesetzt und war von seiner später durch die Chinesen zerstörten Hauptstadt aus der Schrecken der benachbarten Völker geworden, besonders der Aorsen (Alanen) im Westen und des Volkes von Ta-yüan (Ferghana) im Süden, von denen er Tribut erhob. Der Hauptbericht des Hiung-nu-Textes (Bitschurin, p. 72 ff.; Wylie, p. 43; Parker, China Review XXI, p. 102 ff. nach Ts'ien-han-schu, Kap. 94^b p. 2 ff.) beschreibt einen grossen Theil der auf Tschī-tschī's Erhebung und Sturz bezüglichen Ereignisse, doch werden diese Schilderungen in einigen der wichtigsten Punkte ergänzt durch die Biographie der Generale Tsch'ön T'ang und Kan Yen-sehóu, die gegen Tschī-tschī ausgesandt wurden. Von diesen beiden Männern war Tsch'ön T'ang (陳湯) der unternehmendere und ehrgeizigere. In seiner Biographie (Ts'ien-han-schu, Kap. 70 p. 8) ist eine Rede aufbewahrt, mit der er seinem weniger energischen Kollegen den Sturz des Hiung-nu-Fürsten als politische Nothwendigkeit hinzustellen sucht. Er sagt darin unter Anderem, Tschī-tschī's Macht habe ihm einen grossen Namen verschafft; nachdem er sich zum Herrn von Wu-sun (der Umgegend des Issyk-kul) und Ta-yüan (Ferghana) gemacht, bedrohe er K'ang-kü (Sogdiana), das er sich zu unterwerfen trachte; im Besitze der beiden Länder werde er im Norden Ili angreifen, im Westen An-si (Parthien) nehmen und im Süden die Gebiete der Yüé-tschī (Indoskythen) und Schan-li-wu-i (die im Süden an Parthien grenzenden Gebiete) in's Feld führen, um in wenigen Jahren eine grosse Gefahr für den chinesischen Besitz im Tarimbecken zu bilden. Man sieht daraus, welcher Pläne man schon damals den Mann für fähig hielt, dessen politischer Ehrgeiz erst unter seinem Nachkommen Attila zur vollen Geltung kommen sollte. Vgl. *Über Wolga-Hunnen*, etc., p. 269 ff. Die Chinesen berichteten zwar, dass Tschī-tschī sammt seinen Frauen, dem Thronerben und einer grossen Zahl

3) So wie Attila's Hunnen ein Gemisch der verschiedensten Völkerstämme waren, so war er selbst nicht das Product rein türkischer Vorfahren, da selbstverständlich die in den chinesischen Aufzeichnungen nachzuweisen- den Heirathen seiner Vorfahren mit chinesischen Prinzessinnen ihn als Nachkommen von Mischlingen erscheinen lassen und überdies (wenn Tschī-tschī Schan-yü als Träger seines Geschlechts zu betrachten ist) das Blut indoskythischer und sogdischer Mütter in seinen Adern floss. Vielleicht war es gerade die Kreuzung der Racen, die ihn zu einem so hoch über seinem eigenen Volke stehenden Monarchen erhob.

ИЗВѢСТІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМИИ НАУКЪ. 1900. СЕНТЯБРЬ. Т. XIII, 221 - 239.

*

HIRTH FRIGYES :Attila családfája Thüroczi János szerint c. közölt tanulmánya a kínai évkönyvek adatait összehasonlítja a magyar krónikás adataival és arra a megdöbbentő eredményre jut, hogy a két forrás családfájának az uralkodói sorában négy teljes bizonyossággal, másik négy pedig a valószínűség eléggé magas foka szerint azonos. Ezek után felvetődik a kérdés, hogy a közel kétezer éves időtávlatban a Kínai Nagy Fal tövében és a Duna völgyében szereplő adatok egyezésének milyen magyarázatot lehet adni? Honnét meríthette Thüroczi az adatait? Minden valószínűség szerint az elveszett Ős - Gesta lehetett ez az írásos forrás. De felmerül annak a lehetősége is, hogy a népben élő hún - magyar eredet közösségi hagyomány.

*

Odoacer: German or Hun?

ROBERT L. REYNOLDS AND ROBERT S. LOPEZ*

Continued.

Hunoulphus, then, was the "Hunnic wolf" or "wolf of the Huns." Why wolf? With the Germans, the frequent recurrence of the suffix *wulf* in personal names is an unexplained, although a noticeable phenomenon. The wolf has no favorable place (in fact, the wolf-god, Loki, has the most despised of all) in saga and folklore, and the man-wolf or werewolf is one of the most abhorred figures invented by the folk imagination. But the animal holds a most distinguished place among the Turks and Huns. The legends of the Hiung-nu, as related by the ancient Chinese historians, made the whole people stem from a princess Hiung-nu and a wolf. Likewise, the early Turks—not unlike the Romans—maintained that their khagan was the offspring of a she-wolf. Here is what a Chinese historian writes about the T'u-kiüe (Turks), as early as 581 A.D.: "On top of the staff of their flag, they put the golden head of a she-

wolf. The barons of their rulers call themselves *wolves*. As they descend from wolves, they do not want to forget their origin."

The Turkish equivalent for "wolf" is *büri*, *böri*, or *börü*. This word could have been an element in the name of Attila's grandfather—the father of Othar, Rogas, and Mundzikh—whom Jordanes calls Balamber. *Hun-wulf* could have been a translation of such a name, or even the translation of a title the son of Edicon, one of the noblest Huns, could rightfully bear: "baron (*börü*) of the Huns." No satisfying etymology has been found for the feudal word *baro* or *baron*, in the sense of noble warrior.⁴⁶

A recapitulation of the evidence brings out these points:

While in all the secondary literature generally followed it has simply been assumed that Odoacer and his peoples were Germans, there is no scrap of source material to support such an assumption in the case of his immediate following and some evidence which goes far to indicate that they were *not* Germans.

Next, while we have Jordanes' testimony that Goths often took Hunnic names, it would seem strange for any Gothonic family to use them exclusively. Here, however, we have leaders—Odoacer, and his father and his son—who bear names no Germanic philology has been able to explain but which appear to make sense in some sort of Ural-Altaiic speech. There is a brother with a "Germanic" name, but half of that is *Hun*.⁴⁷

More than this, there are the coincidences (but a whole group of coincidences) which link the names of this group to those of Attila's own kindred and to Hunnic officials at Attila's court.

The careers of Odoacer, of his father, and of his brother—even of his ill-fated son—were entirely consistent with those which could have been achieved by noble Huns in the generation after Attila's death: "*Torcilingorum rex*,

⁴⁶ For *baro*, cf. Du Cange, *Glossarium Med. et Inf. Lat., s. v.*; René Grousset, *L'empire des steppes* (Paris, 1938), p. 125; G. B. Picotti, "Unni," *Encicl. Ital.*, with bibliography. A hundred years later the sovereign of the Western T'u-kiüe (Turks) was named Istami, yet the Greeks called him by his title, *Sir-yabghu*, which they rendered as Sizabul. A Hephthalite king defeated the Sassanian ruler, Peroz, in 484; the Arabo-Persian writers took the victor's title, *khshevan*, "king," to be his name, rendering it Akhshunwaz.

⁴⁷ There is one exception, Odoacer's wife, whose name is given as Sunigilda by Joh. Antioch. (fragment 214a). But the wife was not necessarily of the same stock as the husband. The sagas, although they often mention the name of Odoacer under different transliterations, are unfortunately of little help, because of their unhistorical commingling of quite distinct personages and peoples; there are the many ways in which Actius the Roman and Attila the Hun were first conceived to be German heroes and then blended into one saga personality. The connection is at best tenuous, and is here pointed out with diffidence, yet we may have a like curious echo of real history in the case of Odoacer and his family. For instance, an Ottarr is said by saga genealogy to have been the grandson of Alf and the great-grandson of Ulf: a vague recall of some Hun-wulf? In *Beowulf*, Othhere (Odoacer?) is the son of Ongentheow ("servant of the Huns"?—Edicon?), and the brother of Onela (Hunoulph?). On the other hand, Onela is said by a modern philologist to be the same as Anala, mythic ancestor of the Ostrogothic royal clan.

habens secum Sciri, Herulos . . .”; “a king of the Turks, having with him Sciri, Heruls . . .”

If any should question why for just this one time the name Turk should appear in our sources for the period, it can be pointed out that here clearly Jordanes was drawing upon Cassiodorus, who delighted in showing off just that kind of knowledge, and who was in a position to possess it with respect to the family of Odoacer.

Having deliberately chosen a “Hunnic” rather than the traditional “Germanic” point of view, then, here is how one can reconstruct the main developments in the “chunk of history” which was picked for the experiment:

The Sciri (originally a Baltic [?] or Sarmatic [?])—but hardly a Germanic—people) were drawn into the Hunnic political constellation around the middle of the fourth century. Their ties to the master Hunnic people were drawn tighter and tighter in the reigns of Uldin, Rogas, and Attila. Under the latter, one of his relatives of the royal clan of Rogas was leader of the Sciri, supported by a band of Torcilingi, his Turkish tribesmen. The plot of this leader, Edicon, with Orestes, was forgiven; still, Attila left at home his once-tainted kinsman when marching against Aetius, the Roman who had the best connections among the Huns and who might have tried to tamper with some of the shakiest vassals of his adversary.

Young Odoacer was with the Scirian contingent at Châlons; he remained in Gaul to profit from the disorder which followed that battle. Then Attila died, and his sons and relatives divided among themselves the empire—or rather, the tribes—over which the Hun-king had held sway. Edicon retained control of that part of the Sciri which was not in Gaul with Odoacer; he carried on Attila’s drive to rule over the peoples but his forces proved inadequate. Only a handful of his Sciri survived the defeat on the Bolia and accompanied Hunoulphus to Constantinople. Odoacer, squeezed out of Gaul between the Visigoths and the Franks, accepted service with Ricimer.⁴⁸

APPENDIX: A NOTE UPON THE ETYMOLOGIZING OF NAMES FROM OUR WESTERN SOURCES FOR THE PERIOD OF THE GREAT MIGRATIONS

In our essay we have suggested a number of Ural-Altaic etymologies for names mentioned in the sources for this epoch. If there had not been accumu-

⁴⁸ Two other things may be mentioned, although they are not of great apparent significance. In his coins Odoacer is represented with a thick mustache, which may be a Turkish as well as a German adornment, and with heavy eyelids, which seems to be rather a Turkish than a German characteristic; Roman moneyers of the fifth century were usually skilled and realistic. Then, according to one chronicler Odoacer favored the Arians; but for an orthodox Catholic writer of that century impartiality already amounted to a bias in favor of the heretics. On top of this, there is a tradition that Theodoric had Odoacer buried in a Jewish synagogue; and since the Ostrogothic king showed on another occasion his respect for the synagogue, we have no reason to think that

lated in the last hundred years a great mass of Germanic etymologizing on all such names, we should have taken this step more lightheartedly, for two good reasons:

1. Whatever names may earlier predominate in a human group, when it falls under the religious, political, moral, social, or cultural leadership of some other group, the personal names or the naming principles of the latter will tend to be taken up by the former, though not, of course, to the exclusion of all older names. On several of these counts Hunnic dominance of the Germanic world endured throughout the period of the migrations. One should therefore expect that "German" names, especially those in leading families which had cause to mingle with the masters in campaigns, in court life, and in nuptials, should have been both adopted and adapted from Hunnic names. Names of leaders, in turn, are just the sort our sources have preserved.

2. We do not have to rely upon deduction alone to conclude that in the epoch studied the process took place exactly in the manner stated. Jordanes writes, ". . . let no one who is ignorant cavil at the fact that the tribes of men make use of many names, even as the Romans borrow from the Macedonians, the Greeks from the Romans, the Sarmatians from the Germans, and the Goths frequently from the Huns." (Jordanes, *M.G.H., Auct. Antiq., Get.*, 70, IX; Microw's trans.)

To us it would seem that these two reasons are above challenge regarding this particular field of study. However, they are not challenged—they are simply passed over—in the whole mass of dictionaries and philological studies touching the subject. In these the approach is overwhelmingly according to Germanic preconceptions. All name elements, clear or doubtful, are fed automatically into a complex apparatus of roots, analogies, hypothetical forms, similar terms known to have been later in use by some Germanic people somewhere, and the answer nearly always comes out at the other end: This is what the name meant—in German. The rest of the time, when the machine fails to work: A question mark!

We feel that in questioning this whole approach we are doing more than tilt at windmills. Of course, the Germanic predilection of the history of the period as constructed in the nineteenth century gives great support to these assumptions of Germanic philology; the reverse is quite as true. We nurse, as is apparent, deep reservations about at least some of the "history" but we face the "facts" of the philology and have no tools with which to dig into them except those furnished by the philology itself. Still, we are bothered by it.

he meant by this decision to inflict a last outrage upon the body of his enemy. If Odoacer was a heathen, burying him in a synagogue might seem the only solution, for his body would have been out of place both in a Catholic and in an Arian church.

As an example of the sort of thing that is met with, take the name *Attila*. All we have of common sense and the witness of Jordanes demand that that man's name be considered a Hun name. Turning to the historico-philological literature, though, we find the following over-all presentation: "Since *ila* is a Gothic diminutive, the name is Gothonic, and its bestowal upon the baby Hun prince illustrates the rapid permeation of Gothonic culture to the highest ranks in Hunnic society. The first element in the name is 'not so certain,' though Gothic *ata* ('lord' or 'father') is probably involved." (Gothic use of *ata* for "lord" or "father" looks a whole lot like the universal Turkic use of *ata* to mean "lord" or "father"—and as early as Ulfilas, let alone Attila.)

Then when the suffix *ila* turns up all through the sources as a component of names, no eye takes note that man after man who bore such a name was demonstrably a Hun, probably a Hun, or of a group which had strongly felt Hunnic power. No, the *ila* just goes to show the Gothonic character of those names, "since *ila* is a commonly used Gothonic diminutive, appearing often as an element in Gothonic names, even in those of Attila and many of his closest relatives."

Maybe so.

Starting with hunches like ours about *ila* (that somewhere in it lurks a Turk term), and going through the *Namenbücher*, we feel that scholars familiar with the more ancient Ural-Altai tongues might find much that would profit them, and help place more exactly the Huns and their language among the Ural-Altai groups. Old-Persian and non-Persian Iranic philologists should also examine the possibilities. Important additions to our understanding of German language history might derive from such research. At least until such studies have been made, and through them the original Germanic assumptions have been sustained, the general evidence indicates that much of the current secondary material floats upon doubts which impair its usefulness.

A few Germanic words which are considered to show traces of Asiatic influence are listed in Karsten, pages 194-97 (see footnote 3 above). There is practically no bibliography upon the subject.

SPECULUM, 1946 36 - 53.

ROBERT REYNOLDS és ROBERT LÓPEZ amerikai egyetemi tanárok közös tanulmánya nagyjelentőségű a hún történetírásban. Szerintük Odoacer nem germán származású volt, hanem hún. Tanulmányuk alapja a gótok történetében sűrűn szereplő "torcilingi" vagy "turcilingi" nép nevéből indul ki, amely nép az Odoacer királyi seregében nagy jelentőségre tett szert. A két kutató különösen kiemeli Hunulfus nevét, amelyet germanizált 'hún farkas'-nak fordítanak. Elemzésük meggyőző, bár a végső megoldást még nem mondják ki a tanulmány során.

Ókori eredetű magyar emlékek

(A tanulmányt vita jelleggel közöljük)

Ha történettudományunk száz évre terjedő munkásságának eredményeit értékelni akarnánk, talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy a mérleg a tárgyi (archeológiai) kutatás eredményei javára billenne. Ez természetesen nem értékrendi meghatározás, hanem az előnyösebb feltételekből következik. Történetkutatásunknak szinte egyedülálló nehézségekkel kell megküzdenie. A régész ásója tárgyi emlékek után kutat, s a föld, mely gazdag tárháza ezeknek, nem is fukarkodik. Ezek a leletek sok mindent elárulnak múltunkról, de mégsem eleget. Mert ha a tárgyi leleteket és az őstörténetre vonatkozó elméleteket térképre vetítjük, lényeges eltérések mutatkoznak. A föld fölött a háborúk, tűzvészek és nem ritka esetben a tervszerű pusztítások áldozatává vált történelmi emlékek pótolhatatlan veszteségek, mert ezek között gyaníthatjuk a régebbi történelmünkre utaló írásos emlékeink pusztulását is. Álljon itt egy sajnálatos példa: 1655-ben Csipkés Komáromi György, a debreceni kollégium ókori nyelvész professzora „Hungaria Illustrata” c. művében arról tudósít, hogy még az ő idejében a debreceni kollégium bibliothekájában volt egy „régí magyar betűkkel” írott könyv, amit ő még olvasni tudott s meg is értett. Sajnos, a tartalmáról nem hagyott semmi feljegyzést. Bél Mátyás (1684—1749) pedig arról tudósít, hogy ezt a könyvet sok mással együtt Karaffa emberei elpusztították (1685—86). De mennyit pusztítottak el, amiről híradás sem maradt!... Írásos emlékeink hiányában őstörténetünk homályba borult, s ezt a homályt időnként ellenséges érzületek, politikai indulatok még fokozták is. A tárgyi leletek és történetírásunk között mutatkozó ellentmondások nem jelentéktelenek, s ezért fokozott figyelemmel kell megvizsgálni minden rendelkezésünkre álló anyagot és adatot; különösképpen azokat, amelyek valamely írásos jellegre utalnak.

E sorok írója a fenti gondolatok jegyében jelentkezik szerény munkájával abban a reményben, hogy fáradozásai nem bizonyulnak haszontalannak. Az emlékek, amikről szó lesz, nem ismeretlenek. Régi történelmi emlékek, ereklyék, nemzeti szimbólumok ezek. Mindegyikről írtak már sokat, de úgy látszik, nem eleget. Mert vannak rejtett vagy mellékesnek tűnő dolgok, melyek könnyen elkerülnek figyelmünket, holott talán éppen ezek a lényegesek. Mert ha a tüzetesebb vizsgálódás — amint majd a továbbiakban látható lesz — kideríti, hogy a motiválások nem díszítő elemek vagy elnagyolt anatómiai jelzések, hanem valamilyen írásjegyek, még akkor is új támpontot jelenthet, ha történetesen tartalmuk megfejthetetlen, mert amikor azokat a jeleket a tárgyakra rótták, vészték vagy festették, még bizonyára értelemmel tették. De akadhatunk talán olyanokra is, miket el lehet olvasni, vagy legalábbis szimbolikus rendszerük többé-kevésbé ismeretes. Köztudott, hogy a régi időkben a művészi ábrázolások nem öncélú esztétikai díszítések voltak, hanem kultikus jelleggel bírtak. Találkoz-

hatunk olyan ornamentikákkal, melyek az első látásra egyszerű díszítéseknek tűnnek, de ha az analógiákat is megkeressük, kiderül, hogy évezredekken keresztül nyomon kísérhető és mindig azonos vagy rokon fogalomhoz kapcsolódnak. Okunk van feltételezni, hogy sok esetben az ornamentika is lehet elstilizált írásjegy, amit annak idején csak a beavatottak ismertek. De hogy a „beavatottak köre” mennyire szűkíthető le, ezt nehéz meghatározni, mert pl. a mi népművészetünkben még a múlt századig, szórványosan talán jelen századunkig is, feltehetünk több ezer éves szimbolikus formákat — köztük talán írásjegyeknek is tekinthetőket, melyeket a nép — legalábbis egyes tagjai — értelemszerűen ismert és alkalmazott. A következőkben nem új elméleteket akarok a régiekkel

Esztergomi oroslán falkép. XII—XIII. szd. (?)

szembeállítani, hanem az esetleg félreismert dolgokat tárgyi analógiák sorába állítva megkíséreltem új megvilágításba helyezni. Ha az eredmény nem is lesz véglegesnek tekinthető, de bizonyára új kiindulási alapot szolgáltat, s ebben az esetben fáradozásom mégsem volt hiábavaló.

A tárgyalandó anyag középpontjában az esztergomi, állítólag a XII—XIII. századból eredő falfestmény oroslán ábrázolása áll. Azaz, hogy nem is annyira maga az oroslán az érdekes, hiszen ez eléggé elterjedt hazai és külföldi címermotívum. Igaz, ez a miénk az ismert népes anyagban így is különleges ritka példány. Bár Gerevich Tibor és Fettich Nándor is nyugatról ismert analógiákra hivatkozva textiliáról másolt műnek tekintik, s az eredetieket a bizánci császári textilszövő műhelyből származtatják. Fettich emellett keresztény szimbolikákat is vél felismerni a kompozícióban, bár ezt határozottan nem állítja (személyes

közlés). És valóban, ha az eddig elfogadott kormeghatározást véglegesnek tekintjük, furcsa volna, ha nem így lenne. Mindez elfogadható is lehetne, ha csak egyszerűen oroszlán ábrázolásnak tekintenénk, mint ahogyan ők és mások is teszik. Mert való igaz — bárki meggyőződhet róla —, hogy az oroszlán, az életfa és a zárókör palmattái elterjedtek Európa-szerte s ebben a sorban szinte nem is bír különleges jelentőséggel, mivel csak egy a sok közül. De nem hallgathatjuk el, hogy az életfa motívum nyugaton csupán térkitöltő dísszé vált, míg keleten, Mezopotámiától az Uralig, vagyis a turáni-ugor népek sorában mindig mitológikus jelleggel bírt. Ezt a jelleget a magyar népművészet mai napig megőrizte. Ismert „szabály”, miszerint az eredetre vonatkozó kormeghatározás fontos té-

II. Endre aranybullájának pecsétje. XIII. szd.

nyező az eredetiség kérdésében, és ebből a szempontból nézve nehéz lenne az esztergomi oroszlánokat az analógiák elé állítani. Igen, de az esztergomi oroszlán különálló stílusjegyei mellett tartalmaz olyasmit is, ami a fölemlített analógiákon nincsen. És ez az a „valami”, mely nemcsak különállóvá teszi, de talán nem túlzott vakmerőség azokkal a tudósokkal szemben, kik ezeket a megkülönböztető jegyeket nem méltatták figyelemre, ha felvetjük annak lehetőségét, hogy ez az eredeti még akkor is, ha a kormeghatározás az analógiák elsőbbségét lát-szik támogatni.

Mert vannak esetek, amikor nem a kormeghatározás, hanem a különbözőség a perdöntő. Gerevich Tibor azt állítja, hogy az oroszlán mint címerállat csak Imre király bulláján jelenik meg először s az esztergomi festmény eredetét is az ő idejére teszi. (Magyarország románkori emlékei, 221. old.) Csakhogy ennek az állításnak ellentmond, hogy a koronázási jogar, aminek kristálygömbjén szintén oroszlánok láthatók, mégpedig az esztergomi oroszlánokéval rokon jelekkel, László Gyula szerint a X. századból való s már akkor is fejedelmi jelvényként használták. (Szt. István emlékkönyv, 1938. III. k. és „Hunor és Magyar

nyomában” Bp. 1967. Gondolat.) László Gyulának „fejtörést” okoz az oroszlánok jelenléte a magyarság körében, mivel az általa elképzelt őshazában oroszlánok nem éltek. Hát a germán erdőkben éltek oroszlánok? ... Mégis találunk jó néhány középkori oroszlán-ábrázolást, és ez nem okoz fejtörést senkinek, mint ahogyan az sem, hogy a finn, a svéd és norvég címerekbe miként kerültek oroszlánok. Sőt Gerevich és Fettich is természetesnek találták, hogy a magyarországi oroszlánok nyugat-európai minták után készültek, bár azt elismerik, hogy azok keleti eredetűek. De ha azok keleti eredetűek, akkor miért kellett beiktatni a nyugati közvetítőket, mikor ezeket a „mintákat” a magyarok is közvetlenül Bizánctól megszerezhették? Ugyanis ebben az esetben legalább másodlagos művel rendelkezniük, de így, hogy a közvetítőket is figyelembe kell ven-

Oroszlán a koronázási
jogarról X. szd.

Az aranybulla pecsétjének
címeres oldala

nünk, az esztergomi oroszlános freskónk, ha mindez így igaz lenne, harmadlagos értékű.

A feltorlódo kérdések miatt szükségesnek mutatkozik Gerevich és Feticch analógiáinak alaposabb vizsgálata. Gerevich Németországból több példát sorol föl, de az egyeztetésének hangsúlya a keretdíszítés palmetta és pontsor hasonlóságán van. A belső ábrákról nem szól. Fölemlíti II. Ferdinánd spanyol király (1157—1188) címerét is, ami Imre királyunkat az oroszlán motívumnak a saját címerébe való iktatására inspirálta. A felvetett kérdést nem a palmetta és pontsor hasonlósága dönti el. De még ha az oroszlán ábrázolások hasonlíthatók is, mint pl. a Feticch által (Nyíregyháza Múz. évkönyv II.) felemlített chartres-i kriptá freskóinak oroszlán ábrái, akkor is csupán külső, formai hasonlóságokról beszélhetünk. Ezen a freskón az oroszlánok naturálisan vannak festve, csupán oroszlán voltukért. Nehézkesekek és jellegtelenek. Rajzuk primitív, a szőrzet durván, esetlegesen jelzett. A chaffre-i monostor textíliái pedig annyira távol áll-

Oroszlán, dombormű Bulgáriából XII—XIII. szd.

nak az esztergomi falkép jellegétől, hogy nem is tekinthetjük idevágó analógiáknak. Ezek griffeket, szárnyas lovat s madarakat ábrázolnak, s csak annyiban rokoníthatók, hogy valóban keleti mintákat utánoznak, de nem nehéz felismerni export kereskedelmi áru jellegüket. Az állatábrák belső motiválása valóban nem más, mint a szőrzet vagy sörény, a madaras ábrákon a tollazat nehézkesen geometrizált stilizációja. Sorolhatnánk ezekhez hasonló, sőt korábbi eredetű analógiákat is, mint pl. a Sens (Yonne) Schatz der Katedrális VIII. századból datált gobelinjeit, de ezek is inkább a föntieket előzik, de az esztergomi ábrázolások különállóságát nem csökkentik, pedig állítólag ezek nem is Bizáncból,

Oroszlán-címerállat. Kb. V–VI. szd. (Chorezmi)

hanem egyenesen Iránból származó eredeti példányok. (Richard Homan MacLean: *Frühe Kunst in Westfränkischen Reich* 1939 Leipzig.)

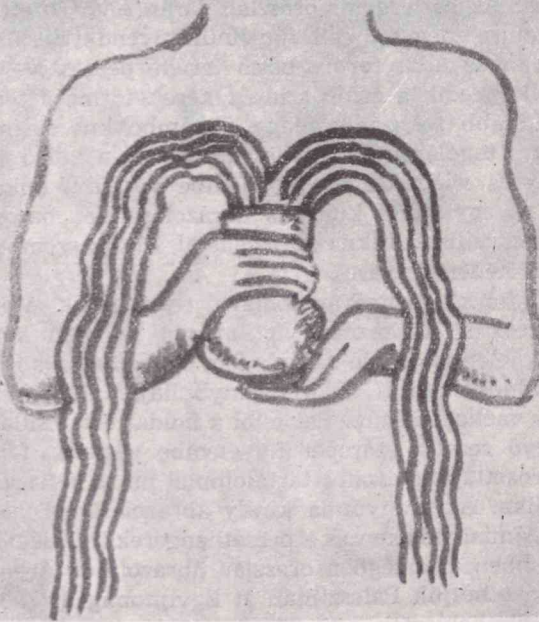
Ha már most az esztergomi oroszlán ábrázolásokat ezekkel az analógiákkal szembeállítjuk, az első látásra feltűnik a kompozíció kiegyensúlyozott, tiszta szerkezetes volta, ami arra utal, hogy messze múltból fogant tradíciók hosszú során át érlelődött így egyszerűvé, könnyen áttekinthetővé. De ha tüzetesen vizsgáljuk az oroszlán belső formáit, sok olyan jelenségre figyelhetünk föl, amiket a fent tárgyalt analógiákon hiába keresünk, de amelyeknek anatómiai indokait nem fogadhatjuk el. Gondoljunk többek között azokra a pontjeles pántokra, melyek a lábakat átfogják. Továbbá látszólag indokolatlanul ható köröket fedezhetünk föl a combot átfogó pánt fölött és ilyeneket látunk a la-

Oroszlán, dombormű, Béth-sánból, Kr. e. II. évezr.

pocka fölött is stb. Ezek az oroszlánok úgy hatnak, mintha írás vagy szimbolika jelekből lennének összeszerkesztve. (Ilyen irányú feltevések már ismeretesek, ha nem is a hivatalos szakterületről, de kívülálló kutatóktól. Így pl. meg kell említenem dr. Novotny Elemér ilyen irányú tanulmányát, ami a Nemzeti Múzeum kéziratárában megtalálható. Tudomásom van Orbán Árpád idevonatkozó tanulmányáról is, ezt azonban nem ismerem. Badiny Jós Ferenc külföldön ismert megfigyeltését sajnos szintén csak hírből ismerem.) De ezek közül a legszembevetőbben emelkedik ki a comb közepében levő nyolc osztású „rozetta” forma és a törzsön a négy sáv. Már szó volt a koronázási jogarról és utaltunk arra, hogy az azon levő oroszlán is ugyanezekkel a jelekkel van motiválva. László Gyula — ki a jogarról részletes tanulmányt írt (Szt. István emlékkönyv III. k.)

Részletrajz a Gudea-szoborról

— a kristálygömböt egyiptomi eredetűnek tartja, de az oroszlán belső motiválását mezopotámiai hatásnak, ill. eredetűnek fogadja el. Egyébként ő is, mint Fettich, az esztergomi oroszlánok esetében stilizált anatómiai jelzéseknek tekintti ezeket a belső motiválásokat. Állítása igazolására föl is említi néhány analógiát, melyek azonban nem meggyőzőek. De mégis László Gyulának köszönöm az útmutatást, amivel figyelmemet Mezopotámia felé irányította. László a „Hunor és Magyar nyomában”. c. könyvében felemlíti az esztergomi oroszlánt is, de annak belső jeleiről nincsen mondanivalója. Nyilván a harminc év előtti álláspontja nem változott.

Ezeknek a motiválásoknak az anatómiai jellegét semmiképpen nem indokolhatjuk. A négy sávot némi fenntartással elfogadhatnánk borda jeleknek, de

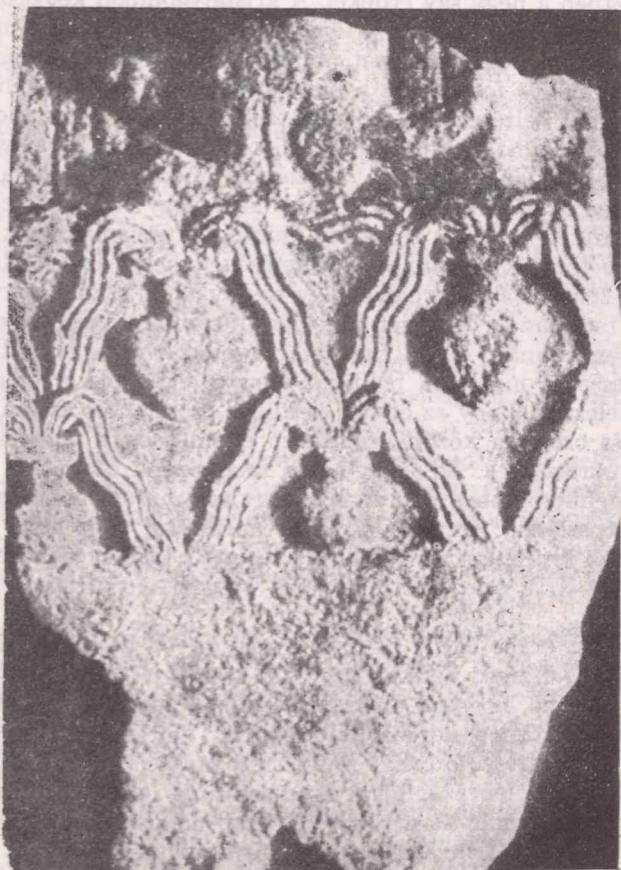
a rozetta formát semmiképpen sem. Az oroszán farán levő rozetta forma annyira világos, egyértelmű, hogy ezzel szemben az anatómiai jelleg föl sem mérülhet. A különös az, hogy mégis fölmerült s ezzel lezártak is tekintették a kérdést. Mert azt nem állíthatjuk, hogy azok, akik ezeket az oroszánokat festették vagy faragták, annyira tájékozatlanok voltak az izomzatok ismeretében. Hiszen az ember ősidők óta húsevő, tehát alig tételezhető föl még a mai urbanizált világban élő emberről is, hogy ne látott volna széttrancsírozott állatot, s némi fogalma ne lenne annak csont- és izomszerkezetéről, formájáról. A stilizáltságra való hivatkozást sem fogadhatjuk el, mert azt László Gyulának, ki képzőművészeti végzettséggel is rendelkezik, tudnia kellene, hogy a stilizálás és a természetes formák egyszerűsítését, vagy dekoratívvá tételét jelenti, de inkább elhagyásokkal, mint többletek beiktatásával. Különben is az állatábrázolás mind az ókorban, mind az őskorban rendkívül fejlett megfigyelő készségről tanúskodik, s a szimbolikus formák is mint motiválások ugyancsak az őskorban már korán megjelennek. Az esztergomi oroszán farán levő rozetta forma is szimbolikus ábra, és amire még fel kell figyelünk, rendkívül fejlett kompozíciós rendszer szerint van az állat forma belső terébe beillesztve. A kerek rozetta forma szervesen illeszkedik a comb szintén kerek formájú terébe. Ezzel az elrendezéssel még inkább fokozódik maga a szimbolikus forma, ugyanakkor a kompozíció egységes tagolásává vált. Ha mindehhez a külső és belső kontúrok könnyed és szellemes stilizáltságát figyelembe vesszük, önkéntelenül is arra gondolunk, hogy az egyiptomi kultikus ábrázolásokhoz hasonlóan, egy távoli időből fogant tradicionális kultikus ábrázolással állunk szemben, tele titokzatos jelekkel, amiket el kellene olvasni.

Ez a „rozetta” forma gazdag analógiával rendelkezik. Mezopotámián és az iráni térségen keresztül Khorezmen át Japánig nyomon követhetjük azonos formával és azonos jelentéssel. De nálunk sem egyedülálló, s így jelenléte pusztán véletlennek nem minősíthető. II. Endre aranybulláján (1222) a trónon ülő király jobb oldalán a feje mellett díszlik. Bal felől a holdat és a csillagot láthatjuk. Ha az aranybullán levő rozetta szerepét figyelembe vesszük, fel kell ismernünk, hogy az oroszán rozettája is azonos tartalommal bír, s az is valamilyen égi vonatkozású szimbolika. Az aranybulla király ábrázolásához hasonló analógiákat találunk a mezopotámiai stéléken és a pecséthengerek sokaságán. (André Parrot: Sumerien) Ugyanebben a térségben oroszán ábrázolásokon is láthatók a rozetták, de nyomon követhetjük Palesztinán át Egyiptomig. Ezeket nem a combra, hanem a lapocka fölé helyezték, ami döntően bizonyítja, hogy nem lehet anatómiai jelzés, mert a comb és lapocka formái tévedésből sem cserélhetők össze. A rozetta kérdést talán le is zárhatnánk, mivel a felsorakoztatott analógiák segítségével bizonyítottnak tekinthető, hogy az szimbolikus tartalmú forma. De ha már eddig eljutottunk, az eredetét is jó lenne megkeresni, mivel most már világossá vált, hogy az esztergomi oroszán ábrázolásunk ebbe a mezopotámiai kategóriába tartozik, s ezek alapján feltételezhetjük, hogy nem a nyugati minták utánzata. Ha az analógiák sokaságát Mezopotámiában találtuk, nyilván ott kell keresni az eredetét is. És ez nem is nehéz, mivel az ékírásos feliratokon sűrűn előforduló motívum, vagyis írásjegy. De megtaláljuk a legrégebb, a piktográf írásjegyek között is. És mivel ezeket az írásjegyeket már megfejtették, így az értelmét is megismerhetjük. Ezek az írásjelek nem betűt, hanem szótagértékeket fejeznek ki, s így egy-egy írásjegy jelölhetett egy csoportba tartozó több értelmű fogalmat. Így pl. a tárgyalt jelünk szótagértéke: AN, jelentése: Menny, Dingir = Isten (André Parrot: i. m. Világtört. Moszkva 1955. I. k. 214). Tehát

az esztergomi oroszlánon és az aranybullán levő rozetta forma isteni eredetű hatalomnak vagy uralkodónak a kifejezője, szimbóluma.

A négy sáv vitathatónak látszik, mivel azok valóban a bordák helyén s nagyjában azoknak formáját követve jelennek meg. De ha a rozetta formáról megállapítottuk, hogy az nem anatómiai forma, akkor jogosan tételezhetjük föl a négy sávról is. Mert ha a kompozíciót elemezzük, nem kerülheti ki figyel-

Domborműtöredék Telloból. Kr. e. III. évezr.

münket a rozetta és a négy sáv között mutatkozó egyenértékűség, ami arra enged következtetni, hogy összefüggő jelekről van szó. De ha a négy sávot külön-külön megvizsgáljuk, feltűnővé válik, hogy azok nem is egyszerű vonaljelek, hanem mindegyik a rozettához hasonlóan zárt formát képez. A három ív tagolása olyan, mint a címereink hármasként halmának a kontúrja. Ezt az új motívumot egyelőre kapcsoljuk ki és maradjunk a négy sáv elemzésénél, mivel először azt kell eldöntenünk, hogy ez borda-e, vagy a rozetta tartozéka. Azt már említettük, hogy a koronázási jogar oroszlánján is hasonló motívum van. És ha ránézünk a mellékelt ábrára, azon is négy sávot látunk, tehát nem kevesebbet és nem többet. De itt az is feltűnik, hogy a sávok vésésekor nem is nagyon alkal-

mazkodtak a bordák helyéhez, hanem inkább a lapockafelületre kerültek a sávok. Van azonban még egy feltűnő jelenség: László Gyula azt állítja, hogy a jogar kristálygömbje egyiptomi eredetű arab munka (f. i. művek). Bár erre nézve semmilyen meggyőző bizonyítékot nem szolgáltat, mindössze arra hivatkozik, hogy a kristálygömb anyaga Egyiptomban fordul elő. Fogadjuk el ezt az állítást, mert semmi okunk, hogy kétségbe vonjuk. Most nem az a döntő kérdés, hogy a kristálygömb magyar vagy arab munka-e. Minket kizárólag a motiválás, ill. ebben az esetben a négy sáv érdekelt. A kristálygömbön két oroszlán van. Az egyikén csak a sörény van tagolva, a törzs sima, ill. ott nincsen a négy sáv. Csak az egyikén van, azon pedig úgy hat, mintha utólag vésték volna bele. És ha nem lett volna különös fontossága a négy sávnak, ily kicsiny felületben, bizonyára csak a bordák jelzése miatt nem vésték volna bele, mint ahogy a túldaliba nem is vésték. De ha ez borda lenne, akkor a másokra is rávésték volna.

Úgy tudjuk, hogy az esztergomi oroszlánok heten voltak. Az aranybulla pecsétjének címeres oldalán is hét oroszlán van a négy sávban. Tehát már háromszor találkozunk a négy sávval és mindig oroszlánokhoz kapcsolva. Így máris jogosan vethetjük fel annak a lehetőségét, hogy az oroszlánokban levő négy sáv egy jelentésű a címerpajzs négy sávjával. Itt ugyan szembeállíthatják az Imre király bullájának pecsétjét, amelyen öt sáv van. Igen, de azon az oroszlánok is kilencen vannak. És ha figyelembe vesszük az aranybulla kibocsájtásának szükségességét megelőző politikai eseményeket, akkor talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy az öt sáv és kilenc oroszlán és az aranybullán levő négy sáv és hét oroszlán között mutatkozó ellentétben a politikai események, ill. ellentétek tükröződnek. Az aranybullán találkozunk utoljára a hét oroszlánal s a későbbi címereinkben már csak a négy sáv marad meg állandó jelleggel. A négysávos oroszlánok, éppen úgy, mint a rozetta, nem helyi jellegűek, de ezek is a rozetták területére vezetnek. Így térben s időben legközelebb eső analógiaként a XII—XIII. századból származó bulgáriai oroszlános domborművet kell bemutatnunk.

Itt is a bordák terébe látjuk bevésve a négy sávot. Látszólag el is hihetnénk, hogy azok bordát jeleznek, de ha a szobrász szemével és észjárásával nézzük a domborművet, feltűnő, hogy az oroszlán hatalmas lapidáris felületei, ahol szintén indokolt lenne éppen a bordák hangsúlyozott jelzése miatt némi formabontás, pl. az erősen megfeszülő combon, ilyesmit mégsem találunk. Csak a fej és a sörény vannak részletezve. A törzs egységes sima felületén, aminél feltűnőbb a sűrűn egymáshoz simuló és a többi részletformához viszonyítva mélyen bevésott négy sáv. De az sem kerülheti ki figyelmünket, hogy az ívesen vésott négy sáv a borda természetes irányával ellentétesen hajlik, ami szinte hangsúlyozni látszik, hogy nem borda, hanem valami más. Anatómiai tévedésnek már csak azért sem tekinthető, mert az oroszlán ábrázolás stilizáltsága mellett is annyira jól van felépítve, hogy pl. a mellkas tömege pontosan érzékelteti a bordák hajlatának irányát. Éppen azért annyira feltűnő, hogy a négy sáv nem ezt a természetes irányt követi. Tehát itt sem anatómiai jelzés, hanem azonos tartalmú szimbólum, mint a fentiek négy sávja. De a kapcsolat is egészen világos. Ugyanis a dombormű keletkezése összeesik azzal az idővel, amikor Arsán bolgár császár felesége II. Endre Mária nevű leánya volt.

Állításunkat talán perdöntően bizonyítja a chorezmi területen talált szárnyas oroszlán címerállat (6. kép), melyen a tárgyalt jelek azonos elrendezésűek, mint az esztergomi oroszlánokon. A chorezmi leleten a „rozetta” és a „négy sáv” annyira hangsúlyozott, hogy a szélek magas domborítással körül vannak szegé-

lyezve. Ugyanis, amint a képen látható, a mélyedésekben színes nemes kőbetétek voltak. Ez az analógia hitelesebben bizonyít mindazoknál, amelyeket nyugatról sorakoztattak fel „hivatalos” tudósaink.

Chorezmról is volna fontos mondanivalónk, de ez a kérdés, mely még egyáltalán nem megoldott, külön tanulmányt igényel.

Ez a lelet nemcsak a nyugati eredet elméletet dönti meg, de az anatómia elméletet is semmivé teszi, mert anatómiai formákat színes kőbetétekkel nem szoktak hangsúlyozni, legfeljebb szemeket, de bordát semmiképpen. Tehát mint az előzőkön, itt is négy sáv van. Nem több és nem kevesebb, mint ahogyan igen következetesen négy sávval van ékítve a térben és időben még távolabbi analógiánk: ez az i. e. II. évezredből való béth-sáni oroszlános dombormű. Mivel ez annyira távoli, hajlamosak lennénk a négy sávot bordának tekinteni, ha nem lenne mellette a lapocka fölött ismert jel, jelentését is tudjuk. A négy sáv itt sem véletlenül négy, mert még két egymással ölelkező oroszlán is tartozik ehhez a domborműhöz, s azokon is négy sáv van a „Dingir”, ill. isten jellel együtt. A négy sávnak ez a következetes ismétlődése, miként a rozetta forma esetében, arra a következtetésre készítet, hogy valamilyen szimbolikus vagy írásjegynek tekintsük. És mivel általában a rozetta formával együtt fordul elő, minden bizonnyal ott kell keresnünk az eredetét, ahol a rozettára rátaláltunk. Csak keresnünk kellett s egy piktográf írástáblázaton rá is találtunk. A négy sáv szótag értéke: AR, jelentése: folyam, áradás, sokaság, nép. Termékenység esetében ember-, állat- vagy termés sokaságot is jelöl.

A négy sáv kategóriájába tartozó két mezopotámiai példát mutatunk be. Az egyik egy álló Gudea király szoborról készített részletrajz. A király kezében bőségkelyhet tart: olyant, amilyent a Bau vagy Istar istennők szobrain is láthatunk. A bőségkehelyből két irányba négyes tagolású folyam árad szét. Az értelme világos: a király kezéből bőség, jólét árad. Ugyanezt a gondolatot fejezi ki a telloi domborműtöredék ábrázolása. Itt ornamentika motívumként ismétlődő bőségkelyhekből szintén négyes tagolású folyamok kapcsolódnak ornamentikává. Ide sorolhatnánk még több pecséthengert is, melyeken hasonlóképpen találjuk a szent folyó (Eufrátesz) ábrázolását, a termékenységi vagy áldás áradását (Parrot i. m., továbbá H. Schmökel: *Das Land Sumer*). Ha már itt a bőségkelyhekről is szó esett, talán megengedhető, ha feltételezzük, hogy az aranybulla címerpajzsán az oroszlánok között levő kelyheket a magyar Boldogasszony „áldozati kelyhével” azonosítjuk. (Kálmány Lajos: *Boldogasszony, ősvallásunk „istenasszonya”, Bp. 1889. M. T. A. k., továbbá Clara M. De Ney — Zoltán Kádár: *Un Capitulo Centroeuropeo 1950. Mendoza 236—37. old.*)*

Ezek után vizsgáljuk meg a magyar emlékeken levő négy sávot, hogy a formai egyezésen túl tartalmaz-e olyan szellemi, tartalmi vonásokat, melyek az említett írásjegy tartalmához, jelentéséhez kapcsolják. Mert ha ilyen kapcsolat nem mutatható ki, akkor csak üres formai hasonlóságnak tekinthető. A négy sáv a magyar címerből a legáltalánosabban ismert. Erről a négy sávról pedig úgy tudtuk, hogy az a négy folyót ábrázolja, ill. szimbolizálja. De így tudta Werbőczy is (*Hármaskönyv, 1514. I. r. llc. 3. §*). Tehát elég messzire nyúlik ez a tudat, hiszen Werbőczy is régi hagyományt rögzít, hogy hitelesnek elfogadhatjuk. Ez pedig megegyezik a hatezer év előtti piktográf írásjel jelentésével. Amint láttuk, a négy sáv mint szótagjegy több rokon fogalmat fejez ki. Ezért szükséges még egyszer visszatérnünk az esztergomi oroszlán sávjaihoz. Már szóvá tettük, hogy azok formájukban mintha a hármashalmot is magukba foglalnák. Ebben az esetben feltételezhetjük, hogy ezek összetett jegyek és össze-

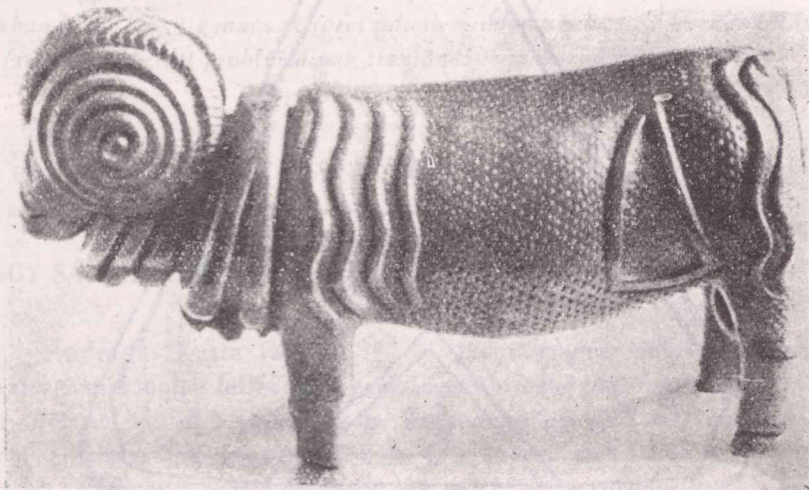
tett tartalma is van. Mivel a piktográf írásjelek között némi ismeretre tettünk szert, nem volt nehéz a hármashalom eredetét is megtalálni; szótag értéke: KUR, GIR, MAD, jelentése: hegy, ország (fent idézett művek). A mi hármashalmunkról is úgy tudjuk, hogy az a Kárpátok három hegycsoportját szimbolizálja. Tehát ez is azonos fogalmat fejez ki. Mint az eddig tárgyalt jeleknek, a hármashalomnak is van néhány analógiája; így pl. Khorezmi tagmájában is a hármashalom a főmotívum. (Tolszov: Ősi Khorezm) Dr. Kádár Zoltán egyet. docens egy szkíta leletet említett a hármashalommal. Fettich Nándor pedig szíves volt egy hun diadémra felhívni figyelmemet. (A gödöllői premontrei gimn. évkönyvében, Nemz. Múz. Tört. o. könyvt.) Így az esztergomi oroszán négy sávja, ami feltételezésünk szerint a hármashalmot is magába foglalja, együttesen országot és népet is jelent, vagyis az ország népét, helyesebben ennek megfelelő fogalmat fejezhet ki. (Azért használtam a feltételes módot, mert dr. Novotny a már említett tanulmányában a négy sávot ékirásnak értékeli. Hogy melyik felfogás a helyes, ezt már hivatottabb szakembereknek kell eldönteni.) Amikor rámutattunk, hogy a négy sáv folyót is és népet is jelöl, evvel a ténnyel azt kívántuk hangsúlyozni, hogy őseink ugyanúgy több jelentéssel alkalmazták ezeket az írásjegyeket, mint előttük évezredekkel előbb Mezopotámiában.

A fenti bizonyító anyag talán eléggé megalapozza annak szükségességét, hogy az esztergomi palota oroszán ábrázolásainak eredet kérdését felülvizsgáljuk. De az eddig elfogadott időmeghatározást sem tekintjük lezártnak, mert bár lehetséges, hogy ezek a freskók a festék és vakolat vegyi elemzése alapján ezt az időt mutatják, de ugyanakkor fölmerül az a gondolat is, hogy III. Béla, vagy Gerevich Tibor szerint Imre korában csak újra festették. Imre már csak azért sem festethette, mert ő minden bizonnyal kilenc oroszánt festetett volna. Ezeknek az oroszán ábrázolásoknak jóval régebbi, talán már Géza fejedelem idejéből származó előzményeinek kellett lennie.

Ezek az írásjegyek mint szimbolikák uralkodó jelvényekként fordultak elő. Így mondhatnánk, hogy mindössze egy szűk uralkodórteg, esetleg csak egy családi dinasztia tulajdonai voltak ezek s a nemzet ezektől örökölte s őrizte meg napjainkig. Igaznak is látszik ez a leszűkítés, mindaddig, amíg új tényező nem bukkan elő, ami ezt a szűk kört szét nem feszíti, hogy a nép is beleférjen, jelét adva, hogy ezekhez az ősi kultúremlékekhez valami úton-módon neki is jussa van. Népművészetünkben, népköltészetünkben, meséinkben már sok olyan jelenséggel találkoztunk, melyeknek a magyarság körében való jelenléte az eddigi őstörténeti elméleteket tekintve „homályosak”. Viszont ezeknek „jövvény” jellege nem bizonyítható meggyőzően. A nép mindig a kultikus szimbolikáihoz ragaszkodik leghívebben, s ha már nem is hiszi azokat, akkor is az ősök emlékét őrzi bennük. Így maradhattak meg évszázadokon át eredeti formájukban ornamentikák, ősi szövegek, miket a szájhagyomány őrzött. A tárgyi emlékek nehezebben voltak megőrizhetők, mivel ezek könnyen enyésző anyagból, vagy anyagokra készültek. Ezért nagy a jelentősége minden meglévő darabnak, amely a nép távolabbi múltjáról tud számunkra valami újat mondani. Népművészetünk tárgyi emlékei kevés kivétellel alig kétszáz évre terjednek. De ezek között is akadnak olyanok, amelyek messzi múlt emlékeit, vagy ősi hagyományokat őriznek. Ezek között is egyedülálló darab az itt bemutatott kos szobor, ami a múlt század tájáról való pásztorfaragás. Itt most nem a szokványos leírást adjuk, hogy milyen fából és milyen faragóeszközökkel készült. Ezt már nyilván sokan megírták róla. Ennek a kis szobornak azért van kiemelkedő jelentősége, mert szervesen beletartozik a fent tárgyaltak kategóriájába. A különös az, hogy ami-

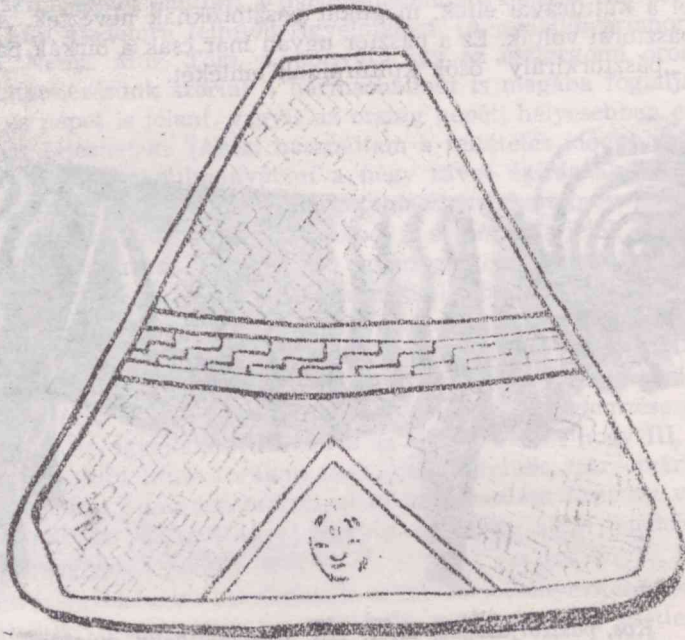
kor ezt a szobrot az a fiatal vagy öreg juhász faragta, s bicskája éles hegyével szépen, értelmes formaképzéssel ráfaragta a kos oldalára ezeket a jeleket, az esztergomi oroszlános falkép az összes ismertetett analógiával együtt még a föld alatt pihent ismeretlenül. Közel ezer év távlatából a pásztorutód ugyanezeket a jeleket rótt a szobor oldalára, melyek az esztergomi oroszlánon láthatók. Pásztorutódot mondtunk? Mintha ebben is szimbólum lenne: azok az uralkodók, kik hajdan ezzel a kultúrával éltek, magukat pásztoroknak nevezték. Az ország, a nép őrzői, pásztorai voltak. Ez a pásztor ugyan már csak a birkák pásztora volt, de őrizte a „pásztor király” ősök kultúráinak emlékét.

Kos, pásztorfaragás, XIX. szd. (Szombathelyi múzeum)

A kos oldalán levő jegyek ugyanolyan rendszerben vannak ábrázolva, mint az esztergomi oroszlánon. De itt a rozetta motívum helyén egy új forma jelenik meg, a háromszög. A négy sáv a lapocka felület fölött kapott helyet, szinte jelezve, hogy nem bordákat akar ábrázolni. Vonalaiban is a víz hullámvonalát idézi. Természetesen ezzel szemben is akadt kételkedő, ki a négy sávot a kos gyapjának próbálta magyarázni. Csakhogy úgy sohasem nyírtak birkát, hogy „oroszlán-sörényt” hagytak volna rajta. De ha el is fogadnánk gyapjústilizációnak a négy sávot, minek tekintsük a háromszöveget? Ilyesmit nem szoktak a birka gyapjából kívágni. Márpedig ha a háromszöveget elfogadjuk valamilyen jelnek, akkor a négy sáv sem lehet egyéb. A háromszög őskori kultikus forma, a termékenység istennőjének vagy a földanyának a szimbolikus jele. Ennek szép példáját ismerjük a hódmezővásárhelyi kőénydombi leletek közül, miket 1940 táján Banner János ásozott ki és Fettich Nándor személyes közléséből (1944-ben) ismerhettem meg. (Fettich Nándor sok értékes útmutatásáért, melyeknek más, megjelent munkáimnál is sok hasznát vettem, ezúton mondok köszönetet.) Ez a háromszögforma is írásjegy, szintén a piktográf írásjegyek közé tartozik, szótagértéke: AN, jelentése: nő. Amint látjuk, a múlt századi pásztorfaragó, ki természetesen a motívumok eredetét már nem ismerhette, de jelentésüket igen, mert értelem szerint olvasható formában alkalmazta. A jelek összeolvasása kb. ez: „A kos szorgosságá által sokasodjanak a birkák”, vagyis itt a termékenység kívánság jut kifejezésre a hatezer éves írásjelekkel.

Lehet, hogy ez az egy szobor kevés, hogy népművészetünkre jellemző általános érvényű következtetést vonjunk le belőle. De nem is ez volt a cél. Mindössze arra szorítkoztunk, hogy megmutassuk, mi minden bukkan elő népművészetünkben, s még mi minden lappanghat a múzeumok raktáraiban.

Termékenység istennő, Kőkénydombi lelet. Neolitik kor.

Az eredmény, amit itt fel tudtunk mutatni, csekélynek látszik. Mindössze négy írásjegy. A sok nyitott kérdés megoldásához kevés, de arra, hogy új gondolatokat ébresszen, mégis valami. Mert azon mégis csak el kell gondolkozni, hogy ezek az ősi — kimondhatjuk nyugodtan — hatezer éves írásjegyek miként kerültek a magyarság birtokába, még hozzá a legtekintélyesebb nemzeti szimbólumainkként. Mert a nemzeti szimbólumokat nem úgy szokták tetszés szerint vásárolni. Ezek nem voltak kereskedelmi árucikkek, hanem távoli tradíciókhoz kötődő kultikus emlékek. De már azért sem lehetnek ezek újkori szerzemények, mert az a kultúrkör, amely ezeket kialakította, a honfoglalás idején s az azt követő időben nagyobbára romokban hevert, vagy már a föld alá került. Ha ékirásos táblák kallódtak is a föld fölött, olvasni már nem tudták. Az itt felsorakoztatott analógiákat is csak az újkori archeológiai kutatás hozta felszínre, s így a mi emlékeinket, középkori nyugati analógiák alapján értékelni nem lehet. Igyekezetünk arra irányult, hogy minden előre elgondolt hipotézist mellőzve, a tárgyi adatok egyezésén keresztül rámutassunk a formák és azok szellemi tartalmának azonosságára s az így feltételezhető eredetre.

Ennek a kis tanulmánynak nem lehet feladata a felvetett kérdés továbbvitele, mivel a formai egyeztetésen túl felmerülő kérdések vizsgálata már a nyelvtudomány szakembereire tartozik.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Andrássy Kurta János "Ókori eredetű magyar emlékek" c. vitairatához.

Andrássy Kurta János vitaindító tanulmányát közvetlen 1969. karácsonya előtt kaptuk kézhez Szombathelyről. Így a szokásos ünnepek előtti póstatörődés miatt több hozzáértő különösen a külföldiek csak késve, vagy még egyáltalán nem, tudták hozzászólásaikat a nekik megküldött xerox másolatok alapján a jelentős tárggyal kapcsolatban visszajuttatni. A jelentősebbeket következő számainkban közöljük. Ugyancsak teret adunk minden szakszerű hozzászólásnak ha az a vitairat felvetett problémáinak tisztázásához hozzájárul.

A SZERKESZTŐ.

A NÉGY SÁV, HÁRMASHALOM ÉS EGYEBEK...

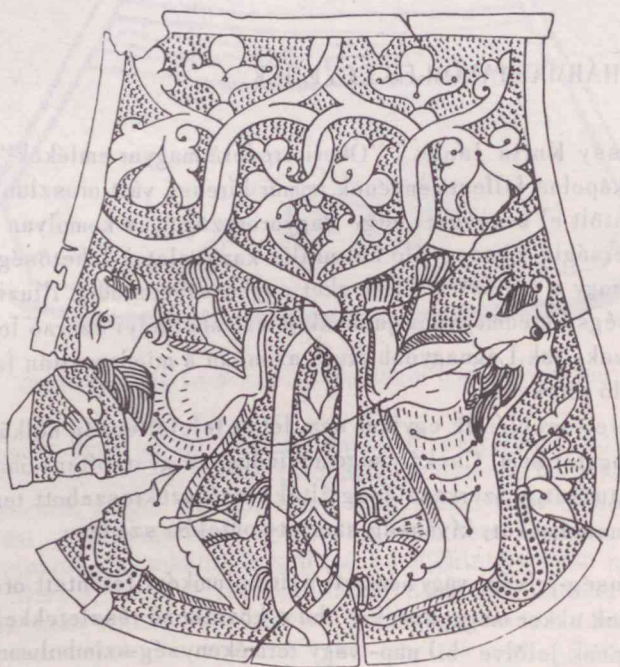
Andrássy Kurta János "Ókori eredetű magyar emlékek" c. tanulmánya az esztergomi kápolna falfestményének immár híressé vált oroszánjaival kapcsolatban örömmel tölt el bennünket, hogy Magyarországon is komolyan kezdenek foglalkozni a sumérságig visszanyúló kulturális kapcsolatok lehetőségeivel. Vitairat a legjobb arra, hogy a részleteredményeket egybevetve, minden illúziós veszélyt elhárítva reális végső eredményhez jussunk. A szombathelyi szerző logikája töretlen érvei nem erőszakoltak. Legnagyobb ereje azonban a minden vitán felül álló tárgyi-lagosságra való törekvése.

A felvetett problémák egyikét sem lehet felelőtlenség nélkül elvetni, de a megoldást hallogatni sem. Csekélységem mindössze gyarapítani óhajtja a szerzőnek az argumentumait. A Szerkesztőség által kissé szűkreszabott terjedelem miatt ezeket az argumentumokat, kívánság szerint pontokba szedem:

1. A fenség-jelvény, vagy nemzeti szimbolumként tekintett oroszán belső-külső jegyei csak akkor meggyőzőek, ha a következő részletekkel rendelkeznek a.) 4 sávval vannak jelölve b.) nap- vagy termékenység-szimbolummal (rozetta, csillag, svasztika-horogkereszt, esetleg háromszög!) vannak díszítve, c.) szerepel valamiképpen a "hármashalom" valamilyen változata, és d.) történelmileg bizonyosság vagy ennek lehetősége a magyarsággal vagy ősi rokonnépeinkkel való kapcsolatról kimutatható.

Ezeket a pontokat úgy tekintjük, mint "conditio sine qua non"-ját a cáfolhatatlanságnak. Épp azért már jó eleve mellőzzük a több százra becsült sávós oroszánokat, amelyekről hiányzik a rozetta, sőt mellőzzük a kb. 50 (általam ismert) szobrot vagy domborművet, ahol mindkét motívum fellelhető ugyan, de nem illeszthetők be abba a földrajzi és történelmi keretbe, ahol őseink éltek vagy megfordulhattak. Miután a tárgykör nagyon vitatott, legyünk magunkhoz szigorubbak a köve-

telmények felállításában, mint azt az ellenvélemény tenné. Ezt a principiumot követve még azzal a veszélyel is számolva, hogy "nihil probat, quis nimis probat", mert a vázolt követelmények ellenére is, mint Andrassy K. J. tanulmánya mutatja, még mindig akad négy oroszlános ábrázolás, amelyek a jelzett követelményeknek legalább három pontban mindenben megfelelnek. A négy számbavehető adat: az esztergomi falfestmény, a jogar oroszlánja, a khorezmi cimer-állat és a bolgár dom-bormű. Ez utóbbi természetesen csak abban az esetben, ha a szerző által feltételezhető történelmi kapcsolat II. Endre leányán keresztül fennáll. Roppant fontosságú-nak tekinthetjük a felsorolt, kimondottan oroszlános motívumok között azonban azt a példányt, amelyet Veszelovóban találtak egy honfoglalás előtti magyar fejedelmi sírban. A tarsolylemez minden kétséget kizárólag ősmagyar ötvös munkája, aki fejedelmi megrendelőjének nemcsak izlését, hanem a fenségjeleit, szimbolu-mait is ismerte és nyilván megelégedésére készítette el remekművét.

A VESZELOVOBAN ELŐKERÜLT OROSZLÁNOS TARSOLY-
LEMEZ. (Fettich Nándor rajza.)

A veszelovoi tarsolylemez két oroszlánján az általunk felállított összes-feltétel kellékek megtalálhatók. Sőt több: ez esetben még a művész maga is a ma-gyarság soraiból kikerült ötvös volt. Miután a lelet a Közép-Volga területén került elő, amikor még a magyarság a Kazár Birodalom keretén belül élt, a kettősége azt engedi sejtetni, hogy a jelzett birodalomban szokásos "kettős királyság" eszméje: tükröződik benne. Erre enged sejtetni nemcsak a két oroszlán, hanem a következő

különleges többrendű jellegzetesség is:

a.) az életfa is kettős, de annyira egytől fakadónak látszik, hogy csak az élesszemű megfigyelő veszi észre, b.) a kettéváló életfatörzsek mintegy szigetet alkotnak, amelyben a hármasság feltűnő jelzése háromszor fordul elő és gyökeret eresztenek a törzsek felé és c.) a legfontosabb újítás abban nyilvánul, hogy míg jobboldali oroszlának négy sávja van, addig a baloldalt csak a három szokásos jel díszíti, végül d.) rozetta vagy csillag helyett mindkét cimeraállat tomporát háromszög ékesíti. Ismerve Feticch Nándor rajzbeli készségét és alaposságát - a mellékelt képet a szerkesztőség u. i. nagy régészünk-től eredő másolatban küldte hozzám véleményezésre - azt kell mondanunk róla, hogy bár újszerűek a motívumok, mégis tökéletesen beleillenek az eddig felsorolt oroszlán ábrázolások következetes sorába.

AZ ERMITÁZSBAN ÖRZÖTT PERMI EZÜST TÁL KARDTÁNCA.
(László Gyula : "Honor es Magyar nyomában..." c. könyvéből.)

Vizsgálat tárgyává téve az új motívum eltéréseket, egyben egy roppant fontos analógiát is bemutathatunk a permi ezüst tálba belekarcolt "kardtánc" esetében. Ezt is magyar ötvös alkotta és ha alaposan megfigyeljük pl. a László Gyula által közölt példányt a "Honor és Magyar nyomában", okvetlen feltűnik a

meglepő jelenség, amennyiben a főalak mellét négy-négy sáv diszíti, addig az összes többi mellékszereplőt - számszerint heten vannak! - csak három. Nem lehet ezeket a sávokat sem a bordák rajzának tekinteni, mert némelyik alakon egészen a has mélységéig vannak bekarcolva. Különben is nincs anatómiai magyarázat arra, hogy a művész több bordával diszítse egyik alakját, mint a másikat hiszen ha valamiben van egyenlőség az emberi nem keretén belül, a bordák száma kétségtelenül az... De a permi ezüst tál még több, eddig felsorolt motívumot is tartalmaz azok közül, amelyeket mint "conditio sine que non"ként önmagunknak megszabtunk. Ez a követelmény a hármashalom szereplése. Nos, még egy icipici figyelemmel megállapíthatjuk, hogy mind a nyolc alak szinte a fejéből kinövő "koronát" visel, amelynek hármas csúcsa van. Hogy ez diadém-e, vagy talán a hármashajfonatnak, varkocsnak az ábrázolása-e, az minden esetre lehet vita tárgya.

A REGENSBURGI ULRICHS MÚZEUM SÁVOS OROSZLÁNJA.

Mint az önmagunk megszabta követelményeknek megfelelő új adatot, én magam is megküldtem közlésre a szerkesztőségnek a "regensburgi Ulrich oroszlán" képét. Négy sávja van ennek is és bár a regensburgi Ulrichs Múzeum egyik késő-római emléke, a leírások szerint a bambergi székesegyházból került ide, ahol kétségtelen magyar vonatkozások voltak és vannak. Nincs módomban pontos adatokkal szolgálni ezidejüleg, de kaptam ígéretet barátaimtól, hogy kutatást kezdeményeznek az irányban, hogy a jelzett katedrális lovasszobra valóban Szent Istvánt ábrázolja-e vagy sem, mert ha igen, akkor a magyar kapcsolat követelménye ebben az esetben is fennáll.

Összefoglalva hozzászólásunkat Andrásy Kurta János "vitairatához" a lényegét abban látjuk, hogy a jelzett ókori adatok minden kétséget kizárva valamilyen formában összefüggésben állnak a magyarság őstörténetével. És egyben külön megköszönjük a külföldön élő kutatók nevében azt a fontos adatot, amelyet a pásztor faragta kos szobrocska jelent, mert ez azt mutatja, hogy az a titokzatos valami, aminek ma a nyitját kutatgatjuk, egészen a népi öntudatig gyökeretvert és annyi esztendő ezrekig öntudatlanságban szunnyadva a 19. században is kivirágzott az ősi "pásztor - királyok" egyszerű utódjának keze alatt...

LELKES GÁSPÁR O.S.B. (Brazília.)

AMIT AZ ESZTERGOMI OROSLÁNOK KUTATÓI ELHANYAGOLNAK...

A vitatott esztergomi oroslánok festményeit a maguk teljességében elemezni a legalapvetőbb feladat, ha a vélt vagy valódi rejtett szimbólumokat eredményesen meg akarjuk oldani. E tekintetben a külföldi kutatók nincsenek tisztában

III. OTTÓ SELYEMBROKÁTJA NAGY KÁROLY SÍRJÁN.

az ikonografiai szimbolizmussal. Erre mutat a sok eltérést jelző és közkézen előforduló legalább ötféle változat a külföldi kiadványokban. Nem szólunk most a keretdiszítés gyöngyszemeinek számáról, sem az életfa ágairól, hanem csak a jelentős "sávok" ábrázolásairól. Egy argentin kiadványban ezek egyszerűen átalakultak háromszögé, pedig a falfestményen ilyen egyszerű mértani ábra nem szerepel. Az eredeti kép inkább rozetta cikkelyeknek nevezhető, nem pontosan központi metszéssel, hanem egy belsőleg elképzelt négyzettel. Ez az elképzelt négyzög a rozetta nyolc szirmát úgy bontja négy szeletre, hogy mindegyikük egy középső egész és két szélső (jobb és baloldali) félszirom rajzát kapjuk, amelyek mindegyike egy tökéletes "hármashalmot" eredményez. Hogy ennek van-e valami jelentősége, azt szakembereknek kellene eldönteni, de a lényeg az, hogy a háromszögekről, amelyekre oly sokan kitérnek magyarázataikban, a festményen — leve szó sem lehet.

Ugyanígy elhanyagolta az eddigi kutatás a festmények színeit amelyeknek szintén nagyon fontos jelentőségük lehet. Tudunk az egyptomi sirkamráknak a szimbolikus színeiről. Miért kell ilyen részletet mellőzni?

Eddigi megjegyzéseink nemellenvéleményként születtek, hanem aggályoskodó "szórszálhasogatásból", hiszen a tárgy fontossága etéren ezt ajánlja.

Egyben felvetem a kérdést, amelyre Andrassy K. J. az európai selyembrokátokkal kapcsolatban szintén kitér. Illusztrációként kérem a Nagy Károly sírján diszelgő elefántos, bizánci selyembrokátot közölni, mert ezt esetleg otthon nem ismerik. Eredete nem kétséges, hiszen szerepelnek rajta Mihály "primikerios" és Petros "eidikon" a bizánci császári selyemszövő ipar ellenőrei. De nem is a brokát eredete, hanem a külső diszítése a fontos. Itt nem "hasonlóságról" hanem egyenesen "azonosságról" kell beszélünk. Véletlenségre pedig nem hivatkozhatunk, hiszen ez esetben az oroszlanos előfordulások sok motívumáról állithatnók ugyanazt. Egyedüli megoldásként magam is csak arra gondolok, hogy az élelmes bizánciak a selyemgyártás titkával együtt a motívumokat is Perzsiából szereztek meg.

DEME ALBERT (Németország).

A HOZZÁSZÓLÁSOK sorozata még nem zárult le. Több munkatársunk kért bizonyos "türelmi időt", mert még nem készült el tanulmányával. Megemlítjük azonban, hogy eddig három beérkezett "hozzászólást" nem közlünk az általános ismert tények egyszerű felsorolása miatt, miután semmi érdemlegeset, vagy új ismeretközlést nem tartalmaznak.

Egyben felkérjük a tárgyban jártas olvasóinkat, hogy észrevételeiket küldjék a szerkesztőség címére. Minden véleménynek teret adunk, amennyiben a vitatott kérdés tisztázásához hozzásegítenek.

a szerkesztő.

SUR LA LANGUE DES HIOUNG-NOUS*

LOUIS K. KATONA (康道南)**

Un peuple, qui avait su organiser l'Asie Centrale dans un empire immense et qui pendant des longues siècles rivalisait avec la Chine de telle mesure, que cette dernière, le plus souvent a dû acheter par tribut la paix de son adversaire; un peuple jadis si puissant, comment pouvait-il disparaître de la scène de l'histoire, qu'on ne sait pas même quelle langue il parlait?

Après leurs défaite par la dynastie Han postérieure, le reste de ce peuple se dirigeait vers l'occident et ils sont disparus devant les yeux des chinois.

Peu après, sous le roi d'Attila, ils formaient en Europe Sude-Orientale un empire si puissant, qu'ils ont pu vaincre l'Empire d'Orient et celui d'Occident. Mais après la mort d'Attila, leur empire a subi la sorte des empires nomades: les différents tribus encadrés dans l'empire par le pouvoir central, dans la personne d'Attila ayant perdu la force de cohésion, les forces centrifuges disloquèrent aussi cet empire. Irnik, le plus petit fils d'Attila, des éléments restés fidèles à la dynastie, a formé un nouvel empire, qui s'appelait Bulgar. Ce mot turc signifie 'mélange'. Le développement de l'empire Khazar, a dissocié aussi cet empire. Une partie des bulgars, les quturgurs, sous la conduite de Isperich franchi le Bas-Danube (679) et fondèrent la Bulgarie actuelle, où dans peu de temps ils adoptaient le christianisme et ont été slavisés. L'autre partie, les onoghours, en connection avec les magyars, ont subi la domination khazar. La troisième branche des bulgars, suivant le cours du Volga, se retirèrent dans le boucle de ce fleuve. Devenus sédentaires, ils ont fondé un empire florissant, tenant dans leurs mains le commerce avec l'Europe Orientale et de Sibirie Occidentale. Leur empire a été anéanti par les hordes de Batu kan et sous Ivan le terrible ils sont devenus sujets russes. Leur descendants sont les Tchouvaches d'aujourd'hui. Ils sont au nombre de 1000000 et ils parlent une langue "r" turque. La liste des princes de Bulgarie, outre les noms des souverains, nous a conservé aussi quelques mots communs, qui prouvent, que les bulgars de Danube, parlaient aussi une langue "r" turque.

En ce qui concerne la langue des hiong-nous de l'Asie, nous sommes réduits aux quelques mots et titres, qui sont gardés dans les annales chinoises et écrits en caractères chinois. En se basant sur les restes de la langue des huns européens, beaucoup de savants ont déclaré, que les hiong-nous parlaient aussi une langue turque. D'autres ont affirmé—entre eux aussi P. Pelliot—que les hiong-nous parlaient mongol. Recemment il y a aussi une opinion, qu'ils parlaient une langue paleoasiatique, mais personne n'est pas réussi à fournir des preuves persuasives de leur affirmation.

* This paper is presented to the First International Sinological Conference held in Hwa Kang, Yang Ming Shan, Taipei on August 26-30, 1968.

** Senior Editor at National Central Library in Taipei.

Dans la suite je vous présente la reconstruction de la prononciation de quelques mots hioung-nous, qui se cachent derrière les caractères chinois par lesquels ils sont transcrits.

Prenons tout d'abord le titre des rois hioung-nous: 撐犁孤塗單于 tcheng-li qu-tu chan-yu, qui doit signifier: "fils du Ciel, large." La prononciation ancienne du caractère 撐 (d'après B. Karlgren*) était t'Dng, celle de 犁 liei. La triptongue iei dans ce mot nous indique, qu'on a essayé de transcrire un son, qui n'existe pas dans la langue chinoise, ou bien s'il existe est difficile à prononcer. La prononciation japonaise de ce caractère nous montre en effet, que ce mot avait originairement un r-initiale. Ensemble les deux premiers caractères prononçaient: t'angri, ce qui correspond parfaitement au mot turc: tangri, Dieu, Ciel.

Les deux caractères suivants 孤塗 ont la prononciation qu-tu' et doivent signifier, son fils'. Dans cette forme ils ne nous donnent pas aucune explication sur le mot hioung-nou, qu'ils couvrent. Mais si nous supposons, que le -u final de la syllabe 塗 tu est la troisième personne singulier du suffix possessif de la langue turque et que le t- initial de ce même syllabe appartient à la syllabe précédente, nous obtenons le mot qu-tu. Dans la langue ouïghoure il y a un mot: qot (WBR. p. 604) qui signifie "Das Geschlecht die Art, Gattung". p. 613: uig. q u d u, forme dérivée du précédent, également das Geschlecht etc. Dans la langue bosniak: q o d u q 'das Esselfüllen'. Le mot ouïg. qot, pourvu du suffix possessif 3.pers. du singulier signifie 'son descendant'. Alors la prononciation hioung-nou des quatre premières caractères de ce titre est: t a n g r i qu-tu et signifiaient: 'descendant fils, du Ciel' comme le disent les commentateurs chinois.

Selon le dictionnaire 康熙字典 Kang-hi le caractère 單 dans le titre des souverains hioung-nous, dans la jonction avec 于 yu, ne doit pas être prononcé t a n, comme d'ordinaire, mais tchan, ou chan. J'accepte la proposition de J. J. M. de Groot,** que cette prononciation de 單 se base sur l'ordre de l'usurpateur 王莽 Wang-mang, qui en 15 de notre ère avait changé le nom des hioung-nous en 恭奴 kung-nou et le titre de leur roi en 善于 chan-yu. Par suite je laisse à côté cette prononciation arbitraire du caractère 單 et j'essayerai de reconstruire la prononciation hioung-nou de ce titre en me basant sur la prononciation t a n.

C'est une particularité de la langue chinoise, qu'elle transcrit les mots étrangers, qui ont une -r final, par des caractères, dont la prononciation a un -n final. Par exemple: 魏略 wei lio dit, que les 丁令 Ting-ling produisent des peaux de 昆子 kun-tse blancs et bleus.

Si nous remplaçons le -n final de qu n par -r final, nous obtenons la syllabe qu r. L'ancienne prononciation de 子 était tsi, prononciation japonaise de ce même caractère est si. Les deux caractères ensemble avait la prononciation: qu r s i.

* Analytic dictionary of Chinese and Sino-Japanese

** Die Hunnen Der Vorchristlichen Zeit.

ce qui corresponde au mot mongol q u r s i et au mot tchouvache q u r s e qui signiphient r e n a r d. Alors les Tinglings ont produit des peaux de renard blanc (= hermin) et bleu.

De même, si nous remplaçons le -n final de 棍 koen, baton, par -r final, nous obtenons le mot q a r, qui corresponde au mot turc q a r(-u g) qui signiphie picu.

Si nous remplaçons le -n final du mot chinois 冢 t u n=tumulus, par -r final, nous obtenons le mot t u r, qui est le radical des mots turcs t o r-a q, une fosse, où on allume le charbon et de t o r-l u q=chaumière en terre, charbonnière, qui corresponde au mot hioung-nou 逗落 t o r l u q=tumulus. La prononciation teou du premier caractère devait être t o r, celle du deuxième r a q, d'où par dissimilation le mot turc t o r-l a q>t o r l u q=tumulus.

Le chapitre premier des 突厥 T o u-k i u e de l'encyclopédie de 杜佑 Touyeou nous indique, que les tou-kiue appellent le fonctionnaire, qui s'occupe du ménage 安禪且泥 An-tchan c'ie ni. 安禪 A n-t c h a n correspond au mot sag. (WBR) a r č a=Geschenk an die Braut: Brantwein, Butter, Fleisch. Ici nous avons de nouveau un mot étranger (turc) dans lequel le -r final est transcrit par -n final: a r>a n. Ce même caractère figure aussi dans le nom de ville 安息 A r s i k: ce qui nous prouve, que son -n final remplace un -r final.

Le roi le plus célèbre des hioung-nous' appelait 冒頓 Mao-tun. Si nous remplaçons le -n final de la syllabe t u n, nous obtenons la terminaison t u r. La prononciation de 冒 est m a u, qui devait avoir un guttural final (-g). La prononciation japonaise de ce caractère est b ō. Ce caractère a une autre prononciation aussi: b o k, ou m o k. Son élément phonétique 目 mu, originairement avait aussi un guttural final (k) miuk; sa prononciation taiwanaise est b a k (-tsiu) dont le correspondant turc est b a q=voir. Prenant en considération de tout ces phénomènes phonologiques il semble évident, que l'ancienne prononciation de 冒 était b a g, la prononciation du nom complet: B a g a t u r. Dans le chinois la consonne gutturale de b a g a >b a r a>b a h a est tombé et c'est comme ça, que la diph-tongue b a u, m a u s'est formée. C'est une phénomène analogue à c e qui s'est produit dans le mot 蒜 s o a n<du mot turc s o r a n. Pour le changement de b-initial en m- initial c.f. turc b u g(d a i)>chinois 麥 m a i, blé. Ce nom est répandu dans toute l'Asie Centrale et Sud Occidentale, même aux Indes. Je vous présente encore un dernier exemple pour la transcription de -r final étranger par -n final dans le chinois. C'est le nom du tan-hu 軍臣 T'ün tch'en. L'ancienne prononciation de t' ü n était k u a n, prononciation japonaise g u n. Par le remplacement de -n final par -r final, nous obtenons le mot k u r, le pron. de 臣 tch'en était san. C'est le nom du tanhu K u r s a n. Ce nom figure aussi parmi les noms des chefs des magyars conquerants du pays. Le chef d'état major de Arpad s' appelait aussi Kursan.

Voyons maintenant si ce phénomène traité cidevant est il valable aussi pour l'explication du titre 單于 T a n-y u? Le mot t a r ne nous donne pas aucun appui pour l'interprétation de ce mot. Une autre particularité de la langue chinoise est de rendre -l final aussi par -n final. Par ex. t a l et ses dérivés peuvent nous expliquer le sens de 單. Kir. Dsch. OT.Tar. t a l a = die Ebene, die Steppe, Alt. Tel. etc. t a l a i das Meer, ein grosser See. AT. Uig. t a l u i das Meer. d a l a (Kir. Kaz.) die Steppe, die Ebene. ä n d a l a ein offenes, weites Feld. d a l a i (Dschag) das Meer. Au radical t a l- corresponde dans le série palatale Tel. t ä l-, dont le dérivé: t ä l g ä m signiphie, weit, ausgedehnt. t ä l g ä m j ä r = ein weiter, ausgedehnter Platz. Le développement sémantique de ce mot s'effectuait dans deux direction: a m p l e → p l a i n e → steppe → p a t u r a g e, l'autre direction é t e n d u (de l'eau) → g r a n d l a c → m e r. La prononciation ancienne de 于 j i u (k → g- > r > h-) qu > gu > ru > hu Dans la langue turque le -u final attire souvent un -j supplémentaire, comme par ex. dans les mots q u n č u j < du chin; 公主, y a v d u j etc. La prononciation hioung-nou de 單于 était * t a l g u j, le même mot, que le ouïgour t a l u i < * t a l g u j. Sur le changement de g > r > h dans le chinois, nous avons un autre exemple: le titre 葉護 jap-gu. La prononciation ancienne de 葉 était j a p. Le -p final est encore gardé dans les dialectes du sud (Hong Kong: j i p). Ce mot est pénétré comme mot commun dans la langue turque, où il vit encore, pourvu du suffixe de renforcement -r a q. /: j a p r a q = feuille, tout comme dans le chinois.

Ce suffixe de renforcement -r a q, existait déjà dans la langue hioung-nou aussi, qui est attesté dans le mot 徑路 k i n g — l u = un couteau précieux. La prononciation ancienne de 路 était l u o', qui avait originairement -g final. Sa prononciation japonaise 'r o' nous montre, qu'il avait r- initial. La prononciation de ce mot dans le hioung-nou était q i n g (i) r a q, ce qui correspond au mot Tel.: q i n g i r a q = ein Messer mit zwei Schneide. La prononciation ancienne de 護 hou était g u o. Le changement g > h s'effectuait dans le chinois, comme nous l'avons vu dans le T a n-h u < t a l r u j. Le mot J a b g u est attesté aussi dans les inscriptions de l'Orchon. Un autre mot hioung-nou est le mot 留犁 liü-li, qui signiphie, une espèce de cuillère'. Le correspondant turc de ce mot est l'osmanli l ü l e = foyer de pipe, mesure d'eau. Dans l'osmanli ce mot est emprunté de la langue persane. Nous ne savons pas, si les hioung-nous avaient eu des relations avec les persans, par suite il faut supposer, qu'ils ont eu des relations avec les alans déjà avant notre ère, et non seulement dans les temps d'Attila, avec qui ils ont envahi l'Europe Occidentale ensemble.

Un autre mot d'origine alan(?) nous a gardé l'enciclopédie de 社佑 Touyeou. Dans le chapitre premier des 突厥 Tou-kiue il est dit: Tou-men (Bumin) après avoir vaincu les jouan-jouans, il prit le titre de i-li ko-han ça c'est comme le tan-hu d'autrefois. Il nomma sa femme ko-ho-toen c'est aussi comme le 關氏 o(h) sè d'autrefois. Alors oh-sè signiphie "femme de kagan". Voici un mot, qui

est difficile à expliquer. Ces deux caractères ont aussi la prononciation de a t-s i, h a t-t i etc. Le dictionnaire 辭海 Tse-hai dit, que 關氏 prononce, comme 燕 j e n, 氏 comme 支 tchē. Les femme se rougissent avec des fleu r es de l'arbre h u n g-l a n, 胭脂 jen-tche, c'est pourquoi on appelle la femme aussi j e n-tche. On écrit récemment j e n-tche aussi 烟支, qui signiphie: rouge, couleur de teinte. "Parceque l'impératrice ainsi maquillée était très belle, son mari l'appelait J e n-t c h e. Le maquillage 胭脂 jen-tche a la même prononciation que la fleure de h u n g-l a n et ceci comme la prononciation de 關氏 jen-tche dont l'écriture la plus récente est 烟支. Parceque les titres se dévaluent partout, le peuple avait commencé de nommer leurs femmes aussi j e n-t c h e. Ce titre vit encore aujourd'hui, mais c'est seulement le mari qui peut nommer sa femme ainsi, un étranger ne pent l'employer que pour une prostituée. Le 通典 Tong-tien de 杜佑 Tou-yeou nous indique les noms de quelques animaux domestiques de 序略 Su-lió, peuple turc le plus ancien connu. C'est pourquoi j'enserre ici l'explication des mots de leur langue.

1/. Le 馱驥 est un animal, dont le père est un cheval, la mère une âne. 馱 pron. comme 決 küe, küt, kiwat. Il semble que cette syllabe avait originairement -t final. Le deuxième membre de ce nom 驥 prononce, comme 提 t'i, t'ai, d'iei. Ensemble la prononciation la plus ancienne de ces deux caractères était: kiwat-d'iei. Comme nous avons vû dans le mot t a n g r i, dont la dernière syllabe était 犁 liei, où le triptong couvre un son -ri, le triptong de d'iei doit être aussi la reddition d'une syllabe ayante "r", alors t i r. Le mot turc, qui signiphie mulet est q a t i r qui doit être identique avec le Kiwat-tir. Avait le mot turc q a t i r deux-tt-intervocalique?

2/. L'autre animal s'appelle 駒駝. La prononciation du premier caractère est comme 陶 t'ao, t'ou, d'au, celle du deuxième 圖 tou, ensemble les deux caractères t'ao-tu, qui correspond au mot turc t a t u=ein Pferd vom mittlerem Wuchse. (ö lü)

3/. Le troisième animal est le 驪騃 'une espèce de cheval sauvage', Le caractère 驪 a la prononciation comme 顛 tien, tin, jap. ten. L'élément phonétique de 騃 est 糸 hi, hai, riei, où la triptonge doit couvrir un "r". À mon avis ça doit être prononcé ri r. c.f. ajgir, bāgir. Le mot turc actuel, qui correspond à ce mot hioung-nou, doit être certainement tuṛur, qui selon WBR. p.1432 vit encore chez les Kir(Bdg) et qui signiphie "Ein Pferd von mittelmässigem Wert. La syllabe u r de ce mot est certainement la même syllabe, que h i, h a i, i e i. La première syllabe t u de ce mot peut remonter à une forme plus fermée: t o, D'après mes arguments, énumérés cidevant, nous pouvons établir, que les hioung-nous parlaient aussi une langue turque, comme les huns de l'Europe. Les descendants de ceux, qui après l'exodus des hioung-nous vaincus restaient en Asie Centrale étaient les 突厥 tou-kiue, qui à leur tour y formaient aussi un empire puissant.

THE MONTGOMERY PAPERS .

Sándor Szilassy (University of Tampa.)

John Fluornoy Montgomery was a faithful member of the Democratic party and did not offer any resistance when the New Deal lifted him out of the presidency of the International Milk Company and put him in the dignified but poorly paid position of Minister to Hungary in June, 1933. At that time he was as ignorant about Hungary as most Europeans are about Alabama or Indiana. Before leaving the United States, he heard at the State Department that while Hungary was a puppet of Italy and had no independence of action, she was of importance as a listening post.

In July, 1933 the new Minister interrupted his journey in London, where he met with Secretary of State Cordell Hull. Some days later he and his wife arrived in Budapest and moved to the apartment of Nicholas Roosevelt, who was Montgomery's predecessor. Some weeks later they found a larger and better home, which was remodeled at the cost of \$17,000. Naturally, all the expenses were paid by Mr. Montgomery. It is quite well known that in the 1930's the miserable salary of American diplomats was barely enough for maintenance, and they had to pay from their own pocket for gala dinners and entertainment which were part of the job. This was the reason that the President had to select rich, amateur politicians even for the most important diplomatic posts, whose duty was a generous contribution to the party cash box among others. In 1933 Ambassador Biddle gave \$100,000, Ambassador Morris \$50,000, Long \$75,000, and another wealthy diplomat sacrificed \$150,000 on the altar of the ruling party.

Montgomery had a nice, outgoing personality, and the members of the high society in Budapest quickly learned that he was a rich man and a generous host. Very soon he was on friendly terms with many aristocrats and leading politicians.

His memoranda, personal correspondence and diplomatic papers, which I received from his daughter, shed some light on life in Budapest during the depression years. Most of the prominent Hungarians lived quite well then in comparison to the living standard of the unemployed who were kept alive by free public soup kitchens, but some of the leading families had not seen meat for months either, according to Montgomery.

Archduke Hapsburg Joseph and his wife, Augusta, the daughter of Emperor Francis Joseph, were invited by Montgomery at least once a year. This belonged to diplomatic protocol because Joseph was the second in rank in Hungary, although did not have any kind of political power. They demanded the right of checking the guest list in advance before each legation dinner. Joseph was well known as the friend of roses and gypsies; he even learned the Gypsy language. Augusta smoked long cigars after each meal. They were dignified and boring. Ramsey, the British Minister told Montgomery once after a party that he had to attend in the palace of the Archduke:

"I arrived as a royalist, left with anti-royalist convictions and after another party I will be a communist . . ."

Montgomery had excellent relations with Regent Horthy, whom he liked and respected. In one of his memoranda I found this story: During a per-

formance at the Opera in 1939 Montgomery heard Nazi chanting and anti-government shouting and saw that the Regent disappeared from his seat. He went to investigate with his son-in-law and found Horthy in a lobby, where he was slapping the face of several pro-German youngsters, repeating: "So you would betray your country, would you?" Horthy was alone, his guards did not know where he went.

Most of the Prime Ministers, Foreign Ministers and his colleagues were among Montgomery's friends, but his best friend was the leader of the opposition Small-holders' Party, Tibor Eckhardt. In Montgomery's opinion Eckhardt was an American type politician who he hoped would push through the secret ballot law and the democratization of public life in Hungary.

The shadow of Nazism was already on the horizon when Montgomery took over the American Legation in Budapest. Italy seemed to have a key position in the struggle for influence in Central Europe, mainly because Mussolini at that time supported Austrian independence. It was generally believed in Hungary too, that if Hitler were master of Vienna, the road to Constantinople and Eastern Europe would be thrown open. His goal was served by the fact that only small splinter-states were in his way, since the Hapsburg-ruled Austro-Hungarian monarchy fell apart in 1918.

As Montgomery writes, many Americans thought in the early 1930's that Hitlerism was the child of a conspiracy of German aristocrats and militarists, the so called "junkers", but it was rather mobocracy, or the German brand of Stalinism. Many of the junkers and the monarchists were the sworn enemies of Hitler. He and his associates considered the Hungarian social and political structure outdated and didn't like the hard-headed Regent, but otherwise showed some kind of friendship to Hungary until World War II broke out.

Hungary was surrounded by enemies in the north, east and south. Czechoslovakia, Rumania and Yugoslavia were members of the Little Entente system which was aimed at the permanent subjection of Austria and Hungary. In Czechoslovakia non-Czechs amounted to more than one half of the population and Benes was worried about the future of his country. Rumania and Yugoslavia also had sizeable national minorities, including about two million Hungarians, and this contributed to the ill feelings between Hungary and the so called successor states.

During his first three years in Budapest, from 1933 to 1936, Montgomery was convinced that Hungary had followed an independent path in the field of international relations, cleverly balancing between Italy and Germany. Then came the Italian-Ethiopian war and the League of Nations sanctions against Italy, which were initiated by Mr. Eden, who first represented England in the League and became British Foreign Minister in December 1935. The sanctions threw Italy into the arms of Nazi Germany. Earlier in 1934, when Mussolini, Dollfuss, the Prime Minister of Austria and Gömbös, the Hungarian Premier, signed a Three Power Pact which was supposed to defend and preserve the independence of Austria, things looked different. The balancing act of Hungary became more complicated two years later, when Italy seemed to lose interest in its northern neighbor. From 1937, after Italy left the League of Nations, Hungarian diplomats frequently were advised by Ciano that they should follow the German line.

Perhaps 1939 was the most exciting year for Montgomery during his entire work in Budapest. His diplomatic correspondence and memoranda re-

flect the feverish efforts of the Hungarian government to try to stay out of the war and not to be occupied by Germany.

After the Vienna award of November 3, 1939, which returned Hungarian-inhabited regions of Slovakia to Hungary, it seemed that the foreign policy of the Budapest government came under the increasing influence of Germany. The recognition of the Japanese puppet state of Manchuria in January, 1939, showed that Hungary had undertaken certain obligations in return for a reluctant German support of Hungarian irredentist aspirations. In addition to this, Hungary joined the anti-Comintern pact in February, in spite of the warnings of many conservative Hungarian politicians who considered it as siding with the German system of alliance and the tying of Hungarian policies to Hitler's war machine.

On March 15, 1939, German troops occupied Bohemia and established a Slovak satellite state. Previously, on March 14, before the expiration of the German ultimatum to Prague, Hungarian troops entered Carpatho-Ruthenia and on the 16th reached the Polish border in the midst of the jubilation of Poles and Magyars. The Hungarian government learned from Berlin that the German forces wanted to occupy the entire Czechoslovakia which would have resulted in the complete outflanking of Hungary from the north; therefore, they took the first step.

On March 17, Prime Minister Count Pál Teleki stated in a speech that the armed action was made possible by the friendship between Hungary and the Axis powers, but it was evident that it was in contrast to German interests. The Hungarian Deputy Foreign Minister, János Vörösmarty, declared before Montgomery that "Hungary had no agreement whatever with Germany as to united action." He also emphasized that "Hungary's position vis-a-vis Germany is such that nobody can afford to lose an opportunity to pay compliments." The most influential Hungarian diplomat, retired Foreign Minister Kálmán Kánya, added to this that even Hitler's Foreign Office never knew what his plans were. Of course, it was generally known that Hitler was ready to attack Czechoslovakia, because earlier in March charges by the Czech Government that Slovakian Premier Tiso was intriguing to separate Slovakia from Czechoslovakia, led to a crisis and a convenient pretext for Hitler to act.

Orłowski, the Polish Minister "knew positively that the Hungarian Minister to Germany came in an aeroplane" to Budapest on March 12 and had given the German consent to Hungarian occupation of Ruthenia. He said that further incursion into Slovakia by Magyar troops was also approved on condition that Hungarian troops be placed on the Rumanian frontier. Thus Germany was able to frighten Rumania into a trade agreement at the expense of Hungary, which paid for the mobilization and the Germans got the trade treaty.

It turned out later that Orłowski was wrong. Hungary did not get additional territories because Hitler suddenly guaranteed the Slovak frontiers and the mobilization obviously was not directed against Rumania, which had a larger and considerably better equipped army than Hungary. Vörösmarty evidently told the truth to Montgomery; the rest was political gossip.

The territorial and political changes that took place on the European continent also influenced Hungarian internal politics, which Montgomery was very much interested in. On January 6, Prime Minister Imrédy announced the establishment of his extreme rightist Hungarian Renaissance Movement, which was supposed to strengthen his political basis as well as to weaken

the Hungarian Nazis, whose propaganda demands were expropriated by the new party. In February it turned out that Imrédy, who pressed the anti-Jewish legislation, was himself partially of Jewish extraction. Then there was no way out and the Prime Minister who was clinging to power so strongly, had to resign. He was followed by Count Pál Teleki, who was three times Foreign Minister and once Prime Minister in the 1920's. He was also a popular Boy Scout leader, and a geographer of international reputation. Some weeks later Teleki submitted the secret ballot law to Parliament which was pending ever since Premier Gömbös promised it to Eckhardt in return for his support and included it in his program in 1932. Montgomery's May 12 conversation with Bethlen, who was Hungarian Premier from 1921 to 1931, illuminated the background of the election campaign. Bethlen thought that the Smallholders Party of Eckhardt would have more supporters in Parliament after the elections, "certainly not less," and said Teleki told him that Imrédy presented a list of 60 candidates but Teleki accepted only 12. Bethlen explained that a strong parliamentary opposition was not against the wishes of Teleki because this enabled him to resist German demands. The Prime Minister expected the Nazis to get 40 seats, and possibly less.

The elections proved that the German money was not spent in vain. Although the government party retained its majority, 56 Nazi deputies were elected, who marched into the first session of Parliament in uniform with fascist salute.

After the annexation of Czechoslovakia the impotency of the French and British governments was almost proverbial, but it turned out that small countries in Europe could not expect help from the other side of the ocean either. Foreign Minister Count Csáky in March confidentially informed Eckhardt about a letter of János Pelényi, the Hungarian Minister to Washington, in which he reported about a conversation which took place between him and Undersecretary of State Sumner Welles. According to Pelényi, the Secretary told him that "Germany would dominate Europe for the next five years." This was in connection with Eckhardt's saying to Csáky that "Germany's domination wouldn't last over a year and Hungary should be careful." Csáky used Welles' supposed statement to defend Hungary leaning toward Germany since they could not do anything else. In April, the world press reported that the request of Bata, the Czech shoe manufacturer, for a visa was refused by American authorities, with the reasoning that his passport was made out by the government of a non-existing country. This decision underlined Welles' views about an irresistible German advance on the European continent and proved that America, too, openly acquiesced in the Nazi annexation of Czechoslovakia. The waves of aggression ran over Europe and many people believed that they had to swim with the stream.

In February the Hungarian Minister of the Interior courageously banned the Hungarian Nazi organizations, but they were reorganized immediately under new names. On April 18, upon the pressure of Berlin, the constitution of the German Bund in Hungary was approved by the government and on June 5, Frick, the German Minister of Internal Affairs, arrived in Hungary to examine the "complaints" of the German national minority. This was an ominous step, because the annexation of Czechoslovakia also started with German demands for complete autonomy to the Sudetenland.

In the meantime, the German expansionist policy extended its feelers toward Poland. Goebbels and his associates concocted new claims and border

violations at regular intervals. Earlier, some observers believed that Germany was bluffing and its only goal was to extort some minor territorial changes from the Poles. Orłowski, the Polish Minister made it clear during one of his visits to the American Legation that "the Poles would never permit the Germans to take Danzig, by ultimatum or by any other method, *except by compensation.*" He told Montgomery that there was a possibility of compensating them and there might be some arrangement made, but such an arrangement would not be anything as the Germans shoved on the Czechs. The Poles would fight in such a case, according to him. Orłowski didn't go into details, but his government was probably considering the possibility of a corridor to the Baltic Sea through Lithuania or East Prussia.

During the summer the situation grew considerably worse and the Hungarian Prime Minister thought it proper to state in a letter on July 24 to Hitler that "Hungary, because of moral considerations, is not in a position to start military operations against Poland." In another letter, also dated July 24, he explained to the Chancellor that "in the case of a general conflict Hungary will align its policy with the policy of the Axis . . . on the other hand our compliance with this policy cannot violate our sovereignty under any circumstances and should not obstruct the accomplishment of our national aims." This was a clear statement and the Germans understood that they could not count on Hungarian support in a war against Poland. In August, Horthy underlined the independent political line of Hungary by presenting the Grand Cross of the Order of Hungary to the president of the American IBM Corporation, and on September 10, after the German-Polish war started, Horthy and Teleki point blankly refused a German request for permission to use a small section of Northern Hungary, which included part of a railroad between Slovakia and Poland, for transient troop transportation. According to the minutes of the September 10 session of the Council of Ministers, "it is a matter of Hungarian national honor not to participate in any kind of military action. If the request would be granted, the neutrality of the country would be violated."

This was a daring statement then. Even Sweden, which remained technically neutral in World War II, gave permission for the transit of German troops and war materials across Swedish territory from Norway to Finland. The admission of tens of thousands of Polish refugees to Hungary was also an anti-German step. The wife of the Regent herself accepted the chairmanship of the organization which aided the refugees, and most of them could later join the Allied forces through underground channels.

Of course, the signing of the Russian-German non-aggression pact on August 23, and the subsequent partitioning of Poland set new tasks for the Hungarian leaders. (It is interesting to remark here that in his *Mein Kampf* which was published in 1926, Hitler declared that a Russian-German alliance would result in a war with the West, and such a war would mean the end of Germany.)

After returning from vacation in September, Montgomery visited the Prime Minister and found he was willing to talk more or less openly about anything with him. Teleki was inclined to put the blame on the British and the French for not giving more assistance to the Poles, but he also thought that the Polish High Command was dreadful. Marshal Ridz-Smigly and those surrounding him were more clever in politics than in warfare. Later he told Montgomery that the Germans will attack Denmark, Holland, Belgium, or

Norway and Sweden because "they offered a way through the enemy, a better military base or better control of the sea." He said that Hungary had fortifications under construction at both the Soviet and the German borders.

He predicted that Germany would lose the war; asked for intervention when negotiations were going on for the sale of American interests in the Hungarian Ganz Manufacturing Co. to the Germans; wanted to buy American planes for the Hungarian Air Force instead of German airplanes; and took every opportunity to meet with the American Minister. Montgomery was frequently invited to tea by the wife of the Prime Minister, but he always found the Prime Minister in the living room alone, without his wife.

At one such occasion in November, O'Malley, the British Minister, got the impression too that there was a growing conviction on the part of Hungary that the war was going against the Germans and it was better to be more friendly with the Allied Powers, and also America since that country might have much to say about the events of the future whether she entered the war or not. The Hungarians, in O'Malley's opinion, trusted the British and the Americans, but didn't like the French.

Late in 1939 Italian-German relations worsened. Count Malagola, an Italian diplomat who had just returned from Rome to Budapest, told Montgomery that "the latest move in the Italian cabinet took out German sympathizers, and since Ciano was known to be very anti-German he felt that the possibility of Italy going to war with Germany is out." He didn't see the Axis functioning, partly because of economic reasons. The Fiat factories were making motors for the French and those who were making woollens, manufactured them for the British army. Practically nothing went to Germany, since she had no money to pay for purchases.

Montgomery heard a story from Mrs. Ullein-Reviczky, the wife of the press section chief in the Foreign Ministry about the same topic. Italian newspapermen were unwilling to sit with their German colleagues at a party at the Carlton Hotel and di Vinci, the Italian Ambassador, went into a back room and waited there until von Erdmannsdorf, the German Ambassador, left. The Italians were especially upset about the Russian-German pact at that time, believing that the European power balance has shifted to the East, and Germany's foreign policy changed.

Kánya, the experienced Hungarian diplomat, did not see anything in the German-Soviet pact but the recognition that pan-Slavism and pan-Germanism could well work hand-in-hand to mutual advantage and play havoc with that portion of the world, including Italy. His impression was that neither Hitler nor Stalin ever kept their word, and therefore he didn't believe their understanding was close.

The French Embassy in Belgrade spread the rumor through a Hungarian diplomat in November that the Allies were planning the outflanking of the German Siegfried Line from the southeast, and that the plan was based on the Weygand army which was stationed in the Middle East. Of course, the main object of the rumors was the intimidation of small East-Central European bumper states which would have fallen in the way of the campaign. It is possible that this had contributed to the efforts of the Hungarian government for better relations with Yugoslavia at that time. The semi-official trip of Eckhardt to Belgrade in November was a significant step in that direction. The Serbs were interested in the Hungarian plan of an Adriatic bloc, consisting of Italy, Greece, Albania, Yugoslavia and Hungary, but the Croatian

Vice-Premier suggested to Eckhardt the resurrection of the Austro-Hungarian Empire instead.

Hungary's orientation toward America was emphasized by several meetings between the Regent and Montgomery in Fall, 1939. On November 15, Horthy made the following statement in the presence of the American Minister:

1. No small country in Europe is free from invasion, but Hungary has no such fears in the near future. Germany can get more from Hungary as a neutral.
2. No request was ever made for permission for German troops to cross Hungary to attack Rumania.
3. Horthy thought that American public opinion was keeping the Germans from going through Holland and Belgium.
4. He had reason to believe Germany and Russia had agreed to maintain peace in Southeastern Europe, so Germany could get supplies from here.
5. Axis still exists, but a German attack on Hungary would be tantamount to an attack on Italy. Hungary would resist with force any attempt to send troops through Hungarian territory.

Horthy also told him that he wanted to kick Nazi sympathizers out of the Cabinet and suppress the Nazi party. He got rid of one of them, the Minister of Commerce, who was forced to resign.

Horthy said among others, that there was a universal hatred in Central Europe because of centuries of warfare. "If God appeared to the King of Rumania and told him that unless he gave Transylvania back to Hungary, Rumania would be wiped out, there would be nothing the King could do because if he tried to do it, he would be put off the throne within twenty-four hours." The Hungarian policy, according to Horthy, was to stay alive between two millstones, and it was not a small task for a small nation.

Montgomery realized that the Hungarian government was more courageous and more successful than the governments of neighboring small countries, but this was only a temporary phenomenon. Hungary was not occupied by the Germans until March 1944, but the forced concessions that were gradually made for extremist groups and the increasing clamping of the German screw finally destroyed the dream of a Hungarian Switzerland.

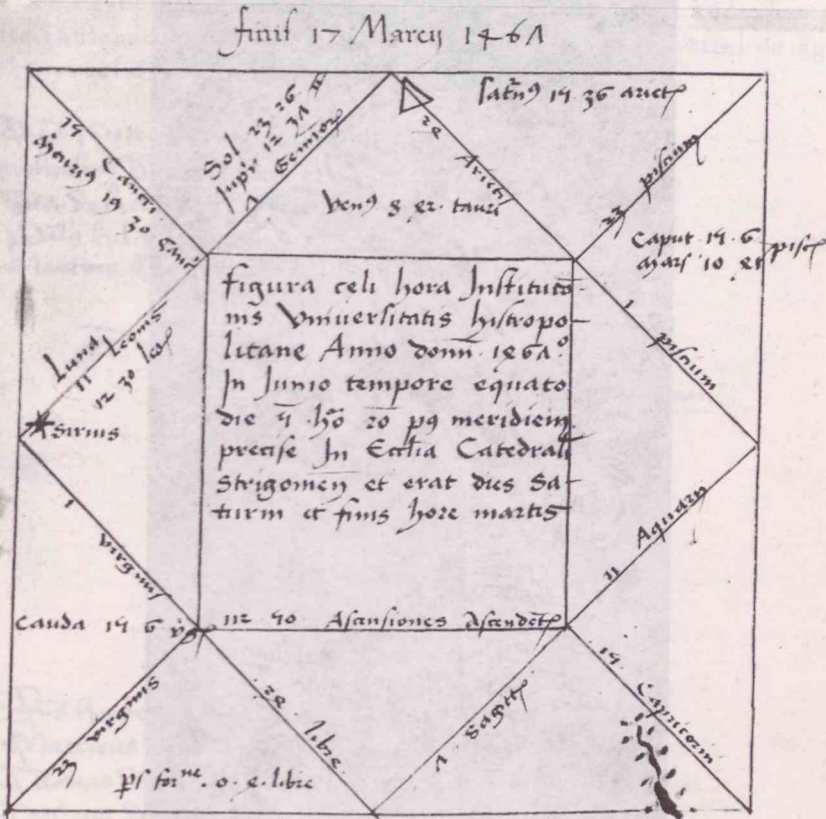
SZILASSY SÁNDOR közölt tanulmánya a II. világháború kitörésének erősen feszült diplomáciai légkörét mutatja be budapesti viszonylatban. Diplomáciatörténetünk eme jeles tanulmánya különös jelentőséggel és értékkel bír, mert a szerző az akkori Magyarországon akkreditált északamerikai nagykövetnek, a népszerű John Fluornoy Montgomerynek a magán leveleit is feldolgozta benne. Az értékes dokumentációt az azóta elhunyt diplomatának leánya, Mrs. Jean Riddell bocsátotta rendelkezésére. Kutató munkájában az auburni egyetem támogatta a szerzőt. A tanulmányeredetileg a "Journal of Alabama Academy of Science," Vol. 40. (Ápril 1969) jelent meg.

MISCELLANEA:

KÉT 15. SZÁZADI TÖRTÉNELMI HOROSZKÓP.

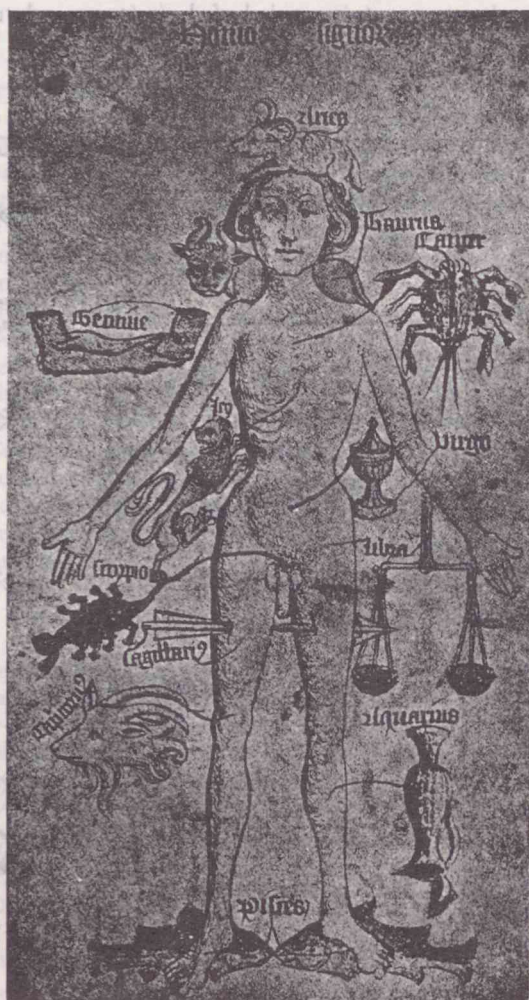
A későközépkor végén és a humanizmus korszakának elején rendkívül nagy fontosságot tulajdonítottak a horoszkópoknak. Maga a szigorú skolasztika is tanította az égitestek befolyását az emberi élet mindenféle megnyilvánulásában.

A POZSONYI EGYETEM ALAPÍTÁSÁNAK HOROSZKÓPJA
 (Részlet Prof. A. L. Gabriel: GARLANDIA c. könyvéből.)

Magyarország sem volt mentes a korszellem eme befolyásától. Mátyás király budai udvartartásában is szerepelt a csillagász, aki minden jelentősebb politikai vagy kulturális esemény előtt felállította a horoszkópot. Az alább közölt mértani rajz pl. Ilkusch Márton, udvari csillagász mértekei alapján készült a pozsonyi egyetem alapítása alkalmával, amikor is Vitéz János esztergomi érsek kérésére rögzítette az égitestek pontos állását. A ritka kulturális dokumentum 1467. március 17.-én készült el és "Figura coeli hora institutionis Universitatis Histropolitane" cím alatt a bécsi Nemzeti Könyvtár tulajdonában van.

A kassai Szent Lukács Testvérület 15.századi irataiban szerepel egy a mellékelt orvosi "prognózis" irányító rajzhoz hasonló zoodikus illusztráció. A korabeli orvosok munkáját u.i. nagybanmegkönnyítette a betegség megállapításánál a horoszkóp. Első kérdésük ezek szerint a kezelt beteg születési adataira vonatkozhatott,hogy a képen jelzett horoszkópikus jegyek szerint megállapítsák a bujkáló betegség helyét.

(MIELI M. "Historia medicinae" c. művéből.)

A kassai orvostörténet eme remekét eredetiben nem tudjuk megszerezni és közölni, de az angol York városka orvosainak a British Múzeumban őrzött "segédkönyvet" szemlélve, elmondhatjuk, hogy a 15. századi magyar egészségügyi viszonyok valóban "európai színvonalon" álltak. A Szent Lukács Testvérület egyébként nemcsak az orvosok, hanem a festők érdekközössége is volt, miután az Evangélista is gyakorolta mindkét hivatást.

A BUDAI EGYETEM KÖNYVES CÍMERE.

A Zsigmond királytól annyira szorgalmazott konstanci zsinaton minden korabeli egyetem képviseltette magát. Budáról az esztergomi érsek kíséretében,Heinrik budai prépost vezetésével két teologiai és két jogi doktor, valamint egy orvos vettek részt.

Az egyetemek ünnepélyes felvonulását és az általuk hordott cimereket és egyéb szimbolumokat Richental-i Ulrich külön kódexben megörökítette.(Aulendorf-kodex.) Így maradt reánk a kettőskereszttel és egy be- kötött könyvvel díszített magyar egyetemi cimere.

Dns Petrus Karwistlygi
 Wulhelmus Wolobey
 Bita de Roband
 Wäls Kalistlygi
 Hartmg Carouenstanoicy

Doctores doctores

Von der sttuel zu Suidens in Suiden
 Die da Komend mit dem Ketzstetzel von gran

Dns hameicy ptus pidenf
 Mattheus de Diernach
 Thomas de Wifenburg
 Faltheus de vico mercato
 Rucalay bissnöv

Doctores Intteologia

Doctores Decretorum

Dns Simon closten Wgr in Medicinis

(RÉSZLET PROF.GABRIEL ASZTRIK "Garlandia" c. legujabb művéből,melyet Könyv- szemlének jelen számban bővebben ismertetünk.)

Feltűnő a cimerezen a kettőskereszttel tartó "három halom", amely- nek a formája inkább sajátságos virágsziromhoz hasonlít, mert a két szélső íve összeszűkül a cimere alsó részén.

A kézirat a New York városi Public Library Spencer-féle gyűjtemény értékes darabja.Prof.Gabriel Asztrik a "Garlandia" c. könyvében közli a konstanzi zsinaton résztvevő egyetemek cimerei között.

HONFOGLALÓ ŐSEINKET ÁBRÁZOLJA - E A TORCELLÓI MOZAIK ?

A külföldi szlavisztika két jeles művelője, Ihor Sevcenko és az olasz származású J. Terra professor között lezajlott vita a kievi őslakók hovartartozásáról, többek között ikonografiai adatokra is hivatkozik. Terra professor tanulmánya "a kievi Rus" népről főként a haj és szakállviseletről hoz "Leo Diaconus and the Ethnology of Kievan Rus" címmel (Slavic Review, 1965, No.4.). Sevcenko válsza a középkori orosz és görög kódexek miniatura festményei mellett, mint komoly adatot, hozza fel a Velence melletti Torcello városka katedrálisának a 12. század elejéről származó világhírű "Utolsó ítélet" részletét, amely az alsó jobb sarokban 11 kárhozatra ítélt arcképet ábrázolja. (I. Sevcenko : Sviatoslav in Byzantine and Slavic miniatures. ")

Sevcenko szerint a kétségtelenül bizanci eredetű művész azért helyezte ezeket a feltűnően keleties arcokat a kárhozottak sorába, mert Istennek szentelt bizánci területeket rablóhadjárataikkal megsértették. A szerző ugyan a bessenyőkre gyanít bennük, mert Sviatoszlav idejében - aki a vita tárgyát képezi - ez a rokonnép okozott zavart Kiev és Bizánc életében. Szerinte a feltűnő hajviselet, amely abban nyilvánul, hogy mindegyik "kárhozott" hajfonatot és fülkarikát visel még a férfiak közül is, akik egyébként jól ápolt bajusszal is diszelegnek.

Mindenben elfogadhatónak tartjuk Sevcenko leírását, de az a tény, hogy a mozaik a 12. század remeke, nem tartjuk valószínűnek, hogy az ábrázolt arcok bessenyőket örökítenének meg, még az alkotó művész elgondolásába beleivódott gyűlölet dacára sem "Isten országának ellenségeivel" szemben, mert közben már eltelt három évszázad alatt ezek az ellenérzések elszíntelenedtek. Sokkal inkább gondolhatunk - az "Isten-ország" megsértéséért járó kárhozat ábrázolásánál a honfoglalást követő kalandozások korára és a magyarokról hátra maradt benyomásokra, amit a Velence- környéki népben hagytak.

Az ábrázolt arcok kifejezetten " törökös " jellegűek. Öt férfi fejnek az ábrázolása egy ifjabb arc mutatja a korabeli magyarok (?) harcias típusát, a többi női fejek kidolgozatlanabb sorozata.

A tizenegy kárhozatra taszított arc közül hat férfit ábrázol, köztük egy bajusztalan, de már varkocsos ifjú harcost. Mindegyikük kimondottan törökös jellegű. Homlokukra gondosan visszahajlik egy-egy hajtincs és a hátulsó hármasonfatú varkocs élesen ki van dolgozva.

A TORCELLOI KATEDRÁLIS MOZAIK KÉPE AZ ELKÁRHOZOTTAKRÓL.
(Ihor Sevčenko utdñ.)

A D A T T Á R

A KASSAI KÓDEX SZÖVEG-KIADÁSA : közli : Fehér Mátyás

(A végső szövegkritikai kiadás előtt minden közlésijogot fenntartunk.)

EXODUS FRATRUM. (Reszlet a Kassai Kodexből.)

.....Anno Domini ducentesimo vigesimo secundo extruuntur cenobia Jaurini, Strigonii et V. ecclesie. Primus in conventu V. ecclesienis prior fuit frater Fabianus grammaticus, qui ad religionem innumeram multitudinem attraxit. Tanta...digna memoria gessit in ordine, presertim in urbe quanta nunc referre longissimum foret, nec est presentis intencionis, cum in hoc libro series temporum et gestorum huius conventus, non sanctorum vita et gesta narrentur.....bibliothecam edificavit super trabibus et parietibus iunctis et bibliothecam Syriacam denominavit, quia in ea libri omnes ex donacione syriorum christianorum positi.....preter latinos, quorum etsi aliqua iudaica, chaldaica littera scripti, immo hungarica idiomata versi sunt. Fecit fieri....cellarium et hospicio conventus....pro estivo tempore et pro societate puerorum studencium.....deinde novum infirmarium et sacellum...(ecc)lesiam magna porta .....] ferrea et fenestris de(coravit?) et etiam eo tempore torcular est constructum ad torquendas uvas quas in.....annuatim afferret. In illo tempore enim in hoc conventu fratres numero circiter centum congregati sunt. Frater autem Fabianus doctissimus grammaticam scripsit et vocabularium ad...(utili)tatem fratrum ad terram Cumanorum et Syriorum peregrinancium et mappam mundi constituit digne.....ad terram Sanctam, ubi cum rege, Domini crucem ge(re)ns?... et eodem tempore....multi ex fratribus propter causa Xti fidei occisi sunt ab...Cumanis et Balvinis, inter eos frater Per..... in hoc conventu nostro educatus fuit.....(vig)inti duo Cumani et Bavini ab heresi et ydolatria in ordine....post conversionem cum auctoritate fratris Jordani...Item anno.; ..sequenti frater Adrianus cum viginti sex sociis in provincia Bosnie in ce.....itruerunt martyrii palmam arripietes. Ipse prior frater Adrianus.. cum fratribus Martino et Ladislao ab hereticis lapidatus, fratres autem in alio conventu refugiatu....gladio transfixi.....(Leo)nardus et Johannes filius Pose ab hereticis comprehensi et ad pallum cum cathenis ligati demum igne concremati sunt.....eodem anno usque Chioviam ad Boristenem excurrentes ibique conventum fund.....prope ecclesiam sancti Elie ad curam animarum Hungarorum ibidem residencium....proxima autem fuit illa, que Caffa dicitur et est omnino in potestate lanuensium.....In hoc con-

in ecclesia sua corpus contra fratrum predicatorum voluntatem tumultuandum curarunt, quia de genere clariori oriundus erat.... Facta autem instantia... apud regem, ab eo ordinatum fuit ut quo interea fabricaretur sepulcrum, eius corpus in quodam loco, tamquam in depositum collocaretur... marmorea tabula in qua sculptum est epitaphium litteris aureis antiquis hungarorum nomen et gloria familia nobilissima et syriace per lapicidam eiusdem nationis demonstrans matris defuncte originem. Est autem mausoleum ubi iacet frater Augustinus cappam et pluvialem indutus, cuius fibula rotundo ac radioso monili pretexta agnum Dei continet.. Sepulcrum valde pulchrum frater Johannes conversus et lapicida fabricavit.

...eodem anno fratres visitatores Theutonici, frater Otto de Frisaco et frater Otto de Vienne, missos per magistrum Jordanem ex Bononia ad Poloniam, fuerunt presentes in fundacione cenobii Pothocensis ad honorem beate Elisabethe ex donacione Bele et Colomani regium et narraverunt ibi miracula ille sancte vidue ut resurrectionem pueri Stephanifilii domni Michaelis fluvio absorpti. Pater autem et filius erant presentes de sepulcro beate Elisabethe peregrinacione..... laudantes mirabilia Dei in sanctis....

...Item eodem anno fratres in presencia Bele regis et Marie regine capitulum tenuerunt simul cum visitoribus Theutonicis, fratre Ottone de Frisaco et fratre Ottone de Vienna, necnon cum multitudine fratrum hungarorum polonorum et rutenorum et eciam cum provincialem Cumanie ad eligendos nuncios ituros ad Orientem. Regina inclita enim desiderans quod fratres visitassent consaguineos suos in Syria, in su patria antiqua et valde hoc anhelabat.... Sed cum in personis missuris concordare non possent, designabant fratrem Ottonem de Vienna, qui renunciens de dignitate visitoris ut ipse.... presul delegacionis et ipse elegit sibi socios in personam fratris Syrak filii Bestur Hungaro, fratris Martini Poloni et fratris Benedicti Cumani. Propter incertitudinem, quod in terram rutenorum schismaticorum.. ...declinarunt et itinerem crucem gerencium eligierunt..... In curia imperatoris Ascari graciose recepti fratres peregrinantes diversitatem gentium visitabant et in omnibus imitabant beatum Paulum apostolum, quis de ipsi sic dicit : in laboribus pluribus, in itineribus sepe, periculis fluminum, periculis latronum, periculum in mare, in labore et erumpna, in ieiuniis multis, in frigore et nuditate advenerunt Ermeniam. Ibi secundum consuetudinem et morem Syrie recipierunt mercatoribus ..... unum sclavum sarracenum et illum Elie vocatum..... etatis annorum viginti vel circa, brunetum cum omni iure servitutis precio florenorum VI. Iste olim scribe et interpres in potestate domini regis Cypri et versatus linguis orientalium intravit ordinem. Deo et novo fratre adiuvente..... invenerunt Hungaros orientales prope magnum fluuium Churim. Isti se dixerunt Christianos esse, sed in religio - ne magis sequuntur Iorgianos et Ermenios, sed et etiam pliri sunt sarraceni. Audientes autem errores eorum qui sicut ariani vivent, predicabant fidem catholicam et converterunt eos faciliter, quia intenderunt linguam eo-

ventu fuit .....Hungarus antiquus in ordine fama.... antequam ingrederet
 .....in calzolaria fratribus serviebat factusque ibidem sacerdos va-
 ria ydiomata perfectissime didicit in quibus orientalium...cum igitur iste,
 quadam nocte in oracione persistebat, valde fatigatus....facta est ad eum
 vox divina dicens : Vade ultra marem versus partes Orientis....modicum
 mihi populum Hungarorum acquires. Frater autem anxiebat....resisten-
 do...voce autem iterum urgente dixit: Domine quid possum contra inmen-
 sum periculum in ....terra infidelium ? Post hoc autem elevans caput, vi-
 dit quod exercitus malignorum....de oriente et sagittarii, qui ingenti armo-
 rum sonitu super equos celeros et vibrantes hastas como servi diabolici
 prelium commisuri. Statim frater versus Orientem, vidit, quod X Dominus
 cum angelorum armatorum in equis loricatis .....copiosa multitudine
 versus predictus exercitus veniebat per aera. In proximo.... vexilla pul-
 cherrima apparebat, inter que....Xti portabatur et tantus erat splendor et
 potestas.....mundi spacium illustraret...Filius autem Dei relicto exerci-
 tu, ad fratres descendit et tetigit eum dicens : Ne timeas, sed vade et pre-
 dica fidem meam populi tui in partibus Orientis. Frater autem Xi precep-
 tum adimplere cupiens licenciam ordinis....(inci)pit viam ad civitatem
 iam dictam. Qui cum obvius fuisset puer utraque tibia claudus unamque
 eius tetigisset tibiam subito ea sanatus est. Videns autem humanas sibi
 offerri laudes innani gloria timens bonorum operum fructum perdere, alia
 tangere noluit et propter hoc puer se conversus ad.....socius eius in iti-
 nere totaliter sanatus. Peregrinantes ad Mare Magnum in finibus sarrace-
 norum sed ipsius....quod predicant eis delectabilia. In Ermenia invene-
 runt hungaros orientales subditi regi Ermenie. Rex Ermenie misit eos ad
 populum....illi vero recto tramite pergentes per Mare Magnum venerunt
 Constantinopolim et inde navigando Caffam pertingere voluerunt, sed ibi
 fluctibus obruti cum aliis multis naufragio perierunt. Omnia dicta con-
 stant in litteris domini Danielis.....Item eodem anno fratres fundaverunt
 cenobium Jassensem cum donacione ducis Cumanorum et fundator labore
 nondum terminante....frater Posa de genere clarior Kalanorum fuit desig-
 natus episcopus novus Bosnie. Vir eruditus in Bononia in multis scien-
 tiis...mappam mundi et libros per eum scriptos et etiam de gestibus hun-
 garorum donavit. Dignitatem eppi acceptare nolentem frater Jordanus or-
 dinis magister eum obediencia obligavit.. Litteram obediencie autem fra-
 ter Julianus, germanus episcopi novi ad curiam Romanam.....accesum ha-
 bens ad Summum Pontificem.....
 ..... Anno Domini millesimo ducentesimo tricesimo secundo moritur frater
 Augustinus Hungarus, qui fuit eppus....in morbum incidit in conventu V.
 ecclesie, ubi tunc residebat et die XX novembris mortuus est. In ecclesia
 ordinis corpus suum sepeliri mandavit summa cum paupertate....autem cor-
 ruscare cepit, indeque populi, eius sanctitate et miraculis moti, ad eius
 sacrum cadaver visendum, tangendum confluere ...clerus chatedralis autem

rum.....nobilis vir Barcha Murta recepit eos in porticu curie sue...in lecto egritudinis,nam timens ultimum Dei iudicium et ab intestato decedere nolens manifestavit suam ultimam uoluntatem et dispositionem...dedit autem fratribus.....et quinquaginta nouos Ermenie,decem tunicas lombardescas et alia bona sua legauit...(Otto) autem in curia domini Gimalis filii Georgii in morbum incidit et timens causam Xi et itineris negligare, primo mandauit tres fratres ad Persiam de istis terris adhuc pacificis...se ipsum ad tutelam filii domini Ursi origine Teflicensis.....quando autem regnum a Tartaris inmundis miserabiliter vexatum fuit.....tres,qui ab invicem adhuc non sunt separati,nunc quando exercitus peruenit et incole fugarunt...in maxima paupertate et miseria tres fratres iuuenes sicut sclaui se vendere obligati sunt.....autem (Otto ?)senex defensam.....religiosi armam gentis ex ordine Snci Augustini quamquam in matrimonio illicito vixit, acceptavit.....non negligens causam,propter quam missi sunt...possit reuere Hungariam ad confortandum fratres ubi dicitur : et tu aliquando reuersus confirma fratres tuos.....per duos meses ligno nomine Sancti Nicolai (lanu)ensi ex Pallorum porticu Constantinopolim aduenit et dedit pro itinere centum sarracenam Ermenie. Dictum lignum.....itinere equitando et valde infirmus in conventu nostro V.ecclesie extremam unccionem confirmatus in lecto infirmitatis omnia gesta enarravit,mappam autem itineris...relinquens mortuus est antes festum Natiuitatis.....inlyta Regina fratrem Gabrielem Hungarum ad Romanam curiam misit ut hungaros et syriacos pulsos ab hostibus fidei,benigne adiuuent.....Frater autem Otto in ecclesia ordinis sollempniter sepultus est ad laterem fratri Augustini memorie.....

Az EXODUS FRATRUM magyar fordítása.

.....Az Úr ezer kettőszáz huszonkettedik esztendejében építették a győri, esztergomi és pécsi klastromok.. A pécsi klastrom első perjele Fábrián... nyelvtanár volt, aki a szerzetbe számtalanokat vonzott. Olyan...kiváló tetteket vitt végbe a rendben...különösen pedig a városban, amelyeket most mind elmondani hosszadalmas lenne, de a jelen írásnak nem is célja ez... mert a mi feladatunk ebben a könyvben az idők folyása alatt a kolostorban történeteket, nem pedig a szentek életét és cselekedeteit megírni...könyvtárat épített oszlopokra és az egybekötött falakra és ezt szír könyvtárnak nevezte el,mert ide kerültek mindazok a könyvek,melyek a szír keresztények ajándékából eredtek...a latinokon kívül,de voltak közöttük zsidó,kalduus betűkkel írottak is,sőt olyanok,melyek magyar nyelvre voltak fordítva. Csináltatott...a kolostornak cellákat és vendégházat is...nyári időre és a tanuló ifjak társaságának is...akiknek új betegszobát és kápolnát építete... a templomot pedig nagy új kapuval...vasból és ablakokkal diszítottete.. ugyancsak ebben az időben emelték a prést is a szőlő kipréselésére,amely a (kertben?) évente termett. Ebben az időben ugyanis a testvérek száma e

klostromban megközelítette a százat. Fábian testvér ezen kívül nyelvtant is írt, mint nagyon tanult férfiú, valamint szótárat is... a testvérek használatára, akik a kúnok és szírek földjére zarándokoltak és egy föld térképet is szerkesztett, méltót... a szentföldre, ahol a király urral keresztet viselt... Ugyanez időben... sokan a testvérek közül Krisztus ügyéért megölettek a kúnoktól és bavinoktól, közöttük fráter Per.... az itteni mi kolostorunkban nevelkedett... huszonkét kún és bavin az eretnekségből és bálványimádásból megtérve a rendbe.... megtérésük után Jordán testvér engedélyével..... Ugyancsak ezen esztendőben.... a következők: Adrián testvér huszonhat társával együtt Bosznia tartományában.... beléptek a vértanuk pálmáját megszerzvéen. Maga Adrián perjel Márton és László testvérekkel az eretnekek által megköveztetek, más testvérek pedig, akik más kolostorba menekültek... karddal átdöftek.... Lóránt és Pósa fia Jánost az eretnekek megfogták és egy oszlophoz láncsal odakötözve végül is tüzzel megégettették.... ugyanezen esztendőben a Dnepernél fekvő Kievig haladtak, ahol klostrot építettek.... közel szent Illés templomához azon magyarok lelkének gondozására, akik itt lakoznak.... közel volt ehhez még az is, amelyet Caffának neveznek és ma teljesen a genovaiak birtokában van.... Ebben a klostromban volt.... magyar testvér, aki öreg és híres volt a szerzetben... mielőtt a kolostorba lépett volna a testvéreknek szolgált mint sarúkészítő de később tanult és pappá szentelve különféle nyelveket a legtökéletesebben tanult, amelyek között különösen a keletieket.... mikor pedig egyik éjjelen hosszasan imádkozva, nagyon fáradt lett.... az isteni hang szólott hozzá mondván: Menj a tengeren túlra a keleti részekre.... a magyarok nem kevésnyi népét megszerzed nekem. A testvér azonban aggodalmaskodott... el-lenállva... a hang azonban ismételten sürgette, amelyre válaszolt: De Uram mit tehetek én a mérhetetlen veszedelemmel szemben... a hitetlenek földjén? Ezek után fejét felemelve látta, hogyan jó feléje a gonoszok serege.... kelet felől, amely ijűszokból állt és amely a fegyverek nagy zajával és sebes lovakon lándzsákat lengetve közeledett, mint az ördög szolgálói, akik harcra készülődnek. Sebten azonban azt is látta a fráter, hogy Krisztus Urunk fegyveres angyalokkal kelet felől közeledik felvértezett lovakon. Oly bőséges tömeggel jött az említett sereg a levegőn keresztül. Ezután harsosan... zászlóval jelent meg, velük hordozva... Krisztusét és akkora volt rajta a fény és hatalom... a világűrt is fényesítette.... Isten Fia pedig magárahagyva a sereget, leszállt a testvérhez megérintette őt és mondta: Ne félj, hanem menj és hirdesd tanításomat a népnek a keleti részeken. A testvér engedlemeskedni óhajtván a krisztusi parancsnak, engedélyt kapott a rendtől,.... elkezdte útját a mondott városból. Mikor pedig utközben volt, egy fiúval találkozott, aki mindkét lábára sánta volt és egyiket megérintette mely meggyógyult azonnal. Látva azonban az emberi dicséretet, amellyel elhalmozták, attól tartott, hogy hiú dicsőség miatt elveszíti jótettei gyümölcsét, épp ezért a másik lábát megérinteni nem akarta, de a z ifju megtérve.. társa

lett az utján. Vándorolva eljutottak a Nagy Tengerig a szaracének határain, de ezek... hogy hirdessék nekik az örömhírt. Örményországban találtak keleti magyarokat, akik az örmény király alattvalói voltak. Örményország királya kiküldte őket a néphez... és ők egyenesen a Nagy Tengeren átkelve Konstantinápolyba mentek, ahonnan hajózva akartak Caffába eljutni, de a hullámoktól előntve sokadmagukkal a hajótörésben elpusztultak... mindezt tanúsítják a Dániel urhoz írt levelek... Így ebben az évben építettek a fráterek a jászvásári klostrot a kúnok fejedelmének adományából, de ez a kolostor meg nincs befejezve az alapítótól... (mert?) a Kalánok fényes nemzetségéből származó Pósa testvért Bosznia új püspökévé nevezték ki. Tudós férfiú volt, aki Bolognában sok tudománnyal... a világ térképét és több általa írt könyvet a magyarok viselt dolgairól szólót is, odaajándékozta. A püspöki méltóságot elfogadni vonakodót Jordán testvér a rend mestere engedelmességre kényszerítette. ...Az engedelmességi levelet pedig Julián testvér, az új püspöknek vérszerinti testvére a római kuriába... ahol a pápa elé járulhatott.....

.....Az Úr ezer kettőszáz harminckettedik esztendejében meghalt Magyar Ágoston testvér, aki... püspöke volt betegségbe esvén a pécsi klostromban ahol akkor lakozott és november 20 napján elhalálozott. Holttestét, ahogy parancsolta, a legnagyobb szegénységgel temették volna el... ragyogni kezdett, mire a nép, életszentségétől és csodáitól megihletve, elkezdett tetemeinek látására és érintésére odaözönlenni... a székesegyház papjai pedig a testvérek akarata ellenére a székesegyházban ravatalozták fel, mert kiváló nemzetségből származó volt... Kérvényezve azonban... a királynál, attól elrendeltetett, hogy amíg a sírhelyet elkeszítik, addig egy bizonyos meghatározott helyen, mintegy raktárban helyeztessék el... márvány tábla, amelyre a sírfelirat került a magyaroknak régi aranyozott betűivel bevésve a nemes család neve és dicsősége valamint szír nyelven, az ugyanezen néphez tartozó kőfaragó által hirdette a meghalt anyjának származását. AA síremlék ahol Ágoston testvér köppenben és karingben öltöztetve fakszik, amelynek ragyogó arany szövésből készült Isten Báraja a disze... A szép sírhelyet János konverzus és kőfaragó testvér készítette.

.....Ugyanezen esztendőben a német vizitátorok, trisachi Ottó és bécsi Ottó testvérek, akiket Jordán mester küldött Bolognából Lengyelországba, jelen voltak a pataki klostrom építésénél boldog Erzsébet tiszteletére Béla és Kálmán királyok adományából és elmondották itt a csodákat, amelyeket szent özvegy művelt, így Mihály úr fiának István gyermeknek a feltámasztását, aki a vízbe fulladt. Apa és fia jelen voltak visszatérve Szent Erzsébetnek a sírjához zárandoklásukból... dicsőítve Isten csodáit szentjeiben...

„...ugyanazon évben (1232) Béla király és Mária királyné jelenlétében a testvérek Pécsen káptalant tartottak trisachi Otto és bécsi Ottó német vizitátorokkal, valamint a magyar, lengyel és rutén testvérek sokaságával, nemkevésbé Kúnország tartományfőnökével..... együtt, hogy megválasszák a keletre küldendő misszionáriusokat.

A fenséges királyné ugyanis azt óhajtotta, hogy a testvérek keressék fel vérbeli rokonságát Szíriában, régi hazájában.....Miután azonban a küldendők személyében megállapodni nem tudtak, magát bécsi Ottó frátert jelölték ki misziós vezetővé, aki eddigi tisztességéről lemondva, Bestur fia Syrak magyar, Marton lengyel és Benedek kún frátereket vette maga mellé társakul.....Miután bizonytalannak látszott, hogy a szakadár rutének földjén keresztül (utazhatnak) ...inkább a keresztesek szokott útját választották. A görög Ascaris császári udvarban ..... a testvérek szíves fogadtatásban részesültek, sok népet meglátogattak és mindenben utánozták Szent Pál apostolt, aki így szól magáról : sok küzdelemmel, állandóan utazgatva, folyók, rablók és tengerek veszedelmeiben élve, sok munkával és nehézséggel küzdve, sokat éhezve és mezítelenséget szenvedve, eljutottak Örményországig.....Itt szíriai szokások szerint a genovai kereskedőktől vásároltak egy Illés nevű szarracén rabszolgát, aki körülbelül húsz éves, barnabőrű és minden munkára alkalmas volt.... Fizettek érte hat florénost. Ez (a rabszolga) hajdanán a ciprusi kitalyúr szolgálatában íródeák és tolmács volt és jártas a keleti nyelvekben. Belépett a szerzetesek rendjébe. Isten és az új testvér segítségével megtalálták a keleti magyarokat, a nagy Kú folyam mentén..... Ezek ugyan keresztyéneknek mondották magukat, de vallásukban a georgiaiakat és örményeket követik...., de sokan közülök szarracénok..... Hallván pedig azok tévedéseit, akik arianusok... módjára élnek....., a testvérek hirdetni kezdték a katolikus hitet és nagyon is könnyen megértették őket, mert beszéltek nyelvüket... Barcha Murta nemes férfi fogadta őket betegágyánál, kuriája csarnokában. Ugyanis félt Isten utolsó ítéletétől és nem akarván végrendelet nélkül e világból kimúlni, kinyilvánította végső akarátát..... hagyományozott a testvéreknek ötven új örmény pénzt, tíz lombardiai tunikát és más javakat is..... Később.... Ottó pedig, aki György nevű úr fiának, Gimalisnak a kuriájában lakott, betegségbe esett és attól félt, hogy Krisztus és a küldetés ügyét e miatt elhanyagolja.... elküldte a másik három testvért erről a békeséges vidékről Perzsiába... önmagát pedig a tifliszi eredetű Ursus fiának a védelmébe ajánlotta... mikor pedig az ország a tisztátalan tatároktól gyötretett, Ottó testvér és a másik három, akik még eddig egymástól nem szakadtak el, most mikor a tatárok serege megérkezett és a lakosság elmenekült.... a legnagyobb szegénységben és nyomorúságban a három fiatal testvér önmagát rabszolgaként eladni kényszerült... ő pedig (Ottó), már korosabb, egy a Szent Ágoston reguláját követő keresztes..... védelmét fogadta el, ámbár ez tiltott házasságban élt..... nem hanyagolva el az ügyét amely reájuk bízott..... (azzal a gondolattal) hogy visszatérjen Magyarországra, követve a mondást; Te pedig megtérvén..... megerősítsed testvéreidet..... ezek után két hónapig a (genovai) Szent Miklósnek nevezett gályán a híres Pallorum kikötőjéből..... Konstantinápolyba utazott és utjáért fizetett 100 örmény sarracénalis pénzt,..... A mondott hajóról leszállva... lóháton utaz-

va, súlyos betegen a mi pécsi kolostorunkba érkezett és az utolsókenet szent erejével felfrissülve betegágyán minden jelesebb eseményt elmondott...az uti térképet a testvérekre bízva karácsony ünnepe előtt meghalt....a fenséges királyné Gábor testvért küldte Romába a pápai kúriához, hogy a hit ellenségei - től üzött keleti magyarokat és szíreket jószágosan megsegítse...Ottó testvér pedig kolostorunk templomában, a boldogemlékű Ágoston, zágrábi püspök és fráter sirjához közel ünnepélyesen eltemettetett...."

*

ISMERETLEN BARTÓK ÉS KODÁLY LEVELEK.

Közli : SOMODY PÁL. (New Brunswick.)

Nemzeti nagyjaink magánéletét történelemmé alakítja az idő. Ez a sorsa leveleiknek is: irodalomtörténeti dokumentumokká lesznek és egyben nemzeti kinccsé is. Szétszóródásunkkal egy időben sok ilyen, ma már a nemzeti ereklyék sorába tartozó, történelmi értékévé váló írás, levél került külföldre, amelyekről már régóta tudtuk, hogy értéküket az idők múllása csak hatványozni fogja.

Nem lehetünk azonban annyira önzők, hogy a nemzeti kultúránk kincseit rejtekben tartsuk. Ezek bele tartoznak a nemzeti kultúrfolyamatba és rajta keresztül az egész emberiség közkinccsei közé sorolódnak. Ezért a szándékunk közzétenni Bartók Béla és Kodály Zoltán három ismeretlen levelét, főképp azért is, mert korszakalkotó munkájukkal közvetlen kapcsolatban vannak.

Mindhárom levél Vikár Bélához, (1859–1945) íródott, a magyar néprajzgyűjtőhöz, jeles műfordítóhoz és az országgyűlési gyorsíró irodafőnökhöz, aki már a múlt század kilencvenes éveiben megkezdte a népköltészet anyaggyűjtést országszerte. Ő volt az első világviszonylatban is, aki elsőnek használta a hangfelvevő fonográf hengert népi dallamok, mesék és népies mondások-szólások rögzítésére. Nem volt féltékeny gyűjtő: szívesen bocsátotta a fiatalabb néprajzisták rendelkezésére értékes feljegyzéseit és hangfelvételeit, amelyeket ma a Tudományos Akadémia kéziratára őriz. Ez a gyűjtemény hozta össze Bartók Bélával és Kodály Zoltánnal. Így kerültem kapcsolatba velük jó magam is, mert miután Vikár Béla a La Fontaine Irodalmi Társaság elnöke, én pedig főtítkára voltam, az én tisztem volt Vikár személyes bizalmából a gyűjtemény kezelése. Bartók sokszor igénybe vette a Vikár-féle két kötetnyi népdalgyűjteményt: és egyben kölcsönvette az akkoriban még ujdonságként alkalmazott fonográfját is.

De beszéljenek helyettem két szellemóriásunk levelei, amelyeket alább közlök, hogy nemzeti ereklyéink sorába iktassam őket.

Mellőséges Uram,

mellékelve küldöm
azoknak a valladainak
jegyzékét, melyek növegét
a Gragger-féle gyűjtemény
házára kérem.

Mint hogy én a Kiválak-
tásban csak a dalham után
mehettem, s nem is tudom
melyek a jobb vagy csomóbb

változatok, ama kérem,
hogy az itt felsoroltakon
kívül is nyitvaterjes esetleg
különös kép. teljes vagy jó
változatokat küldeni.

A grüstemény célja nem
törökán zenei, hanem a két
Nemport közt a közepet
kell választani: esetleg inkább
jobb növeget kevesebb érték
dallammal mint fordítva.

Sive, válasza látna marad
öröme hirtelő hite

II. Aldás-u. 11.

Kodály Zoltán

Budapest

1924 júl 6

Méltóságom brassi,

Nagyon köötelezve

ha akár saját gyűjtéséből,
akár nyomtatott formából az alábbi
törvényeket változtatás-
ra tudna utalni.

Egyik nélem esem:

" É a va pártország
Merei ország
aki felgondolja,
Csupán csak nyajasság."

A másiknak két
változatát olvastam:

Eth. XIII, 89 és Nyr VII, 427

En felkelék és piros hajnalra

En kimenék kesek udvaromra

Feltekintek magas mezejomra

Nyitva látam mezejomra
Kapuját

Azon belül és kis reUGE' b6leim

Kibe fektet vilaj na derus

Mellette ül anyom. Marie

stb.

Hívó válasszát

elire k6rt6ni

Kett6 h6ve

K6rs6 Zolt6

Igen tisztelt Viktor. ur.

Múltkor elfelejtették a fonográf
kalesát is leadóját is vinni.

Egy pár nap múlva est is vinné-
kildön. Megjeggen hogy a leadó

azon a fonográfon egészen rosszul
működik is pedig azért mert a
papír fémátója is sűrűje a hengert,
a meg persze így nagyon romlik.

Visszont azon a gépén, amelyet tegnap
kaptam (illetve hoztam - egy Standard) az

On gépének leadója pompásan /működik
Ez ember leggyakrabban, aki a fonográfok
ben elgázosodik. Sokszor udvarol

igaz love

De Atik Deik

Tisztelettel 17.

KÖNYVSZEMLE

ZOLNAY MÁTYÁS: *"NAPOTTHON NAPTÁRA"* az Úrnak 1970. évére. Szerkesztette dr. Z. M. Cleveland, Ohio, 1970. Szerző kiadása.

Szokatlan szaklapban naptárok ismertetése, legalább is annyira, amennyire szokatlan naptárokban komoly értékű, történelmi alapon kidolgozott tanulmányokat közölni. Ezért tartjuk szükségesnek a jelzett "Napotthon Naptár" számontartását. Maradandó érték, minden naptár művolta ellenére is két tanulmánya: a rövidre fogott "Ósmagyar évszámítás" és a kimerítően tárgyalt "Óseredeti magyar keresztnévek" címen.

Az első tanulmány forrása a "Magyar Nyelv" szaklap ilyennemű tanulmánya, amely az orkoni feliratok és az ó-bolgár uralkodók listája alapján rekonstruálta az ősi magyar évszámítás módszerét.

Sokkal jelentősebb és gyakorlati jellegű a második említett tanulmány, amely az ősi magyar nevek alfabetikus sorozatát közli. Árpád-kori okmányokból, krónikáinkból és népi hagyományokból összeállított bőséges név sor ez, a megfelelő latin nevekkal összekötve és évi, havi valamint napi ünnepeiknek pontos dátumozásával. Gyakorlati értéket külföldön főképpen az ad a tanulmánynak, hogy a nevek megválasztásánál gyermekeink származását már a névadás ünnepélyes aktusával is rögzíthetjük a befogadó országok felé, ahol sokszor amúgy is elferdítik a magyar neveket.

A csinos kiállítású, vászonkötésű könyv beszerezhető a szerzőnél: Dr. Zolnay Mátyás, 416 Jackson Street, Sandusky, Ohio 44870. U.S.A.

SIRCHICH LÁSZLÓ: *"BELVEDERE TŐL KASSÁIG."* A felvidéki magyarság útja az első Bécsi döntéstől a "Kosickyá" programig.

CLEVELAND, Ohio 1969. 22 oldal. Szerző kiadása.

Elszakított Felvidékünk körül zajló diplomáciai küzdelmek dióhéj foglalata a kis könyvecske. Sokan és sokat irtak erről a tárgyról, de szerző csoportosítása a leglényegesebb és legkiáltóbb problémákból mindenkinek szinte kézzel fogható közelbe hozza az elszakított magyarság szenvedéseit. Annak ellenére, hogy fájó sebekről tárgyal, megőrzi méltóságteljesen nyugalma az egész tanulmány folyamán és ezáltal nagyobb hatást ér el a dotságával még azok előtt is, akik a magyarságtól távol állnak.

Benes cikkét idézve a csikágói "Ludovy Dennik" 1939 április 21. számából: "Oroszország célja Csehszlovákia felszabadítása. Oroszország a legerősebb szláv testvér, így is kell rá tekinteni. Oroszország forrása annak a demokráciának, amire a mi népünk vár" mutatja a mesterséges államalakulat belső gyengeségét és járatlanságát a magyarsággal szemben, amelyről még magyar körökben is sokszor az a vélemény, hogy nem "realpolitikus". Ma a tények sajnálatosan egészen mást mutatnak.

A kis munka ereje azonban mindenek felett az alaposan megvalogatott dokumentációban, tárgyalási jegyzőkönyvek kivonataiból, diplomáták leveleiből stb. mutatkozik. Ezek avatják a kis tanulmányt ujkori diplomáciai történetünk értékes darabjává. Erősen reméljük, hogy a munka idegen nyelven is megjelenik. S főként gyorsan, a trianoni gyászszesztendő fordulóján.

A tanulmány beszerezhető a Szerzőnél 2092 West 95 Street, Cleveland, Ohio 44102. U.S.A.

★
ASTRIK L. GABRIEL: "VINZENZ von BEAUVAIS." Frankfurt am Main, 1967.

Ein mittelalterlicher Erzieher. 117 Seiten, 8 Bildtafel.

Középkori történészeink legaktívabb kutatója, Gabriel Asztrik nemcsak a magyar kérdéseket kutatja, hanem az általános európai kultúrát is szemlőtt tartja. Ilyen irányú kutatásainak értékes eredménye a jelzett tanulmány. A francia királyi udvar nevelője Vince, Domonkos rendi fráter valóban egész Európát "nevelte" a maga korában, nagy és messze kihatást jelző munkáiban.

A tanulmány után érdeklődők forduljanak levélileg A.L.Gabriel P.O.Box 578, Notre Dame, Indiana, 46556.U.S.A. címen a Szerzőhöz.

★
BÉLA VÁRDY: "HISTORY OF THE HUNGARIAN NATION" ..(A "Hungarian Heritage Books" második kötete.) First part (800-1918) compiled and documented by the 'Danubian Research Center', second part (1918-1969) written by Dr. Béla Várdy. Ed. American Hungarian Literary Guild, Astor Park, Fla. 32002. Ára: Standard kötés 14.50 luxuskötés 16.50.

A régóta áhított Magyar Nemzet Története angol nyelven, ime "megtestesült" az Amerikai Szépművészeti Céh áldozatkészségéből. Miután a recenzíós példány későn érkezett szemlénkhez és a teljes kiértékelésére felkért munkatárs nem készült el munkájával, a következő számban szándékozunk teret adni ennek a nagyjelentőségű műnek. Most csak annyit, ami már eleve az elismerésre készített bennünket, hogy egy szellemi munkaközösség hallgatag és épp azért eredményes szorgoskodása hozta össze a tanulmány oroszlanrészét a "Danubian Research Center" tagjaiból Nem a sokszor szereplő 'kutatók', hanem a csendben cselekvők csoportja.

A fontos könyv beszerezhető: American Hungarian Literary Guild Astor Park, Fla. 32002. U.S.A.

A.L.GABRIEL. "Garlandia" Verlag: Josef Knecht, 1969, Frankfurt am Main. — In the U.S.A. A.L.Gabriel:P.O.Box : 578. Notre Dame, Indiana, 46556.

Studies in the History of the Mediaeval University

304 pages with 40 illustrations \$ 11.90 or 48.— DM

The title, *Garlandia*, alludes not only to the "garland" of ten studies covering many colorful aspects of mediaeval university life published here but also to the old name of the Quartier Latin in Paris, that pleasant neighborhood called *Garlandia*, a Helicon of mediaeval happiness where masters and students laid the foundations of the modern university. The studies selected from among Professor A. L. Gabriel's many published articles and now brought up to date answer important and relevant questions on the essence of the mediaeval university.

A chapter on the *English-German Nation at the University of Paris* describes the life of students and masters from widely-scattered lands, Germany, England, Scotland, Ireland, Sweden, Denmark, Hungary, and Poland, and adds valuable statistical information on the representation of various nationalities in important university offices such as those of rector and receptor. The origin of the association of foreign students which later developed into an organized unit called the English Nation is discussed in lively detail in an article on *English Masters and Students in Paris*. After the increase of German students, this association became known as *Natio Alemanniae*. A study on the twelfth-century *Cathedral Schools of Paris* treats the structure of the early schools before the formation of the University of Paris. The *Preparatory Teaching in Parisian Colleges* and *Metaphysics in the Curriculum of Studies of Mediaeval Universities* shed light on the method of teaching in Art courses. The author describes the charitable aspects of mediaeval university life in the chapters on the *Founders of Mediaeval Colleges* and *Foundation of Johannes of Arnhem for the Sorbonne 1452*. Some amusing facets of student life are treated in the *Anecdote of the Inconstant Scholar*. The significance of the book element in present-day university seals is explained in a study on the *Book in Mediaeval University Coats of Arms*. The publication is fully documented with an extensive Bibliography and a detailed Index. Art historians interested in the iconography of mediaeval universities will find forty handsome illustrations depicting the colorful side lights of mediaeval student life which are both original and instructive.

FEHÉR MÁTYÁS : "TÁLTOSOK ÉS BAKÓK". New York, 1970. 192 oldal. TURUL
Kiadó. Ára: 3.50 dollár.

A szerző Kassai Kódexből merített adatai alapján írt könyve, amely "Középkori magyar inkvizíció" címen jelent meg, a magyarországi egész sajtóban, szaklapokban, népszerű folyóiratokban és napilapokban valószínűleg vihart keltett. Ezen nincs is mit csodálkozni, hiszen az új adatok fényében egész csomó, mesterségesen kitermelt ferde teória dől meg az ősi, magyar vallás és papjai, a táltosok felől.

A nemzeti hivatását betöltő történészek, de egész különösen az ifjabb nemzedékhez tartozó régészek nagy csoportja igazolva látja a jelzett forrás alapján az újabb "tárgyi történelmet", amelyet az országszerte terjesztő ásatások nyomán szintetizáltak. Azonban a még egyre folyó pró és kontra vitákon túl azonban a könyv körül keletkezett viharok máris jelentkeznek a pozitív hatásai Ezek sorában légersóként kell megemlítenünk azt a kutatási folyamatot, amellyel a magyar kódexírók és másolók, miniátorok, ősnymtatvány diszítók az ősi pogány motívumokat akaratlanul is – vagy szándékosan? – felhasználták munkájuk közben. Informatív értesüléseink szerint már is megdöbbenő részletek merültek fel e tekintetben. Mi volt a szándékuk a magyar népből sarjadt, európai színvonalú műveltséggel rendelkező szerzetes könyvmásolóknak, diszítőknek, ha nem a lélek mélyéig ivódott ősi magyar szellemiségről vallott értékelésük és a pusztításra kárhóztatott írásművek ilyenén való, keresztény színezetbe öltöztető átmentése?

Ugyancsak fellobbant a buzgóság az ősi magyar vallási motívumok feltárását szándékozó mozgalom terén is. Bár Bálint Sándor és Kálmán Lajos jelentős eredményekkel gazdagították eddigi ismereteinket e téren, de az ő sok mindenre kiterjedő figyelmüket is elkerülte a még ma is élő népi, keresztény hangulatú, imádságokban rejtőző ősi vallási motívum-töredék, amelyeket most gyűjtögetnek országszerte az idősebb generáció lassan elnémuló ajkáról. Az eredmények itt is megdöbbenőek...

Miután a Középkori magyar inkvizíció sokak, éppen a nép számára több oknál fogva majdnem elérhetetlen volt, és a kevés példányszám, amelyben megjelent, arra késztette a szerzőt, hogy művét mindenki számára elérhetővé tegye az új könyvvel: Táltosok és bakók, címen.

Ugy véljük, hogy a szerző jó szolgálatot tett művelődéstörténetünknek a Táltosok és bakók megjelentetésével.

FEHÉR MÁTYÁS : " GALAMB A DUNÁN..." (Árpádházi Szent Margit élete.) New -
York ,1970. 176 oldal. TURUL KIADÓ, Ára:3 dollár.

P.Badalik Bertalan, Veszprém városának Domonkos rendi püspöke emlékére jelent meg ez a kis kötet. Eredetileg "Árpádházi Szent Margit lelke" volt a címe, amikor 1942-ben szenttéavatták. Szokatlan a mai korban szentek életével foglalkozni, hiszen a materializmus megérlelte gyümölcseit, nemcsak a marxista életszemléletben és a kommunista országokban, hanem szinte az egész világon. Emberek nem ideálok többé, még akkor sem, ha azok történetesen a "szent" előnevet kapták az utókortól, hogyha a legfőbb Tekintély, a "halottnak deklarált Isten" is alig - alig szerepel már az emberiség 'vezéreszméi' között. Az Isten-nélküli világnézet már többször megismétlődött az emberiség történetében. Ilyenkor mindig nagy egyéniségek vezették vissza a helyes útra.

Az az érzésünk, hogy bár a materializmus sok mindent lerombolt a magyar lelkekben is, nemzeti nagyjaink, Árpádházi szentjeink még ma is töretlen fényben állnak előttünk. Biztatólag, mint Margit állt Nemzete előtt, mint megtépett, vérző Galamb a Dunán, az első tatárdúlás után...

CSÓKE SÁNDOR: "A SUMÉR ŐSNYELVTŐL A MAGYAR ÉLŐNYELVIG". New
York, 1969. 124 oldal. TURUL KIADÓ. Ára: 3 dollár.

Bár Szemlénk nyelvészeti kérdésekkel nem foglalkozik, Csóke Sándor könyvét kivételnek tekintjük a hangtani törvények történelmi, időbe ágyazott fejlődésében megnyilvánuló menete miatt. Ahogy a szanszkrit nyelvet minden indo-germán nyelv ősnanyjaként tekintik és történelmi háttérrel is vonnak köréje, úgy tekinthető a sumér ősnyelv a turáni népek kiinduló forrásának. A kis kézirat gyanánt kiadott, de tárgya és alkalmazott módszerei miatt igen jelentős munka nem szab ugyan történelmi keretet néptől népig, ez esetben a sumértól a magyarságig, de a rokon népek nyelvében is kimutatható hatások alapján rekonstruálható az ősi néppel való kapcsolataink tagadhatatlan ténye., amelyet a Szerző módszertanilag ügyesen tár fel.

Figyelemre méltó a tanulmányban nyelvemlékeink tudatos és célszerű felhasználása, ami egészen újszerű az asszirológia e fontos ágában. Ezeket a forrásokat u.i. az idegen nyelvű sumerológusok nem használták fel, mert nem ismerték őket. Magyar sumerológusok pedig érdemben nem alkalmazták egybevetéseikben ezt a fontos történelmi fejlődést mutató tényezőt, amelynek felhasználásával Csóke az első, aki a sumér és magyar ismert kultúrák ideje közt tátongó több évezrednyi távolságot legalább is jó pár évszazaddal leszűkítette.

LAPSZEMLE :

JEGYZETEK MOÓR ELEMÉR "PÉNZ SZAVUNK SZÁRMAZÁSA..." c. TANULMÁNYÁHOZ.

Nehéz Moór Elemér igazi tudományművelő irányát megállapítani a legutóbb megjelent (NyK. 1969. 1. szám.) tanulmánya alapján, amelyet nyelvészeti szaklapban közölt, de tartalma és okfejtése szerint inkább régésznek és őstörténésznek mutatkozik be. Ez önmagában még a legjobb szakembereknél is előforduló jelenség, hogy tudományágukat érintő területre kalandoznak, de Moór szinte biztosabbnak érzi argumentumait saját szakmáján kívüli kérdésekben.

A "Nyelvtudományi Közlemények" szerkesztője is tudatában lehetett Moór eme sajtószárával, mikor a jelzett tanulmánynak helyet adott. Erre vall felszólítása a szakemberek felé, hogy nyilvánítsanak véleményt Moór irásáról. A szerző egyénisége azonban nem olyan természetű, hogy szakemberek érdeemesnek tartanák vele a vitát felvenni. Történetek erre már kísérletek előző tanulmányai közlésénél, de Moór ingerültsége könnyen és hamarosan emócionális síkra terelte a vitát. Ez az oka, hogy ma már Moór nyugodtan a történelem mindhárom előbb idézett ágában kizárólagossági egyeduralkodónak érzi magát. Mint Hadrovics László írja a szerkesztő felkérése alapján: a rövid, de sokat mondó, ítéletnek is beillő véleményt: "Moór Elemér tanulmányai általában visszhang nélkül maradnak... Így hát nyugodtan tevényt egy feltevés-tudomány, amelynek tévedéseit csak a tény-tudomány általános fejlődése fogja majd fokozatosan korrigálni." (NyK. 1969. 1)

Érthető a magyar szakemberek hallgatagsága már csak azért is ebben az esetben, mert a válaszadás és cáfolás szokásos és sokszor meddőnek bizonyuló energia pocsékolás mellett gyakorta a sokkal komolyabb jelentőségű tanulmányok sem kapnak közlési teret a szűkreszabott terjedelmű szaklapokban.

Mindezek dacára nehez szó nélkül bagyni Moór sok logikátlan feltevését az otthoni szakemberek válaszára várva, annal is inkább, mert a jelzett tanulmány mögött valami idegen érdekű istápoló erőt sejtünk, amely a szerzőnek bitorítást ad arra, hogy a magyar honfoglalás korunk történelmileg leszűrt eddigi eredményeit ne csak cáfolja, hanem egyenesen ironizálja is. Épp ezért idézzük Moór tanulmányának legkirívóbb állításait, amelyek már Fehér Géza és Győrffy György annak idején megcáfoltak ugyan, de a mérész tudós hallatlanba vette logikus érvelésüket.

1. "Bár a bonfoglalók fémbolmija - úgy látszik - nyelvi tényekkel is kapcsolatba hozható, mégis nagy túlzás ezekre bivatkozva a bonfoglaló magyarság "fém-művességéről" beszélni, mert hisz a bonfoglaláskori sírokból előkerült fémbolmi javarészen kelet-európai vásári drúnak tekintendő..." (i.m.:84.old.)

2. "A régi törökök ülőhelyzetben zsugorítva temették el halottaikat... már a bonfoglaló magyarság temetkezési ritusának egységesen nem törökös jellege is valószínűtlenne teszi, hogy a régi magyaroknak a törzsnevei a törökből volnának magyarázhatók..."

3. "A lóáldozat szokását a török népek is ismerték, csak hogy ők a balott mellé nem csupán a ló koponyáját és lábszárcsontjait szokták elhelyezni, mint a magyarok, hanem altáji népek szokása szerint egy fejőskancát az elköltözött kumisz-ellátásának biztosítása érdekében... a balottat

őseink a legjobb falatok felajánlásával ilyenek a velős csontokat tekintették-mintegy kiengesztelni akarták, amiért el távolították őket az emberi közösségből.

4. "Altáji jellegű lóáldozatot csak egy-két bonfoglalás-, illetve kora Árpád-kori sírban találunk..." (85.old.2.jegyzet.)

5. "...a Tiszán-túli bonfoglaláskori sírokból helyel-közzel malaccsontok is kerültek elő, valószínűsíti gyanunkat, hogy őseink a sertésfeldolgozás terminológiáját a Dunántúl megszállása előtt a Tisza-mellék szlovákjaitól vették át, akik talán a Tisza-mellék mocsarait használták fel a sertés tenyésztés céljaira..." (86 old.)

6. "Nyomai maradtak annak is, hogy őseink eredetileg a föld fölé, sírkunyhókat emeltek, nem sok reményünk lehet tehát arra, hogy elszánt régészek az őshazában majd meg fogják találni földben őseink csontjait..." (85. old. r.jegyzet.)

Az idézetek sorozatához nem kell kommentár. Eddigi történelmi eredményeink, tudós generációk kutatásainak teljes mellőzése és a mindenekfeletti szlavofil történetiszemlélet szinte beteges tünete.

Mégis megkockáztatunk egy kérdést Moór Elemér felé, főként ama állítására vonatkozólag, hogy a keletről jövő bonfoglalók nem ismerték a 'pénz'-nek értékjelölő alkalmazását, sőt még az 'érme' nyakban viselési szokását is a szlávoktól vették át. Kérdésünk csak annyi, hogy vajon Moór Elemér ballott-e a Duna-völgyben és a Kárpát-medencében közel 300 évig tartó avar uralomról, amely alatt több ízben saját veresű arany érmeiket bocsátottak ki. Osztrák régészek szerint eddig 62 helyen találtak ázsiai eredetű avaroktól arany érmeiket. Magyar régészek "leletkatasztert" készítették a bonfoglalás kori feltárásokról és talált tárgyakról Szőke vezetése alatt, akit Moór ezért - azért meg-megró. De nem ismeri annyira a munkáját a neves régésznek, hogy a 228. számú leletben szereplő, agyaggpala, ékszer és arab dirhem utánzatokat öntő mintát figyelembe vehette volna. Vajon ezt a szinte pénzhamisításnak tűnő jelenséget is a szlávoktól vették volna át az ősi telepések? Nem valószínű, mert Carnuntum - Németóvár avar település volt.. S egyre szaporodnak az adatok, ha a századfordulón Olmütz melletti ásatások során előkerült u.n. "morva" sírok érmeit tekintjük, amelyekben frank és avar veretek fordultak elő. Sem Kocel, sem Pribina a pénzverők között nem szerepelnek.. Az avarok 300 éves uralmát a vélt "Nagy-morávia" alig - alig 20 éves kérész életével összehasonlítva, csak idegen érdekektől elfogult tudósok képesek a szláv kultúrhatások fölényét állítani.

A ZEMPLÉNI HONFOGLALÁS KORI FEJEDELMI SÍR VITÁJA.

Közel hat éve folyik Magyarországon a zempléni fejedelmi sírről a tudományos világ vitája. Az 1964-ben feltárt sírhoz a Szlovák Tudományos Akadémia régészeti osztálya magyar részről annak idején Fettich Nándort hívta a feltárások szakértőjeként, mint a honfoglalási kor legjobb szakértőjét.

A maga nemében páratlanul gazdag sírmellékletekből Fettich professzor szakmabeli jártassággal a politikai gyilkosság áldozatává lett Álmos fejedelem temetkezési helyére következtetett. Tudományos megállapítását a helyrajzi adottságok és nemzeti hagyományok, krónikai adatok is alátámasztják. Ennek ellenére a hazai katedratikus körök, részben a sírleletek ismeretelen hiányában, de még inkább a napilapokban megjelent szokványos "színes riportok" hatására valóságos szervezett kampányt indítottak Fettich ellen. Még sajnálatosabb, hogy míg a támadások a világhírű régész ellen komoly szaklapokban jelentek meg, a "vádoltoknak" csak a vidéki sajtó egy része adott közlési teret.

Fettich Nándor nagyszabású tanulmányt írt a zempléni fejedelmi sírről, amely a közeljövőben jelenik meg. Magukról a sír mellékletekről eddig kevés rész ismert, de az ősi fejedelmi pompa két darabját közöljük: a fejedelmi turulos veretet és az ezüst ivócsészét. További részletek közlésére is vannak reményeink.

A zempléni fejedelmi sír gazdag mellékleteiből, amelyek javarészt még nem kerültek közlésre, bemutatunk két darabot, a jellegzetes Árpád nemzetségi turul madarat és a meggyilkolt Álmos ezüst ivópoharát a Kiev-környéki ősi magyar, honfoglalás előtti ötvösműhely remekét. Ma mindkét darab jelentős kincse a szlovák régészeti intézetnek Pozsonyban.

A ZEMPLÉNI

TURUL

(Fettich Nándor rajza.)

Fettich Nándor szakmunkáját a zempléni fejedelmi sírről már előre nagy érdeklődés előzi meg. Addig is közöljük a Magyar Nyelv 1965. (255-6) és a legutóbb ugyanezen szaklapban 1968 (382-3) közölt válaszait Pais Dezsőhöz.

Válasz Pais Dezsőnek a zempléni honfoglalás kori fejedelmi sír dorgában

Lásd MNy. LXI (1965.), 255—6.

1964. szeptember 25-én Kecskeméten előadást tartottam a zempléni honfoglalás kori fejedelmi sírról. Ezt követték a PAIS DEZSŐ által idézett budapesti sajtóközlemények, amelyek többé-kevésbé kiszínezték, s nagyobb hitelesség kedvéért nem egy esetben „szószerinti” fogalmazásban közölték a valóban nem mindennapi leletnek az adatait. A kecskeméti Petőfi Népe napilap 1964. szeptember 29-i száma 4. lapján teljesen tárgyilagos, hosszabb ismertetés jelent meg előadásomról. Ez azonban, mint vidéki sajtóközlemény, a budapesti szakemberekhez, köztük PAIS DEZSŐHöz sem jutott el. Ezt az elég részletes szöveget nemcsak előadásomnak, de a zempléni leletről készített monográfiámnak is hiteles kivonataként ajánlhatom PAIS DEZSŐ szíves figyelmébe.

Az érdeklődők tehát a Petőfi Népe idézett helyén az összes lényeges kérdésekre megtalálhatják a feleletemet. Ezért itt most nem bocsátkozom bele előadásom és monográfiám kivonatos ismertetésébe, hanem csak egész röviden reflektálok a MNy.-ben megjelent, említett közlés főbb állításaira:

Az „apagyilkos” Árpád fejedelemről sem előadásomban, sem monográfiámban szó sem volt. Még a regényes kiszínezésre leghajlamosabb újságírók sem mondták ki azt, hogy Árpád „apagyilkos” lett volna. „Porhintés céljából végrehajtott dísztemetés”-ről sem volt szó sehol nálam, hanem vallási hiedelmen, a halott visszatérésének hitén alapuló prophylacticus célzatú szertartás világosan felismerhető adatait ismertettem. Szó sem lehet arról, hogy SZIRMAY ANTAL „fabrikálta, illetőleg hozta forgalomba a *Szomorú tor-t*” — mint PAIS írja. A *Zomorutor* etimologizálást nem SZIRMAY alkotta meg, hanem az a „Z” kezdőbetű tanúsága szerint már a középkorban megvolt. SZIRMAY ezt az ősi formát nem is ismerte, csak a hagyományról tudott, s azt jobb híján Laboreccal hozta kapcsolatba. Sem TOLNAI VILMOS, sem a Nyelvőr szerkesztősége nem tulajdonította ezt az etimologizálást SZIRMAYNAK, hanem csak a Laboreccal való azonosítást. („Ez az egybekapcsolás... SZIRMAY okoskodása” — írja TOLNAI.) Ellenben FÉNYES ELEK tudott az ősi „*Zomorutor*”-ról (1837, 418; 1851, 152: „*Szomothor, hajdan Zomoru Tor*”). *Szomotor* helynevet TOLNAI után én is szláv eredetűnek vettem monográfiámban és előadásomban (l. Petőfi Népe: i. h.). A *rihó-rongyos* adat *tábor* szóval összetett formában a gyógylással összefüggő ruha- és arc-szabdalással függhet össze, ami az elsíratásnak a járuléka. Köszönöm PAIS DEZSŐNEK, hogy erre rávezetett KASSAI JÓZSEF Szókönyvével, bár e szóösszetétellel PAIS már nem foglalkozott.

Álmos gyilkosainak kérdésével sem előadásomban, sem monográfiámban nem foglalkoztam. De Árpádra még gondolatban sem gyanakodtam. A gyilkosság politikai jellegét azonban GYÖRFFY GYÖRGYGYEL együtt én is vallom, s e gyilkosságot egy esemény-sorozat egyik láncszemének tartom, melynek néhány láncszemét a besenyők „támadásában”, a kievi csatában, a XI. századi nándorfehérvári csatában stb. vélem megtalálhatónak. De már ezzel sem foglalkoztam az említett helyeken. FETTICH NÁNDOR

Válasz Pais Dezső újabb közleményére a zempléni fejedelmi sír dorgában

Lásd MNy. LXIV (1968.), 382—4.

PAIS DEZSŐ a négy év előtti napisajtó közleményeivel kapcsolatban felvilágosításokat kér tőlem. Mindenekelőtt: miért nem cáfoltam meg a napisajtó kiszínezett állításait? Válaszom erre a következő (hét pontban):

1. Ugyanazért nem szálltam szembe a napisajtó közléseivel, amiért Pais Dezső sem a napisajtóban, hanem a Tudományos Akadémia két folyóiratában jelentette meg hozzászólását. Én is az illetékes baráti ország Tudományos Akadémiájának kiadványsorozatában szándékozom megjelentetni munkámat. Egyébként, ha valaki cáfolni akar (én nem akartam!), a cáfolatnak ott kell megjelenni, ahol a cáfolandó szöveg napvilágot látott.

2. A négy év előtti napisajtó közléseit, minden, bennük előforduló kiszínezés és túlzás ellenére is, meg kell védenem. A napisajtó ugyanis más műfaj, mint a tudományos értekezés. Abban eleven, színes előadásra van szükség, amely akaratlanul is pontatlanságokat vonhat maga után. Ilyen közleményeket szakember nem szokott alapul venni tudományos folyóiratban közlendő megállapításai számára. Az inkriminált sajtóközleményekben azonban sehol sincsenek a megengedettnél erősebb (színesebb) kifejezések, vagy torzítások. Sőt állíthatom, hogy azok meg sem közelítik a „hímnemű Borgia Lukrécia”, „apagyilkos Árpád” vagy „krimi” valóban nagyon is színes kifejezéseket. A napisajtóban tehát (még kevésbé a tudományos fórumon) nem tartottam szükségesnek reagálni a napisajtó közléseire, melyek szerintem hivatásuknak megfelelők voltak.

3. A napisajtó munkásai ez esetben fáradságot nem ismervé ostromoltak adatokért. Csak köszönettel tartozom nekik a meleg érdeklődésért, amelyet a zempléni sírlelet iránt tanúsítottak. Órákon át zuhogtak a kérdések; minden lehetőséget részletesen megbeszéltünk; „mindent” azonnal jegyezték. Talán célszerűbb lett volna, ha Pais Dezső is közvetlenül hozzám fordul felvilágosításokért nyilatkozatainak leírása előtt, annál inkább, mert 1965. augusztus 10-én hozzá intézett levelemben felajánlottam, hogy a zempléni sírlelet dokumentumait lakásán vagy bárhol másutt elébe tárom. Amit Pais Dezső inkriminál, az túlnyomó részben szóról szóra idézi szavaimat. Ezekért, mint különféle lehetőségekért, vállalom is a felelősséget. Egy példa azonban megvilágíthatja az akaratlanul is becsúszott tévedéseket, amelyekért nem felelhetek. Egyik alkalommal elmondtam, hogy a halott visszatérésének megakadályozására kölest vagy mákot tesznek be a koporsóba. Ugyanis a halott — a hiedelem szerint — köteles minden tulajdonát megszámlolni, mielőtt koporsóját elhagyná. A sok apró magocska hosszadalmas megszámlálása virradatig sem ér véget, s a halott akkor már nem mehet. Az egyik sajtóközleményben szavaim alapján az a téves adat szerepel, hogy a zempléni sír koporsójába egy marék mákot tettek be (valójában kölest tettek oda). De hol van ez a kis tévedés a „porhintés céljával rendezett dísztemetés” kifejezés mögött levő tévedéstől? A halottnak minden őt megillető mellékletet és szertartást megadtak a látszat szerint. Ezt a „látszatot” Pais nem értette volna félre, ha az én eredeti szövegemet ismerte volna. Ez a „látszat” igen lényeges volt a régi temetéseknel: nem a nagyvilágnak, hanem a halottnak szólt! A látszatot azért tartották meg adott esetben, hogy a fejedelmi jelvényeket mind visszatartották az utód számára; viszont ezeket pótolta másolatokkal kellett helyettesíteni, hogy a fejedelmi temetés látszata meglegyen, s a halottnak ne legyen oka békétlenkedni (azaz visszatéréssel zavarni az élőköt s közöttük bajokat okozni).

4. Misztifikációkról éppúgy nem beszélhetünk a sajtóközleményekkel kapcsolatban, mint ahogy a „porhintés”-t, „apagyilkosságot” sem tekintem misztifikáció szülőlttének, bár erős eltorzításai megállapításaimnak. A tudósok legnagyobb része szakrális gyilkosságot mond. Ez esetben a gyilkosság nagy nyilvánosság előtt, Árpád jelenlétében, történt volna. Mégsem jutott eszébe senkinek Árpádot apagyilkosnak mondani, bár ez esetben előre tudhatott a gyilkosságról. Szerintem azonban itt politikai gyilkosság esete forog fenn. Árpád szerepét illetőleg teljesen jogos Pais Dezső kérdése. Az interjúkban is ezt a kérdést feszegették. Sajnos, kielégítő választ nem tudtam adni.

Előadásaimban erről egy szót sem mondtam (a szöveg megvan). Ez történeti kérdés, mely messze meghaladja egy sírleletet ismertető régész feladatkörét. Véleményem azonban nekem is lehet erről a nehéz kérdésről, s ezt — a fenntartandók fenntartásával — itt is elmondhatom, ha kívánják tőlem. A gyilkosság rekonstruálásánál csak az Árpád-család, a hozzá legközelebb állók és a honfoglaló vezérkar mozdulataira támaszkodhatunk. Más írott forrás nincs. A gyilkosságot és a zempléni temetést tehát az Ungvárról Zemplénbe való költözködés mozzanatai közé lehet csak elhelyezni. Új adatokat pedig a helyszín és környéke szolgáltat. A gyilkosságot már Ungváron elhatározták. Ezzel függhet össze Álmos lemondása. A gyilkosság végrehajtására azonban Zemplént találták legalkalmasabbnak. Hogy az eredetileg szláv lakosú és szláv nevű Zemplén mért lett a megye egyik legrégebb magyar községe, annak magyarázata az, hogy a magyar fejedelmi sír őrzetére állandó nagy magyar tábornok kellett a sír körül tartani. Ezek emlékét őrzik a sír körüli dűlők nevei (*Felsőtábor, Táboralja, Rihótábor*). Továbbiakat a gyilkosságról első válaszom végén írtam. Az ott mondottakhoz újabbakat tenni történetész sem igen tudhat.

5. Pais Dezső „teljes zavarban” van, hogy miképpen kellett volna vélekednie és nyilatkoznia „az annak idején kolportált krimire vonatkozólag”. Erre válaszom a következő: Észre kellett volna venni a vitaülésen elhangzottak és az Archeológiai Értesítő 1966. számában megjelent közlemények hangján az elfogultság, illetőleg animozitás szokatlanul éles megnyilvánulásait, amelyek itthon és a külföldön rendkívül kedvezőtlen visszhangot keltek. Mi sem természetesebb, mint hogy ilyenkor elő kellett volna venni eredeti szövegemet, mely a vitaülés összes résztvevőinek rendelkezésére állt, és csak annak alapján kellett volna véleményt alkotni. Megértem, hogy Pais Dezső nagy elfoglaltsága miatt e szöveget nem ismerve ment el a vitaülésre. De érdeklődését már ott felkelthette volna vitatott könyvem, és utólag is igényelhetette volna azt gondos áttanulmányozásra, ha szándékában volt kritikát írni eredményeimről. L. Kovrig Ilona is a vitaülés után közel négy hónap múlva (1965. november 18-án) kérte magához monográfiámat, és nagy elfoglaltsága miatt olvasatlanul kellett visszaadni azt. Ezt is megértem. László Gyula, Dienes István és Bóna István közléseire kár is volt hivatkozni az eredeti monográfia helyett, mert ezek föltűnő animozitásról tanúskodnak.

6. Tapasztalatom, hogy a napisajtó szerkesztősége nem szeret helyreigazításokat közölni. Az adott esetben semmiképpen nem tartottam szükségesnek a napisajtót helyreigazításokra igénybe venni. Ellenben a Petőfi Népe című kecskeméti napilapban megjelent szöveget még annak idején Kecskemétről megküldtük Budapestre a MTI-nak. Ez azonban (talán túlságosan száraz, szakszerű előadásmódja miatt?) ezt nem továbbította a fővárosi napisajtónak.

7. Kecskeméti előadásomban (1965. szeptember 25.), melyet 1967. május 26-án megismételtem Pozsonyban, a Szlovák Régészeti Társulatban (német nyelven), a zempléni fejedelmi sír halottjának Álmossal való azonosítását a következő, tíz pontba foglalt argumentumokkal támasztottam alá:

1. Az antropológiai adatok egyezése Anonymusnak Álmos-leírásával (ez nem egészen topos, mint egyesek gondolták).

2. Az összes fejedelmi jelvények kicserelése használt vagy rögtönzött darabokra. A zempléni szablyára színarany bádogdarabokat szereltek, hogy az eredeti fejedelmi darabot ezzel utánozzák. E fölületesen rögzített aranyak a szablya azon helyein vannak, amelyek a bécsi Schatzkammer híres „Attila-kardján” is arannyal vannak borítva. Ez utóbbiról 27 évvel ezelőtt megírtam, hogy Álmos számára készült Kievben, 875 körül.

3. A sír helyének geopolitikai helyzete.

4. A Turul előfordulása az 5. számú ezüstkorongon (az Árpád-család totemőse).

5. Nagyarányú óvintézkedések a halott szellemének visszatérése ellen.

6. Gazdag textiliák a közel 9 m² nagyságú sírgödörben és a koporsóban (selymek, prémek, gyapjútakarók).

7. A *tábor* szóval összetett dülőnevek a sír közvetlen közelében, köztük az ősiségre valló *Rihótábor* név is.

8. *Szomotor* népi etimológiája, mely a középkorra vezethető vissza (*Zomorutor*).

9. A Turul-totem továbbélése Álmos leszármazottjainál.

10. Negatív argumentum: az 1–9. alatti adatok a honfoglaláskor egyetlen más személyére sem illenek.

Ami a *Zomorutor* kérdését illeti, Pais Dezső ismét arra hivatkozik, hogy egy könyv, ez esetben SZIRMAY ANTAL „Notitia Historica com. Zempleniensis, Buda, 1804.” műve, elérhetetlen számára. Nyilvános könyvtárainkban azonban ez könnyen hozzáférhető (Nemzeti Múzeum r. szakkönyvtárában száma: 2719; a Néprajzi Múzeum könyvtárában: 17922 és 21980). Ebből az ellenkezőjére lehet következtetni annak, hogy SZIRMAY ANTAL „fabrikálta” volna a *Zomorutor*-t. A 9. §-ban ugyanis elítélően ismerteti Árva, Liptó, Szepes, Sáros, Zemplén helynevek népies etimológiáját, ezzel a befejezéssel: „Haec oblectandi Lectoris gratia; rectius tamen Zemlum terream munitionem Slavis designat” (2–3. l.). Ezek után valószínűtlen, hogy ugyanez a SZIRMAY ANTAL maga kezd etimologizálni és a „z” kezdőbetűvel misztifikálni. Sajnos, e kérdést elintézetlennek kell tekintenem.

A zempléni fejedelmi sír halottját továbbra is, változatlanul Álmos fejedelemmel azonosítom, mint azt az ellenvéleményekre adott részletes válaszomban (mely az Archeológiai Értesítő legközelebbi számában fog megjelenni) kifejtettem. Pais Dezső közleményének 346. lap utolsó mondatához annyit megjegyezhetek, hogy Pais Dezső, vagy bárki más ellenvéleményéhez készségesen csatlakozni fogok, ha komoly adatokkal és bizonyítással kiderül, hogy a maga nemében eddig páratlan gazdag fejedelmi sírlelet általam kidolgozott eredményei tévesek, és ha egy más, jobb eredményt mutatnak fel. Amíg azonban az argumentumok között olyan gúnyos és nagyon is színes kifejezések fordulhatnak elő, mint a „hegyeket mozgató hit” és „hatásos legenda”, vagy „gyászelmélet”, addig nem várható erről az oldalról leszűrt eredmény.

FETTICH NÁNDOR

A ZEMPLÉNI FEJEDELM
EZÜST IVÓCSÉSZÉJE.

A NYUGATRA KALANDOZÓ HONFOGLALÓK NYOMAIN.

Nyugati, főként francia régészek a mult évtized folyamán feltűnő részletességgel foglalkoztak honfoglaló őseink nyugati kalandozásaival. Élénkítették a megjelenő tanulmányokat az időközben egyre gyakrabban felbukkanó régészeti leletek, amelyek azonban nem minden esetben bizonyultak magyar eredetű hagyatkoknak, hanem idősebb kultúrákból eredtek.

Magyar részről kötelességszerűen felfigyelve az új adatokra, BÁLINT CSANÁD fiatal, jól felkészült régész helyszíni és tárgyi szemlét tartott a nyugaton előforduló kalandozáskorból eredőnek vélt leletek felett. Eredményeit "Honfoglalás-kori sírok Szeged-Öthalmon" című tanulmánya végén közölte. Fontosnak tartjuk, hogy a külföldi, főként a nyugat Európában élő kutatók felfigyeljenek ezekre az eredményekre, mert 'helyzeti energiájuk' folytán nagy szolgálatot tehetnek történelmünk eme fázisának teljes feltárására.

„... A normann, arab, magyar támadások által kiváltott rettegésében született meg Európa a X. században. Az egység létrejöttéhez ismert módon a magyar támadások nagyban hozzájárultak. A későbbi kutatásokra ró feladatot, milyen figyelemre méltó módon egészítik ki egymást a normannok és a magyarok által végigsarcolt területek.¹⁵⁴ A nyugati régészet több érthető ok miatt eddig nem nyújthatta a magyar kalandozások tárgyi bizonyítékait. Az egyetlen merseburgi nyílcsúcs¹⁵⁵ azonban figyelmeztet, hogy a német, olasz, és esetleg délfrancia múzeumok *tüzetes* átvizsgálásával, néhány helyen végzett módszeres terepbejárással (Lech-mező!) kimozdulhatnánk e holtpontról. Az valószínűtlen, hogy a hadjáratok során ne hagytak volna hátra régészetiileg megfogható nyomot. A honfoglaló magyarság hitvilágának – megközelítő – ismeretében nehezen elképzelhető, hogy halottaikat ne megfelelő módon indították volna el a másvilági útra. Közismert a szentgalleni eset, ahol két meghalt társukat elégették.¹⁵⁶ Augsburgi Gerhard a 955-ös augsburgi ostrom leírásánál, a magyarok egyik

¹⁵⁴ E kérdést először Ph. Lauer érintette (Annales de l'histoire de France à l'époque carolingienne. Le règne de Louis IV d'Outre-mer. Paris, 1900. 26.). J. Hubert: L'abbaye de Déols et les constructions monastiques de la fin de l'époque carolingienne. Cahiers Archéologiques, IX. 1957. 161. 5. képről látható, hogy Elzász, Lotharingia, Burgundia és a Provence nagyrészt elkerülte a normann támadásokat. A magyar kalandozások útvonalára l. Györffy 1958. 17. (G. Fasoli térképe igen hiányos, l. Points de vue sur les incursions hongroises en Europe au Xe siècle. Cahiers de Civilisation Médiévale, II. 1959. 25.)

¹⁵⁵ Sebestyén 1932. 225. — H. Meynert: Das Kriegswesen der Ungarn. Wien, 1876. 30. — Időközben Merseburgban járva, Peter Ramm, a merseburgi káptalan levéltárosa közölte velem, hogy a nyílcsúcs elveszett. Utolsó említése egy, a merseburgi dómról szóló, 1834-ben kiadott könyvben található. Ez időben a sekrestyében mutogatták a helyi hagyomány szerinti csatahelyen talált nyílhegyet.

¹⁵⁶ Szentgalleni évkönyvek, vö. Györffy 1958. 180. Egyedül Moór Elemér gondolt arra hogy a halottégetés a magyaroknál elterjedt lett volna (l. E. Moór: Studien zur früh- und urgeschichte des ungarischen Volkes. Acta Ethn. II. 1951. 59—60. Másutt a kitemetkezés szokását hangsúlyozza l. MTA II. Oszt. Közl. 484—485. L. még Fehér Géza és László Gyula válaszáat, uott 486—487.)

kiválóságának elését említi: „A többiek végül is, amikor látták ezt holtan a földre zuhanni, nagy félelem és síránkozás közben elragadták és visszatértek, a táborba.”¹⁵⁷ Hihetőleg a végtisztességet kívánták neki megadni. A 943-as bal-szerencsés vállalkozás¹⁵⁸ vagy a győztes csaták halottait is nyilván a szokásoknak megfelelően búcsúztatták. Egyetlen figyelmeztető néprajzi párhuzam lehet Plano Carpini sokat vitatott adata, miszerint a tatároknak két temetőjük van, az egyikbe a szokott módon temetnek, a másikban pedig azok vannak elhantolva, akik Magyarországon haltak meg.¹⁵⁹ Az adatot legtöbbször kétkedéssel fogadják.¹⁶⁰ Plano Carpini megfigyelését Guiragos arméniai történetíró feljegyzése megerősítheti: „... a tatárok vagy magukkal vitték a holttestet több napon keresztül, ... vagy elégették ... vagy egy mély gödörbe temették el.”¹⁶¹ A mongoloknál nem lehetett ez másként, mint ahogy Toktoa fiai jártak el, mikor nem tudták apjukat sem eltemetni, sem magukkal vinni, így a halott levágott fejét vitték magukkal.¹⁶² Régészetünknek az az álláspontja, hogy a honfoglalók halottaikat mindig a téli szállás közelében temették el.¹⁶³ Nagyon kétes, hogy az említett belsőázsiai szokás a magyaroknál is élt volna. Hogy a külhonban elesett bajtársaikat hazahozták volna, ebbe a belsőázsiaiánál lényegesen páradúsabb európai éghajlati viszonyok is beleszólhattak. A holttestek a nagy távolságról való szállítás esetén a bomlás igen előrehaladott fokára kerülhettek, és számításuk még ehhez a hadjáratok tavaszi, nyári időpontját.¹⁶⁴ Nem tudnánk választ adni arra a kérdésre sem, hogyan kellene felkutatni a X. századi sírok közt a messzi földön elhalt és itthon sírba tett katonák temetkezéseit. Jelen módszereinkkel kilátástalan hogy maradványaikat a „bolygatottnak” megfigyelt sírok tömegében keressük. Ha néhány száz vagy ezer főből is állt egy-egy vállalkozás résztvevőinek száma, kisebb embervesztés esetén is a hazahozatal – még a magasabb rangúaké is – nagy terhet rótt volna a társakra. Jóllehet nem mondhatjuk ki a csatában elesett kalandozók sírjairól, valószínűbbnek tartom, hogy a halottaknak a csatahely közelében adták meg a végtisztességet.¹⁶⁵

Időközben úgy tűnt, Franciaországban rábukkantak a kalandozók nyomára.¹⁶⁶ A Troyes város melletti Isle Aumont falucska (Aube département) dombján hosszú éveken keresztül folytak ásatások. A Mogne és a Hozain folyók összefolyásánál álló kiemelkedésen mintegy 1500 meroving és karoling kori sírt tártak fel, de a temetőben nyugvók számát kb. 3–4000-re lehet becsülni.

¹⁵⁷ vö. Györffy 1958. 188.

¹⁵⁸ A jólétesült Liudprand nem beszél a sereg pusztulásáról, vö. Györffy 1958. 176.

¹⁵⁹ Plano Carpini III. 14. vö. Györffy 1965. 65.

¹⁶⁰ pl. Györffy 1965. 231. 149. j.

¹⁶¹ J. P. Roux: La mort chez les peuples altaïques anciens et médiévaux. Paris, 1963. 144.

¹⁶² Mongolok titkos története, közreadja Ligeti L. Budapest, 196. 165. — Ebben az összefüggésben említi Györffy 1965. 231. 149. j. is.

¹⁶³ Ebben az értelemben válaszolt Dienes István Csalog Zsoltnak 1966-ban a Magyar Tudományos Akadémián tartott előadására. (Az előadás szövege megjelent: A IX–XI. századi magyarság gazdálkodásának és életformájának kérdéseire. Agrártört. Szemle, 1967. 228–238.)

¹⁶⁴ A szkiták 3000 km-t 2,5 hónap alatt tettek meg. Ha az egész törzs vonult, az átlagsebesség nem haladhatta meg a napi 10 km-t. /С.С. Чернигов: Загадка Золотого кургана. Москва, 1965. 109. Ezért az adatért Bakay Kornélnak tartozom köszönettel.) Mongol példákban napi 100 km-es teljesítményről tudunk.

¹⁶⁵ Az egyik türk–arab háborúban a türk vezér elestekor nem annak halálát tartották szerencsétlenségnek, hanem azt, hogy nem tudták őt eltemetni, mivel a holttest az arabok kezén maradt (I. W. Barthold: Histoire des Turcs d'Asie Centrale. Paris, 1945. 15.)

¹⁶⁶ J. Scapula: Habitats successifs sur la butte d'Isle-Aumont (Aube) d'après les fouilles de 1954. Revue archéologique de l'Est et du Centre-Est. VII. 1956. 268–284.

Itt egy 13 m mély kutat is kibontottak, melyből a környéken ismeretlen formájú kengyel, lópatkók, sarkantyúk, lócsontok, emberi arcot ábrázoló bronz csat (XII. t. 4.) kétféjű sasos csüngős ruhadsz (XI. t. 1.)¹⁶⁷ és egy égetett agyag állatszobor (?) kerültek elő. Az ásátás során találtak egy szarvas(?) agancsból faragott zsetont, melyet állatábrázolás díszít. (XI. t. 2.) A kút VIII. századi szarkofágokat vágott át¹⁶⁸ közvetlenül fölötte pedig egy vár állt, melynek építését okleveles adatok szerint a XI. század első felében kezdték meg. Az ásátás eredményeiről szóló első közleményben a díszítőformák „keleties” jellege miatt J. Scapula egy gondolatként veti fel, hogy e leletek a magyar kalandozások révén jutottak el Champagne-ba.¹⁶⁹ Néhány évvel később ásátását ismertette J. Scapula már határozottan a magyarokról beszél, akiket Raoul burgundiai herceg űzött el véglegesen.¹⁷⁰ Rövid időre módomban állt az ásatóval beszélgetni és a tárgyakat megnézni.¹⁷¹ A lópatkók és sarkantyúk előre óvatosságra intettek. Egyetlen tárgyat sem találtam, mely formailag vagy technikai szempontból magyar eredetű lehetne. Az inkrusztált cikáda-fibula (XI. t. 3.) – mint maga az ásató is elismeri – a korai népvándorláskor emléke. A bronz brakteáta vitathatatlanul késő-római tárgy. (XI. t. 5.) Az ember- vagy állatfejet ábrázoló bronz csat (XI. t. 4.) J. Scapulát a kínai tao t'ie-re, egy szörnyre emlékezteti. A formai hasonlóság azonban felületes, és az öntés igen gyenge minősége miatt nem tartom belsőázsiai készítménynek. A kétféjű sasos csüngő felső tagja nyilvánvalóan germán forma, bár É. Salin is újabban magyar kapcsolatokat keres hozzá¹⁷² J. P. Eydoux nyomán.¹⁷³ Az alsó, csüngős rész nem rokon a X–XI. századi Kárpát-medencei csörgőkkel; igen gyenge minőségű öntvény, egy tagból készült, s alján 7 szabálytalan bevágás van. A fentemlített zsetonhoz hasonlóknálunk a XV. század körül jelennek meg. Beszélgetésünk alkalmával (1966 szilvesztere) honfoglaló magyar tárgyakról készített fényképeket mutattam J. Scapulának, ki ezután a „magyar” hipotézisét feladni látszott. Később azonban (1967. február 2.) hozzám intézett levelében kifejtette, hogy a zseton – közelebről meg nem határozható – négylábúja és a gádorosi lószerszámveret állatábrázolása közt meglepő hasonlatosságot lát. Azt is nyilvánvalónak tartotta, hogy a magyaroknak voltak olyan tárgyai is, melyeket nem raktak a sírba, s ezek hasonlíthatnak az isle aumont-i leletekhez. (sic)

Hasonló típusú leletegyüttesek azóta másutt is bukkantak elő, s ezeket most már mindet a kalandozó magyarok hagyatékának tartják. 1962-ben Troyes egyik terén ásátott J. Scapula, s itt római kori telepnyomok és középkori gödrök

¹⁶⁷ A fényképek a troyes-i múzeumban árusított képes levelezőlapok után készültek.

¹⁶⁸ A troyes-i múzeumban látott helyszíni vázlat nem meggyőző pontosságú.

¹⁶⁹ H. P. Eydoux: Résurrection de la Gaule. Les grandes fouilles archéologiques. Paris, 1961. 299–305. — Továbbiakban: Eydoux 1961., Scapula 1956. 284. — Uő.: Isle Aumont. La vie en Champagne, decembre, 1965. 5. Nagyon jól tudjuk hogy Raoul nem véglegesen űzte el a magyarokat Franciaország területéről, hiszen a későbbi években akadálytalanul visszatértek portyáik során. Raoul és a magyarok kérdéses találkozásáról Flooard szól (Ann. A. 935. MGH SS. III. 385.). Kiderül az is, hogy a burgund herceg még ez egyszer sem űzte el a kalandozókat: harci érintkezés nem volt köztük. Raoul sebesült volt (Ph. Lauer: Robert Ier et Raoul de Bourgogne. Paris, 1910. 44.), és mire összeszedte magát és seregét, a magyarok a Rhône völgyébe, majd Itáliába mentek. Raoul 935 január 14–15-én halt meg (l. Lauer 1910. 78. 4. j.), ezért Flooard adata minden bizonnyal a 934-es esztendőre vonatkozik.

¹⁷¹ Itt fejezem ki köszönetem M. Louis Malavielle-nek, aki lelkesedésével és érdeklődésével lehetővé tette számomra ezt a találkozást.

¹⁷² É. Salin: La civilisation mérovingienne. IV. Paris, 1959. 178, 181, 195.

¹⁷³ Eydoux 1961. 303.

között, de ezektől függetlenül, „X. századi kengyel” (7. kép) talált. A kengyel formáját a Tai t'song emlékművön látható példányhoz, a magyarországi avarokéhoz (az irodalmi hivatkozást mellőzi) és az isle-aumont-i „magyar táborban” talált kengyelhez hasonlítja.¹⁷⁴ E franciaországi kengyelek alakjában valóban megfigyelhető távoli hasonlatosság, de a száraz tompaszögű háromszög

Abb. 7. ábra. Troyes városában (Franciaország) talált kengyel

metszete, a talpnak fényképen nem látható kettős, lyukas kiképzése, valamint a talp közepén látható széles, sima felületű, nem áttört kidudorodás teljességgel ismeretlen a honfoglalás kori kengyeltípusok körében. (Utóbbi magyarázatul a szerző középkori arab-perzsa példára hivatkozik, ahol játék közben a törzs színének megfelelően különböző rókafarkakat akasztottak a kengyelre.) Hasonló kritériumok alapján magyar emlékek határoztak meg bizonytalan (karoling?) korú leleteket is, pusztán a fenti tárgyakkal való közös jegyek figyelembevételével. Így beszélnek magyar telepnyomról Blénod-les-pont-à-Mousson község (Meurthe et Moselle département) határából.¹⁷⁵ P. Fagot az Aisne département-ban előbukkant néhány hasonló leletet szintén a magyar kalandozásokkal magyarázza.¹⁷⁶ Ezek alapján L. Musset – egyébként kitűnő összefoglalásában – már a francia régészet eredményeire hivatkozhat, amikor a magyar kalandozásoknak szentel egy fejezetet.¹⁷⁷ Sajnos tehát az eddigi leletekről mint a kalandozó magyarok régészeti hagyatékáról le kell mondanunk. Az első közlemények ha téves irányúak is, a francia régészetben megindult érdeklődés jelének tekintendők, s így előbb-utóbb valóban bővül régészeti adattal a történettudomány. Vajay Szabolcs hívta fel a figyelmem egy állítólag Bordeaux környéki magyar sírleletre. Dienes Istvántól tudom,¹⁷⁸ hogy Radnóti Aladár 1947-ben a Párizs melletti Saint-Germain-en-Laye múzeumában 3–4 magyar lovas-sír palmettás vereteit látta. – A rendkívül értékes leleteket nem sikerült meg-

¹⁷⁴ J. Scapula: Nouvelles découvertes archéologiques à Troyes. La Vie en Champagne, 10. 1962. octobre, 9.

¹⁷⁵ G. Poirot: Foyers de l'invasion hongroise du Xe s. à Blénod-les-pont-à-Mousson. (Meurthe et Moselle) Revue archéologique de l'Est et du Centre-Est. XII. 1961. 334–338.

¹⁷⁶ Eredményei közöletlenek, a leletről Jean Scapula szóbeli közléséből tudok.

¹⁷⁷ L. Musset: Les invasions. Le second assault contre l'Empire chrétienne. Paris, 1966. 68.

¹⁷⁸ Szíves tájékoztatásukat e helyen ismét megköszönöm.

találni. (Dienes István 1966 áprilisában járt Saint-Germain-en-Laye-ban, én pedig egy évvel később kutattam a raktárban és a leltárkönyvekben.)

A magyar portyázások egyéb vonatkozásainak kutatásában sokban segítségünkre lehetnek a nyelvészek, művészettörténészek. A francia mesék szörnyalakja, az *ogre* és a magyarok közti kapcsolat régen felvetődött. Mint legutóbb kiderült, Eckhardt Sándor kissé érzelmi alapokon álló elutasító érvelését¹⁷⁹ a kutatás ma még nem tekinti lezártnak.¹⁸⁰ A regensburgi vállkő¹⁸¹ után nemrégiben egy aquilejai falfestmény¹⁸² gazdagította az egykorú ábrázolásokat. Kádár Zoltán elmélyült tanulmányát¹⁸³ folytatva kataszterszerűen össze kellene gyűjteni a X–XI. századi nyugati kentaur- és lovasábrázolásokat, melyek közül a hadjáratok jól ismert útvonalai¹⁸⁴ alapján kiválaszthatnók azon képi megfogalmazásokat, melyek egy-egy magyar átvonulás hatása alatt születtek. Ezen az alapon talán valamelyik aquitániai kaland ihletésének tekinthetjük a híres Chauvigny-i (Vienne département) román templom reflex-íjjal felszerelt kentaúrját. (8. kép.)

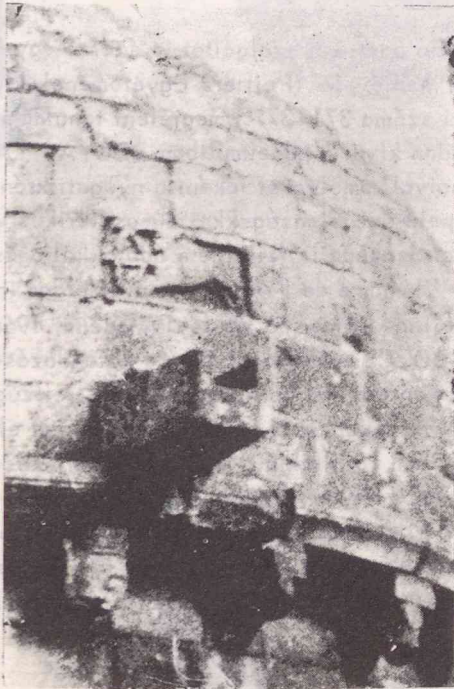

Abb. 8. ábra. Nyilazó (magyar?) ábrázolása a Chauvigny-i (Franciaország) Notre Dame templom keleti apszisán

¹⁷⁹ Eckhardt S.: Az emberevő magyar meséje. MNy. XXIII. 1927. 246–258., uő: De Sicambria à Sans-souci. Paris, 1943. 53–70.

¹⁸⁰ Bajomi Lázár E.: Franc és ogre. Élet és irodalom, IX. 1967. 42. sz.

¹⁸¹ László Gy.: Egy regensburgi vállkő. Folia Arch. I–II. 1967. 209–215.

¹⁸² L. Gerevich: The Horseman of Aquileia. Acta Arch. Hung. 17. 1965. 395–410.

¹⁸³ Z. Kádár: L'influence des peuples cavaliers nomades sur la formation des représentations médiévales de centaures. Acta Arch. Hung. 2. 1952. 307–318.

¹⁸⁴ L. 154. j.

Érdeemes lenne behatóbban foglalkozni a franciák Attila-gondolatkörével is. Magam hallottam, hogy húsz éve Limoges környékén és Dél-Provence-ban kis gyerekeket a hunokkal riogattak.¹⁸⁵ Adatközlőim esetében viszonylag kicsiny a lehetősége, hogy értesítéseiket ne a szájhagyomány útján kapták volna. Tágabb értelemben véve, a koraközépkori rettegés emléke erősen élt azokon a vidékeken is, amerre soha nem jártak hunok. Ha mindehhez hozzátesszük Alföldi András kitűnő tanulmányát, mely szerint maga a catalaunumi csata is csak a krónikás képzelet szülötte,¹⁸⁶ valamint azt a tényt, hogy az egykorú évkönyvek is sokszor hun-nak hívták a magyarokat,¹⁸⁷ hihetően hangzik, hogy a franciák Attila-hagyományához az országuk nagyobb felét bekalandozó magyarok emléke csapódhatott.¹⁸⁸

Bálint Csanád"

Bővebb irányító adatokat szolgáltat a szerző egy francia szaklapban 'Cahiers de Civilisation Médiévale' (Poitiers Egyetemének kiadása, XI. évfolyam 1968 július-szeptemberi száma 371–377.) megjelent tanulmánya.

Bálint Csanádon kívül a közelmúltban BOGYAY TAMÁS is foglalkozott a kalandozások problémáival, amelyeket főként a nyugati krónikákra támaszkodva az azokban sűrűn szereplő égi jelenségekkel, atmoszférikus változásokkal kapcsolatos korabeli, más forrásokban is fellelhető adatokkal egészen újszerűen dolgozott fel.. Tanulmánya 'L'home de l'Occident en face des incursions hongroises' megjelent a "Miscellanea Emerico Várady" (Modena, 1966.)

VAJAY SZABOLCS munkája is ebbe a kalandozás-kori sorozatba tartozik 'Der internationale Hintergrund der Ungarischen Streifzüge 862 bis 933.' címen. Ez az új forrásokat is bekapcsoló tanulmány a Nyugat ellen indított hadjáratokban a fejedelmi hatalom körütekintő politikai célkitűzéseit látja.

A felsorolt tanulmányok bőséges iárníytást adnak azoknak a magyar kutatóknak, aki ezeken a vidékeken laknak, hogy módjukban legyen szolgálatot tenni abban az értelemben, ahogy azt Bálint Csanád írja 'A magyar portyázások egyéb vonatkozásainak kutatásában sokban segítségünkre lehetnek nyelvészek, művészettörténészek.'

¹⁸⁵ Attila mondai alakjával Eckhardt Sándor foglalkozott: Attila a mondában. Attila és hunjai, szerk. Németh Gy. Budapest, 1940. 143–216. Itt kell megemlíteni Bogyay Tamás értékes tanulmányát: L'homme de l'Occident en face des incursions hongroises. Estratto „de Miscellanea di studi dedicati a Emerico Várady". Modena, 1966.

¹⁸⁶ A. Alföldi: Les champs catalauniques. Revue des Études Hongroises, VI. 1. janvier-mars, 1928.

¹⁸⁷ Moravcsik Gy.: Byzantinoturcica. Berlin, 1958. I. 64–65., Györfly Gy.: Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus Gesta Hungarorumában. Ethn. 1965. 415. 10. j.

¹⁸⁸ A nyugati Attila-hagyomány áttekintéséből (I. 185. j.) szembetűnő, hogy a mondakör a X–XI. században bővül ki erőteljesen és terjed el szélesebb területen. — Köszönettel tartozom Dr. Dienes Istvánnak, aki gondos és részletes lektori véleményében dolgozatom hibáira és pontatlanságaira rámutatott.

1

2

ÁLLITÓLAGOS KALANDOZÁS KORI MAGYAR LELETEK
FRANCIAORSZÁGBAN. (Bálint Csandd után.) -

3

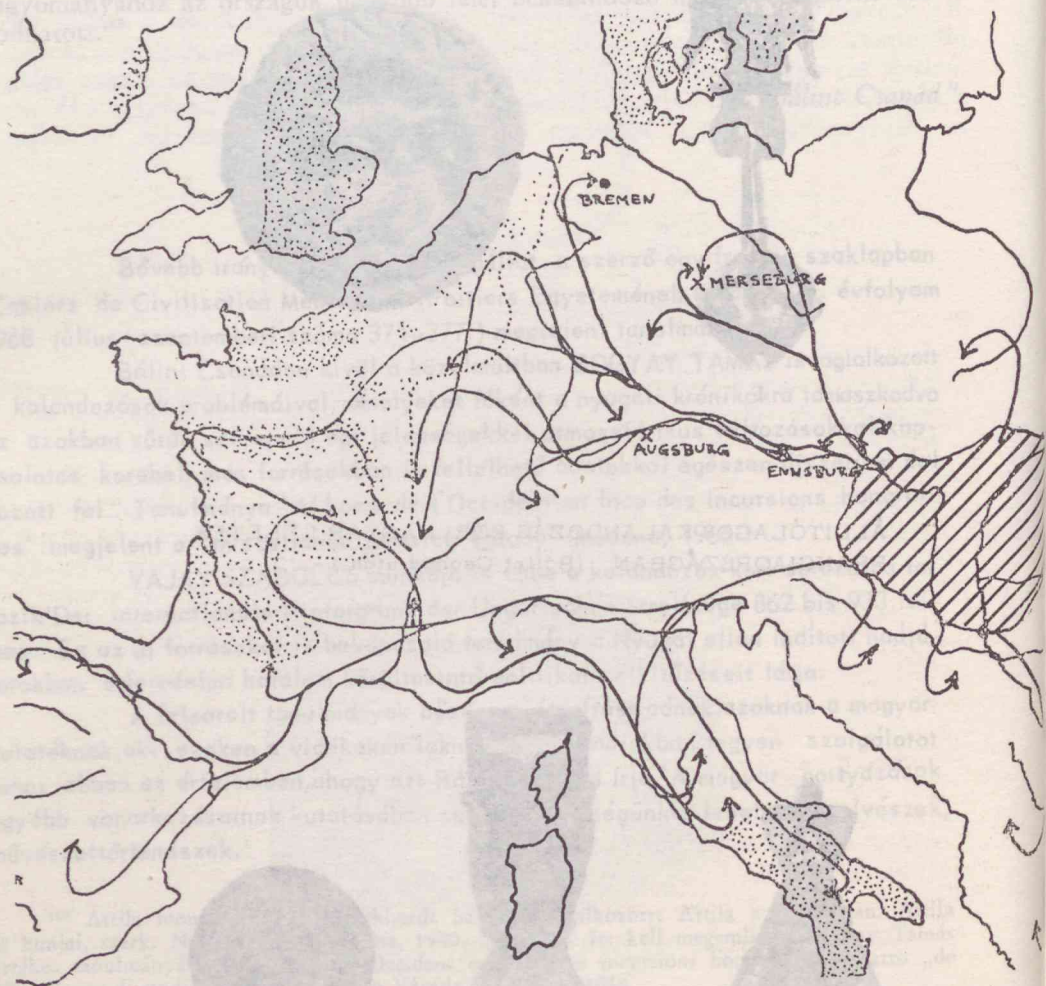

4

5

Hogy az alkalmi nyomozásokat, kutatásokat minden írásos forrás mellett megkönnyítsük, közöljük a kalandozó ősök nyugateurópai, rekonstruált utirányait. A jelzett irányvonalakban fekvő városok magyar kutatói egészen kivételesen kedvező "helyzeti energiátöbblettel" rendelkeznek minden hivatásos régésszel és történésszel szemben, amely adottságot, legalább is a kutatás kezdeti stádiumában, történelmünk javára okvetlen fel kell használnunk. Az esetleges leletek vagy nyomok agnoszkálása és tisztázása aztán már az erre hivatott szakemberek dolga.

A mellékelt kalandozási térképvázlat egyébként azt a tételt is feltünteti, hogy honfoglaló őseink és a normanok kalandozásai között valamilyen közös megállapodás állhatott fenn a megsarcolt területek határvonalaira vonatkozólag. Ezt, az egyelőre még vitatott tételt francia régészek vetették fel. Magyar részről Györffy György már határozotabban fogalmazta meg.

LEVÉLSZEKRÉNY :

Lapzártakor kaptuk a hírt KERÉNYI KÁROLY professzor kitüntetéséről. Ez alkalommal kiváló tudósunkat a Stuttgartban székelő Humbold Akadémia az arany nagyéremmel tisztelte meg honfitársunkat. Az emigrációs történészek és kutatók nevében köszöntjük a kitüntetettet.

*

Az Amerikai Magyar Könyvtár és Történelmi Társaság közli híreiben a múlt évad alatt rendezett vitaestek sorozatát VESENYI P.: Séta az európai könyvtárakban; SZENT IVÁNYI SÁNDOR püspök : Az emigrációs megmaradás lélektana; KISJOKAI E.: Régi magyar nagyasszonyok; FEHÉR J.MÁTYÁS Otto fráter és társai utazása a Kaukázusba 1232-ben;ECKHARDT TIBOR :Nyugateuropa gazdasági és kulturális megújulása - politikai hanyatlása; KORÁNYI L.: Megemlékezés Kando Kálmánról.

*

Ugyancsak az Amerikai Magyar Könyvtár és Történelmi Társaság hírei -ből közöljük, hogy ECKHARDT TIBOR könyve, amelyet a második világháború alatt külföldi diplomatáink küzdelmes erőfeszítéseiről ír Magyarország semlegességi törekvéseinek a nagyhatalmak felé irányuló tevékenységükben, már oroszlanrészben elkészült a nyomdára. A készülő könyv újkori diplomáciatörténelmünk remeke lesz.

*

Áprilisi számunk már SZERKESZTŐBIZOTTSÁG irányításával indul.Edlig több egyetemi tanár,levéltáros és könyvtáros csatlakozott a szabad kutatók igen szép száma mellett.

*

Adattár rovatunk vezetését SOMODY PÁL, a "La Fontaine Irodalmi Társaság" volt főtítkára vette át. A jelzett rovatban a külföldön lappangó magyar irodalmi és történelmi értékeinket igyekszünk 'feltérképezni'.

*

Örömmel jelentjük,hogy a Caracasban székelő (Venezuela) Magyar Történelmi Társaság tagjai testületileg kapcsolódtak Szemlének olvasótáborához.

*

Több levélbeli megkeresésre válaszolva közli a szerkesztő,hogy a Gilgamesh Kiadónak személyileg nem tagja ugyan,de az általa elindított 'Studia Sumiro Hungarica' sorozat harmadik kötete már kivállásakor nyomdakészen állt és a nagy bevezető tanulmányt a 'A százéves sumir-magyar hasonlítás kulturtörténelmi keresztmetszete' címmel leadta.

TARTALOM:

FEHÉR MÁTYÁS : Emigrációs történet szemlélet.	1
STEIN AURÉL : A fehér hunok és rokon törzsek szerepe Indiában.	7
SURÁNYI ISTVÁN : Az ó - örmény Sat - Enik és a magyar Emese.	30
TÖMÖRDY GYULA : Rátkay József a tarakumarák földjén 1682 - ben.	40
ERDÉLYI I. - PATAKY L. : A szentmiklósi kincs leletkörülményei. (Bef.)	47
FRIEDRICH HIRTH : Die Ahnentafel Attila's. (Befejezés.)	49
R. REYNOLD - R. LÓPEZ : Odoacer : German or Hun ?	52
ANDRÁSSY KURTA JÁNOS : Ókori eredetű magyar emlékek.	57
LELKES GÁSPÁR O.S.B. : Négy sáv, hármashalom és egyebek...	75
DEME ALBERT : Amit az esztergomi oroszlánok kutatói elhanyagolnak.	76
LOUIS K. KATONA : Sur la langue des Hioung - nous.	81
SÁNDOR SZILASSY : The Montgomery Papers.	88
Két történelmi horoszkóp.	89
A budai egyetem könyves címere.	91
A torcelloai mozaik .	92
FEHÉR MÁTYÁS : A Kassai Kódex latin szövege: Exodus Fratrum.	94
SOMODY PÁL : Ismeretlen Bartók és Kodály levelek.	101
Könyvszemle.	107
VASI JENŐ : Izenet Moór Elemérnek.	112
BÁLINT CS. és VAJAY SZ. : Kalandozó őseink nyomán.	114
FETTICH N. és PAIS D. Vita a zempléni fejedelmi sír körül.	119
Levélszekrény..	127

A TURUL KIADÓ KÖNYVESPOLCA:

MEGJELENT KÖNYVEK:

CSÓKE SÁNDOR: "A sumér ősnyelvtől az élő magyar nyelvig." 124 old. Kézirat helyett.

Ára: 3 dollár.

FEHÉR MÁTYÁS: "Galamb a Dunán..." 180 oldal.

Ára: 3 dollár

FEHÉR MÁTYÁS: "Táltosok és bakók." 220 oldal.

Ára: 3.50 dollár.

VÖNÖCKI S. JAKAB: "A magyar őshaza solymászmadara -
rai." 112. oldal.

Ára: 3 dollár.

MÁRCIUSI KÖNYVEK:

FEHÉR MÁTYÁS: "A nyugati avarok birodalma."
250 oldal.

Ára: 4.50

FEHÉR MÁTYÁS: "Piroska, Szent László leánya."
128 oldal.

ÁRA: 3 dollár.

ÁPRILISI KÖNYVEK:

TORMA ZSÓFIA: "Sumér nyomok Erdélyben..."

Ara: 3.50 dollar

TÉLFFY-SURÁNYI: "Herodotosz székítái."

Ára: 3 dollár

ELŐKÉSZÜLETBEN:

KASSAI WALTER ANNA: "A magyar Felvidék középkori művészete."

v. SERÉNYI ISTVÁN: "Bekötöttem a New-York-i szabadságszobor szemét..."

